

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE ÇOCUK HAKLARI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Rümeysa ÇİMEN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFİLOVA

Mayıs 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu tezdeki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Rümeysa ÇİMEN

T.C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Kur'ân-ı Kerîm'de Çocuk Hakları

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 84 sayfalık kısmına ilişkin 17/05/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %10' dur.

Filtrelemeye **alıntılar ve kaynakça dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 17/05/2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFİLOVA

Öğrenci: Rümeyza ÇİMEN

KILAVUZA UYGUNLUK

“KUR’ÂN-I KERÎM’DE ÇOCUK HAKLARI” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Rümeysa ÇİMEN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFİLOVA

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFILOVA danışmanlığında **Rümeysa ÇİMEN** tarafından hazırlanan “**Kur’ân-ı Kerîm’de Çocuk Hakları**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

17/05/2023

JÜRİ:

Danışman:	Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFILOVA	İmza
Üye:	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA	İmza
Üye:	Prof. Dr. Hasan YILMAZ	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... / 2023 tarih ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /...../2023

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Allah Teâlâ insanoğlunu şerefli yaratmıştır ve yarattıklarının çoğundan da insanı üstün tutmuştur. Bu öneme binaen insanın şerefli bir yaşam sürmesini arzulamıştır. İslâm ilk vahyinden itibaren buna ortam oluşturacak birçok insan haklarını içinde barındırmış ve bu hakları en asli kaynak olan Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerîf ile güvence altına almıştır. İslâmiyet genel manada tüm insanlığın haklarını bahşettiği gibi, özel olarak da anne babaya ve çocuklara haklarını bahşetmiştir. Bu haklar aynı zamanda birer sorumluluktur. Bu sorumlulukların başında da çocuklara verilen haklar gelmektedir. Biz de bu çalışmamızda bu hakları ele almayı amaçladık. Çocuğun doğumundan önce başlayıp, doğumundan sonra ve ölünceye kadarki hakları sınıflandırılmıştır. Çocukların her bir gelişim dönemleri esas alınarak o anki veya o döneminden sonraki dönemlerine yansıyabilecek olan geleceğe yönelik her türlü ihtiyacı kendisine hak telakki edilmiştir. Tezimizde incelediğimiz bu haklar, derin incelikte bir yapı şeklinde bizi karşılamaktadır. Bu zarif sistemin içine girip yaptığımız araştırma, geleceğimizin sağlam temeller üzerine inşası için çocuğa yaklaşımın genel çerçevesini oluşturacak hak temelli kanunlar düzenini belirleme amacıyla hazırlanmıştır.

Yüksek lisans eğitimim boyunca ve bu çalışmamızın başlangıcından sonucuna kadar enerjisi, samimiyeti, bilgi ve tecrübeleri, ufuk açıcı muhabbetleriyle desteğini esirgemeyen çok değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFİLOVA'ya, tezin olgunlaşmasında, bilimsel açıdan daha sistematik hale gelmesinde katkısı olan Prof. Dr. Hasan YILMAZ hocama ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA hocama, her zaman varlıkları şükür sebebim olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Rümeysa ÇİMEN, Erzincan, 2023

KUR'ÂN-I KERÎM'DE ÇOCUK HAKLARI

Rümeysa ÇİMEN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2023

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFİLOVA

ÖZET

“Kur’ân-ı Kerîm’de Çocuk Hakları”nı konu edinen bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş kısmında ön hazırlık olması açısından, araştırmanın konusuna, önemine, amacına, metoduna ve konuyla ilgili çalışmalara yer verilmiştir.

Birinci bölümde, konunun kavramsal tanımlamalarına ve tarihsel çerçevesine yer verilmiştir. Bu tanımlamalar çalışmamızın temelini oluşturmada önemli bir destek niteliğindedir.

İkinci bölümde ise, iki ana başlık etrafında; doğum öncesi haklar ve doğum sonrası haklar şeklinde dönemlere ayırıp çocuk haklarının neler olduğu ve bu hakların kimler tarafından karşılanması gerektiği, sorumlulukların kime ait olduğu Kur’ân-ı Kerîm ve Hadisler ışığında belirtilmiştir.

Sonuç kısmında ise, ailenin en küçük bireyi olan çocuğun, toplumun en küçük yapısı olan bir başka aileye dönüşümüne ve sonrasında bir toplum olup kocaman bir medeniyetin oluşumuna temel olması yönüyle kıymetinin bilinmesinin gerekliliğine ve bu gerekliliğin sonucu olarak da sahip olduğu tüm hakların kendisine teslim edilmesinin zorunluluğu neticesine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Çocuk, Hak, Hukuk, Sorumluluk.

CHILDREN’S RIGHTS IN THE QUR’AN

Rümeysa ÇİMEN

**Erzincan Binali Yıldırım University,
Graduate School of Social Sciences**

Master’s Thesis, May 2023

Thesis Supervisor: Asst. Prof. Dr. Faima İSRAFİLOVA

ABSTRACT

This study, which deals with “Children’s Rights in the Qur’an”, consists of an introduction, two parts and a conclusion.

In the introduction part, the subject of the research, its importance, purpose, method and related studies are included in terms of being a preliminary preparation.

In the first chapter, the conceptual definitions and historical framework of the subject are given. These definitions are an important support in forming the basis of our study.

In the second part, around two main headings; It has been divided into periods as prenatal rights and postnatal rights, what the rights of the child are, who should meet these rights, and who has the responsibilities, in the light of the Qur’an and hadiths.

In the conclusion part, the child, who is the smallest member of the family, transforms into another family, which is the smallest structure of the society, and later on the necessity of being a society and the necessity of recognizing its value in terms of being the basis for the formation of a great civilization, and as a result of this necessity, the necessity of surrendering all the rights it has has been reached.

Keywords: Koran, Child, Right, Law, Responsibility.

İÇİNDEKİLER

KUR'ÂN-I KERÎM'DE ÇOCUK HAKLARI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE

1.1. Hak Kavramı	8
1.1.1. Lügat Anlamı	8
1.1.2. Terim Anlamı	9
1.1.3. Kur'ân-ı Kerîm'deki Anlamları	10
1.1.4. Eş Anlamlıları	14
1.1.5. Zıt Anlamlıları	17
1.1.6. İlâhî Kitaplarda	18
1.1.7. İslâm Hukuku ve Modern Hukukta	19
1.1.8. Hak Yetkisinin Kullanımı	19
1.2. Hak Çeşitleri	20
1.2.1. Modern Hukukta Hak Çeşitleri	20
1.2.1.1. Kamu Hukukundan Doğan Haklar	20
1.2.1.2. Özel Hukuktan Doğan Haklar	20
1.2.2. İslâm Hukukunda Hak Çeşitleri	22
1.2.2.1. İnsanın Allah'a Karşı Sorumlulukları (Hukukullah)	23
1.2.2.2. İnsanın Kendisine ve Diğer İnsanlara Karşı Hak ve Sorumlulukları (Hukuku'l-İbâd)	23

1.2.2.3. İnsanın Allah’a ve Çevresine Karşı Hak ve Sorumlulukları (Karma Haklar).....	24
1.3. Kurân’da İnsana Verilen Haklar.....	25
1.4. Çocuk Kavramı.....	25
1.4.1. Lügat Anlamı.....	26
1.4.2. Terim Anlamı	26
1.4.3. Eş Anlamlıları.....	27
1.4.4. Kur’ân-ı Kerîm’deki Anlamları.....	28
1.4.5. İlâhî Kitaplarda	31
1.4.6. Medeni Hukuk ve İslâm Hukukunda.....	32
1.5. Çocuk Hakları Kavramı.....	34
1.5.1. Câhiliye Döneminde Çocuk Hakları.....	34
1.5.2. İslâm’da Çocuk Hakları.....	35
1.5.3. Türkiye’de Çocuk Hakları	35
1.5.4. Batı’da Çocuk Hakları	37

İKİNCİ BÖLÜM

KUR’ÂN-I KERÎM’DE ÇOCUĞA VERİLEN HAKLAR

2.1. Doğum Öncesi Haklar	39
2.1.1. Ebeveynlerinin Evliliği Öncesi Haklar.....	39
2.1.1.1. Eş Seçimi	39
2.1.1.2. Ahlâkî ve Dinî Donanım	41
2.1.1.3. Helâl Kazanç Sağlama.....	41
2.1.2. Hamilelik Esnasındaki Haklar	42
2.1.2.1. Cenin.....	42
2.1.2.1.1. Cenin Tanımı	42
2.1.2.1.2. Cenin Evreleri.....	43
2.1.2.1.3. Cenin Hakları.....	47
2.1.2.1.3.1. Annenin Helâl ve Sağlıklı Beslenmesi	47
2.1.2.1.3.2. Hayat Hakkı.....	47
2.1.2.1.3.3. Nesep Hakkı	48
2.1.2.1.3.4. Miras Hakkı	49

2.1.2.1.3.5. Vakıf Hakkı	50
2.1.2.1.3.6. Vasiyet Hakkı	50
2.2. Doğum Sonrası Haklar	50
2.2.1. Yaşam Hakkı	51
2.2.2. Süt Emme (Radâ') Hakkı	53
2.2.3. Nesep Hakkı	59
2.2.4. İsim Hakkı	60
2.2.5. Sünnet Olma (Hitan) Hakkı	61
2.2.6. Koruma ve Güvenlik Hakkı	63
2.2.7. Hidâne (Terbiye) Hakkı	65
2.2.8. Oyun Oynama Hakkı	67
2.2.9. Eşit Muamele Hakkı	68
2.2.10. Şirke Zorlayan Ebeveyne İtaat Etmeme Hakkı	70
2.2.11. Eğitim Hakkı	73
2.2.12. Miras Hakkı	76
SONUÇ	81
KAYNAKÇA	84
ÖZ GEÇMİŞ	90

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

(a.s.)	: Aleyhisselam
(c.c.)	: Celle Celâluhu
(s.a.v)	: Sallallahu aleyhi vesellem
Bkz	: Bakınız
Çev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed	: Editör(ler)
Haz.	: Hazırlayan
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ths	: Tarihsiz
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)
UNICEF	: United Nations Children's Fund (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu)

GİRİŞ

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın konusu ve önemine, amacına, metodu, kaynakları ve konuyla ilgili daha önce yapılan, çalışmamızla benzer yönleri olan fakat her biri kendi özelinde farklılaşan birtakım çalışmalara yer verilmiştir. Değinilen bu unsurlar ayrıntılı şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Tezimizin konusu, “Kur’ân-ı Kerîm’de Çocuk Hakları” olarak belirlenmiştir. Başlıkta belirtildiği gibi Kur’ân-ı Kerîm’de çocuk haklarına dair hükümler içeren âyetler araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu âyetlerin incelenmesi, Hadislerden, İslâm hukuku ve modern hukuktan faydalanıp kategorize edilmesi konunun ana hatlarını şekillendirmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm; “*Allah tarafından, Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)’e indirilen, mushaflarda yazılan, tevatürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, başkalarının taklit edemediği mucizevi bir kelimedir.*”¹ Kelâm, anlamlı bir sözdür ve biz insanlara yöneliktir. İnsan hayatının her yönüne ışık tutan, bütün vahiylerin özünü içinde barındıran, emir ve yasakları kıyamete kadar devam edecek olan son kutsal Kitap’tır. Araştırmanın konu kapsamını oluşturan, Kur’ân’ın ışık tuttuğu çok önemli bir alan olan ve hakkındaki hükümleri ebediyen sürececek olan aile hayatı birçok bireysel ve toplumsal faktörün başlangıcıdır.

Aile, toplumları oluşturan öğelerin temelidir. Aileyi oluşturan temel ise eşler ve çocuklardır. Çocuk aynı zamanda insanlığın geleceğini de simgeler. Bu bakımdan çocuğa verilen değer ve emek, sadece kendi kişiliğinde bir gelişmeye karşılık gelmez. Doğduğu topluma ve tüm insanlık ailesinin geçmişine, bugününe ve geleceğine katkıda bulunma potansiyeline sahip tek varlıktır. Bu bakımdan insanlığın geleceği, çocukların ilgisi, itibarı ve eğitimi ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda çocuğun huzur ve mutluluğunu sağlayacak ortamın yaratılması toplumların birincil görev ve sorumluluğu olmalıdır.²

¹ Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfan* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1995), 1:21.

² Metin Elkatmış, “Çocuk Hakları ve Eğitimi Bağlamında Ahlaki Öznenin İnşası” içinde *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Peygamberimiz ve Çocuk*, haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü (İzmir: Eser Yayın Kurulu, 2021), 647.

Çocuk önce bir birey, sonra aile daha sonra da toplum ve nihayetinde bir medeniyet olur. Bu sıralamada çocuk yok sayılıp çıkartıldığında, gerekli değer verilmediğinde, sahip olduğu haklar yerine getirilip korunmadığında tüm sistem o anda yıkılma felaketi yaşayacaktır. Dünya düzeninde inanılmaz bir sarsıntıya sebebiyet verecek bu felaket bir yok oluşu zorunlu kılacaktır. Fakat bu durum, zorunlu farkındalık ve öngörülerle mevzu dışı edilebilir düzeydedir. Her bir disiplin dalı kendi içinde bu konuya yer verip, hak ettiği önem düzeyine ulaştırmak adına çalışmalar yapıp, insanlığın yararına sunmalıdır. Hak temelli yapılacak bu çalışmalar doğum öncesinden başlayıp, bebeklikten çocukluğa, çocukluktan ergenliğe, ergenlikten yetişkinliğe uzanan hak bilincini kazandıracaktır.

Çocuk, toplumun varoluşsal bir ögesidir.³ Allah'ın insanlara imtihan vesilesi olarak verdiği nimet ve kıymetli bir emanettir. Bu nimetin şükrünü yapabilmek için emanete sahip çıkıp onu en iyi şekilde korumak, yetiştirmek, haklarını yerine getirmek hem ailevi hem insani hem de dinî bir görevdir.⁴ Çocuk aynı zamanda bir imtihan sebebidir. “*Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız sadece birer imtihan sebebidir.*”⁵ Bu imtihanın kolaylığı için Kur’ân-ı Kerîm ve Hadislerde çocukların eğitimi, bakımı, terbiyesi ve daha birçok konuda bize yol gösterici temel kurallar ve ölçüler verilmiştir. İslâm âlimleri bu iki kaynaktan hareketle insanların çocuklara karşı görevlerini, çocuk haklarını ve yetiştirme esaslarını belirlemeye çalışmıştır.

Bizler de Kur’ân’ın çocuğa verdiği bu denli önemi yine Kur’ân’ın belirttiği doğrultuda hareket ederek en özel değeri göstermeliyiz. Çünkü her çocuk bir insan ve her insan bir toplumu oluşturur. Ve insan Kur’ân’da şerefli kılınmıştır.⁶ Yaratılanlar arasında en kıymetli olanıdır. İnsan yeryüzüne halife⁷ olarak görevlendirilmiştir. Bu insanın konumunu ve vazifesini tanımlar niteliktedir. Ayrıca bütün canlılar insanın hizmetine verilmiştir.⁸ Bu ise, İlâhi iznine bağlı olarak insana bir fırsat veya imtihan

³ Ejder Okumuş, “Çocuk Suçluluğunun Önlenmesi ve İslam” içinde *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, ed. Ahmet İshak Demir, (Rize: Ensar Neşriyat, 30 Eylül-2 Ekim 2005), 396.

⁴ İbrahim Canan, “İbn Mahled el-Attâr’ın (ö.331) Ahbâru’s-Sıbyân’ındaki Rivayetler Çerçevesinde Anne Babanın Çocuklarına Karşı Sorumlulukları” içinde *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, ed. Ahmet İshak Demir, (Rize: Ensar Neşriyat, 30 Eylül- 2 Ekim 2005), 218.

⁵ Enfâl, 8/28

⁶ İsrâ, 17/70.

⁷ Bakara, 2/30.

⁸ “وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ” (Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir.)(Câsiye, 45/13).

sunma çerçevesine giren ve insanın özel bir düzen ve amaçla yaratıldığını gösteren bir olaydır.⁹

Hayatlarımıza yön veren en önemli ve en etkin unsur hiç şüphesiz çocuklardır. Çocuklarımıza güzel bir dünya bırakmak düşüncesi de bu unsurun çağdaş bir göstergesidir. Medeniyetin bir insan eseri olduğu gerçeği düşünüldüğünde, her medeniyetin kendi insan tipini oluşturduğu yadsınamaz. Oluşan her bir insan modeli ait olduğu medeniyeti içinde yaşatır ve geliştirir. İnsan yara aldığı zaman doğrudan medeniyet de yaralanmış olur.¹⁰ Bu açıdan ailenin en küçük yapı taşı diye nitelendirilebilecek olan çocuk, içinde taşıdığı yapıyı tüm gelişim dönemlerini tamamlayıp ölüme kadar taşıırken koca bir medeniyete de hayat verir. Bir çocuk bir aile, bir aile bir toplum, bir toplum bir medeniyettir. Çocuk, insan eksenli medeniyetin hem temeli hem de geleceğidir. Çocuk medeniyettir.¹¹ Çocuk, “*mutluluk ve göz aydınlığıdır*”¹² en karamsar anda bile yüzü güldürendir. “*Dünya hayatının süsüdür.*”¹³ Böylesine özel kelimelere muhatap bir varlık olan çocuk, Allah Teâlâ (c.c.) tarafından belirlenmiş birtakım haklarla korunmaktadır. Böylece çocuğun var olan değeri katlanarak daha da artmaktadır. Çocuğa verilen ilk temel hak, yaşam hakkıyla birlikte henüz hiçbir şey bilmeyip “*Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı*”¹⁴ dünyayı idrak bile edememişken, kendisine verilecek güzel bir ismi bile Allah ona hak ilan etmiştir.

Aileyi oluşturan kişiler; dönemlere, bölgelere, sosyal, ekonomik ve dini değerlere göre farklılık gösterir. Bu nedenle tüm değerleri içeren evrensel bir aile tanımı yapmak mümkün değildir. Tarih boyunca tıpkı toplumlarda olduğu gibi aile faktörü de hem boyutsal hem de işlevsel değişimlere uğramıştır.

İslam öncesi dinlere ve toplumlara baktığımızda; Yahudilikte ailenin sadece sosyal değil aynı zamanda dini bir topluluk olduğu da görülmektedir. Atalar kültü aile tapınmasıdır ve geleneksel tapınmayı koruma ve yeni nesillere aktarma görevi aileye ve

⁹ Faima İsrailova, İnsan Ahlakı Yapısına Kur'an'ı Yaklaşım (Konya: Türkiye İmam Hatipler Vakfı derneği, 2021), 397.

¹⁰ İsmail Lütfi Çakan, “Bir Medeniyet Projesi ve Dünya Görüşü Olarak İslâm'ın Çocuğa Bakışı” içinde *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, ed. Ahmet İshak Demir, (Rize: Ensar Neşriyat, 30 Eylül-2 Ekim 2005), 25.

¹¹ Çakan, *İslâm'ın Çocuğa Bakışı*, 29.

¹² Furkân, 25/74.

¹³ Kehf, 18/46.

¹⁴ Nahl, 16/78.

onun başı olan babaya verilmiştir. Aile bağlarını koparan herkesin atalarının himayesinden mahrum kalacağına dair bir anlayış vardır. Hristiyanlıkta; Yahudi aile yapısından çok farklı olmamakla birlikte, aileyi sosyal veya sivil bir kurum olarak değil, tamamen dini bir kurum olarak görüyorlardı. Bu durum Yahudilikte materyalizme bir tepkidir. Hz. İsa (a.s.)’a göre aile bireyleri arasındaki ilişki, insan ile Allah arasındaki ilişkinin bir aynası gibidir. Yani insanın ruhsal gelişiminin vazgeçilmez bir unsurudur. Romalılarda aile; dini, ekonomik ve sosyal bir birimdir. Ailenin yaşadığı ev dokunulmazdır. Cahiliye Araplarında aile, ait olduğu kabilenin bir üyesidir ve bağımsız bir varlığı yoktur. Kabile büyük bir aile gibidir. Ataerkil bir ailedir. Eski Türklerde; Göçebe ve savaşçı bir toplum olmanın gereği olarak aile ve toplum içinde erkek, kadından daha önemli görülüyordu. İslam’da, Hristiyanlıkta olduğu gibi tamamen dini bir kurum olmasa da ayet ve hadislerle insanlar aile kurmaya teşvik edilmektedir.¹⁵

Bu yönüyle yapılan çalışmalar önemlidir. Bizde çocuğun öneminin bilinciyle çalışmamızda; “Kur’ân-ı Kerîm’de Çocuk Hakları” konusunu işlemeye çalıştık. Konu; kavram tanımlamaları, kavramların tarihsel çerçevesi, İslâm ve Modern Hukuktaki konumu ve Kur’ân-ı Kerîm çerçevesinde değerlendirilmesiyle insanların yararına sunup faydalanmalarını temenni ediyoruz.

2. Araştırmanın Amacı

Tezimizin amacı, tarih boyunca insanların çocuğa bakışının nasıl olduğunu, onlara ne ölçüde değer verip vermediklerini ne gibi dinî öğretilere sahip olduklarını toplumsal düzende nerede konumlandıklarını, hukuk sistemlerinde ne şekilde tanındıklarını ve bu sistemde kendileri hakkındaki yaptırım ve uygulamaların neler olduğunu, kendilerine hangi hakların tanındığını ortaya koymaktır. Çalışmamızda ele alınan “hak” ve “çocuk” kavramları tek bir tanımlamayla kavranamayacak genişlikte olmaları yönüyle farklı perspektiflerden değerlendirmeye çalışılmıştır. Bunun yanında tarihte bu kavramlara verilen tanımlamalar ve özümsemelere, başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere diğer ilahî kitaplarda nasıl zikredildiğine karşılaştırmalı bir bakış açısıyla değerlendirmeye gayret edilmiştir. Aynı zamanda konu başlığımızı teşkil eden bu kelime köklerinin birleşimi olan “çocuk hakları” olgusu yine tarihsel bir zeminde açıklanma amaçlı çalışılmıştır. Eski döneminden itibaren İslâm ile yaşadığı değişim

¹⁵ Mehmet Âkif Aydın, “Aile” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989), 2:196-199.

özelinde, tüm dünyada çocuğa nasıl bir hak telakkisi oluşturulup, hukuk sistemleri içinde nasıl sistemleştirildiği araştırılmıştır. Tüm bunların temelinde her toplumun kendi inandığı değerler doğrultusunda konuya yaklaşım sergilediği görülmektedir. Bu yönüyle kurduğu ayrıntılı düzen, kanun ve kurallar göz önüne alındığında, çocuğa verdiği değeri apaçık gözlemlenen İslâm'ın diğer oluşumlardan farkı dikkat çekmektedir. Bu yönden konunun Kur'ân-ı Kerîm temelli hak sınıflandırılması önem teşkil etmektedir. Çalışmamız neticesinde Kur'ân-ı Kerîm'in çocuğa verdiği değer ve önem doğrultusunda, araştırma konumuz olan ve günümüzde ı ışık tutulması geleceğimizin inşası için ciddi bir gereklilik olan çocuk hakları konusu özetlenerek toplumumuzun istifadesine sunulmuştur. Ayrıca temel amacı, önemine değindiğimiz aile ve bu ailenin oluşumunun en temel ögesi olan çocuğun korunması amacıyla sahip olduğu hakların kendi alanımız doğrultusunda belirlenmesi olan ve böylece bu yöndeki çalışmaların artırılıp bilimsel farkındalık oluşması ve konu hakkında disiplinler arası araştırma alanlarına kapı açmasını sağlamak amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Metodu

Araştırmamız konusu itibarıyla Kur'ân-ı Kerîm temelli bir çalışmadır. Dolayısıyla konumuzu teşkil eden birçok âyet ve bu âyetlerin meâl ve tefsirlerine yer verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerifler ile birçok sözlükten, alanımız ve alanımız dışı konumuzla bağlantılı ilmi kitaplardan, yüksek lisans ve doktora tezlerinden istifade edilmiştir. Sade anlaşılır ve akıcı bir dil kullanmaya özen gösterilmiştir. Bu çalışma Kur'ân-ı Kerîm ayetleri çerçevesinde çocuklara verilen hakları belirlemeye dönük tavsifi, betimleyici bir çalışmadır ve bilgi ağırlıklıdır. Zaman zaman analiz sentez yapılarak, kavramların analizine yer verilerek, bazen de batıda çocuk haklarıyla Kur'ân'da verilen çocuk haklarının mukayesesi yapılarak İslâm'ın çocuğa verdiği haklar ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümümüzün birinci kısmında; çalışmamızın ana başlığını teşkil eden “hak” kavramının, Türkçe ve Arapça sözlüklerde lügat ve terim olarak ne anlamlara geldiğini araştırarak açıklamalarını yapmaya çalıştık. Daha sonra bu iki kavramın kapsamını daha detaylı ele alabilmek için zıt ve eş anlamlarını tespit edip çalışmaya dâhil ettik. Ve konumuzun ana noktasını teşkil etmesi bakımından kavramın Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımlarını kıyaslama amaçlı olarak diğer İlahî kitaplardaki

kullanımlarına ve bu kullanımlar sonucunda ne gibi farklılaşmaların olduğuna ve mevzuya hangi yönden daha çok önem atfedildiğinin değerlendirilmesi yapılmıştır. İçinde yaşadığımız hukukta ve İslâm hukukunda “hak” tanımlamalarına ve hak yetkisinin kullanım alanlarına yer vermeye gayret ettik.

İkinci kısmında; Modern ve İslâm hukukunda hak çeşitlerinin sınıflandırılmasına yer verilmiştir.

Üçüncü kısmında; Kur’ân’da genel itibarıyla insana verilen haklara değinilmiştir.

Dördüncü kısmında; “çocuk” kavramının Türkçe ve Arapça sözlüklerde lügat ve terim olarak içinde bulunduğu manalara ve eş anlamlarını açıklamaya çalıştık. Kur’ân’da ve İlâhî kitaplardaki kullanımlarına yer verdik. Yine kavramı iki hukuk sisteminde de ele alıp değerlendirdik.

Beşinci kısmında ise; üstte tanımlamaları yapılan iki kavramın birleşiminden meydana gelen “çocuk hakları” kavramına değinerek parçadan hareketle bütüne ulaşma yöntemi uyguladık. Ve bu günümüzü şekillendirmesi bakımından bilinmesi, araştırılması olmazsa olmaz olan insanlık tarihi ve dünya tarihindeki “çocuk hakları” konumunu, Türkiye tarihi ve İslâm tarihi özelinde değerlendirdik.

İkinci bölümümüzde ise, şimdiye kadarki anlatımlarımızla temel oluşturmaya çalıştığımız ve asıl anlatım gayemiz olan; “Kur’ân-ı Kerîm’de Çocuk Hakları” başlığını ele almaya çalıştık. Buradaki alt başlıklar âyetlerle temellendirilmeleri bakımından şekillendirilmekle birlikte içeriğinde çocuğa dair hakların genişçe sunumu verilmiştir. Öncelikle bu haklar iki ana başlık etrafında şu şekilde sınıflandırılmıştır;

1. Doğum öncesi haklar
2. Doğum sonrası haklar

Bu iki sınıflandırma ve içeriğine bakıldığında, İslâm’ın çocuğu korumaya en temelden başladığını yani henüz aile kurulmamışken bu yapının sağlamlığı için belirlenen emir ve yasaklarla İslâm’ın konuya büyük özen gösterdiği görülmektedir. Bu durum kişinin kendi eş seçiminden başlayıp, çocuğunun eş seçimindeki desteğine kadar uzanan bir süreçtir. Biz de çalışmamızda bu süreci belirli bir noktadan ve yaklaşımdan ele alıp çeşitli boyutlarıyla analiz etmeye çalıştık.

4. Konuyla İlgili Çalışmalar

Araştırmamızla bağlantılı olan çalışmalar aşağıda sıralanmıştır:

“Süleyman Emre Zorlu, *Günümüz ve İslâm Hukukunda Çocuk Hakları Karşılaştırmalı İnceleme* Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2013.”

“Engin Keleş, *Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) Hadislerinde Çocuk Hakları* Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2021.”

“Mehmet Soysaldı, *Hiz. Peygamber’in Öğretilerinde Çocukların Anne-Baba Üzerindeki Hakları* Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu, 2021.”

“Ahmet Ekşi, *İslâm Miras Hukukunun Çocukların Haklarını Korumadaki İşlevi* Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu, 2021.”

“İbrahim Canan, *İslâm’da Çocuk Hakları İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye İstanbul, 1984.”

“Vecdi Akyüz, *Kur’ân ve Sünnette Ebeveyn ve Çocuk Hakları* İstanbul, 2022.”

“Sevgi Tütün, *Kur’ân’ın Çocuk Haklarına Bakışı* Kur’ân’da Aile Sempozyumu, 2012.”

“Selman Eroğlu, *İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta Çocuk Hakları* Yüksek lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2011.”

“Adem Dölek, *Ayetler ve Hadisler Işığında Çocuğun Yaşam Hakkının Korunması, İnsanın Yaşama Hakkının Korunmasının Dini Dayanağı.*”

“Ali Naim İnan, *Çocuk Hukuku* İstanbul, 1968.”

“Faima İsrailova, *Kur’ân’ın Anlatımıyla Aile Hayatı*” Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2006.”

Bu çalışmaların birçoğu farklı disiplinlere ait akademik araştırmalar olup ele aldığımız konumuzun amacını tam olarak yansıtmamakla beraber çalışmamızda faydalandığımız bilgiler ihtiva etmektedirler. Çalışmamız konu içeriğindeki kavramların analizi, çocuk haklarının geçmiş, günümüz ve İslâm hukuk sistemindeki yerine mukayeseli bakış açısı ve konunun işlenişindeki tasnifiyle bu akademik çalışmalardan ayrılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE

1.1. Hak Kavramı

Bir kavram hakkında araştırma yapabilmek için o kelimeyi derinlemesine tespit etmek gerekir. Bu hususta başvurulacak ilk ana kaynaklar sözlüklerdir. Hak kavramı Kur’ân’daki temel kavramlardan biri olup, semantik ve ıstılahi olarak geniş bir mana alanına sahip önemli bir kavramdır.

1.1.1. Lügat Anlamı

Kavram kökeni itibarıyla Arapça bir kelimedir. Bu kök birinci ve ikinci bablardan gelmektedir. Mazisi حق “hakka”, muzarisi يحق “yehikku”dur. Mastarı حقا “hakkan” şeklindedir. Çoğulu حقا-حقوق “hukûkun, hikak”dır. Müekked mastarı ise; الحق “el-hakku”dur ve tekrarıyla tekid ziyadeleşir.

Arapça sözlüklere bakıldığında bu kelimeye verilen manalar şu şekildedir;

“*Hak, Allah, Kur’ân-ı Kerîm, kesin, hikmet, hak, adalet, İslâm, mal, mülk, gerekli, zorunlu, sadık, ölüm, orta, yaraşır, lâyük, doğru, mutabakat/muvafakat, hakikat, gerçek/sahih (doğru) olma, sabit olmak (var olmak), vacip olmak, kesin (yakîn) olmak, evin ihtiyaçları, husumet (iddialaşmak), Allah(c.c.)’ın İsmi/Sıfatı, egemenlik (milk), Allah’ın kitapları ve onların içerisindeki akideler, kanunlar ve hakikatler (Kur’an-ı Kerim), sahih ilim (yanlışın zıddı), adalet (zulmün zıddı), diriliş, ölüm, mal, kıyamet, pay (nasip), çukur, bir şeyin aslı/nihayeti,/sonu,/bir insana koruması vacip olan şeyler, kutsallık/saygı (hürmet), kâmil, açık ve vazih (kapalının zıddı).*”¹⁶

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Kahire: Dar al-Maarif, 1119), 939-940; Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâga* (Beyrût: Dar al-Kutub al-İlmiye, 1998), 203-204; Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *et-Tarîfât* (Kahire: Darü’l-Fazile, 1413), 79-80; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 296-299; Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. By J. Milton Cowan, (New York: Spoken Language Services, Inc, 1976), 192.

“Galip gelmek, vacip ve sabit olmak, vakıf olmak (bilmek/öğrenmek), yakinen idrak etmek, layık olmak, yolun ortasından yürümek, yaraşmak, gerçek olmak, doğru olmak.”¹⁷

Hak kavramı Türk Dil Kurumu'nda; “adalet, doğruluk, gerçek, adaletin hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey/kazanç, dava ve iddialarda doğruluk, verilen emekten doğan manevi otorite, hisse, emeğe karşılık ücret” anlamlarında zikredilmektedir. Türkçe sözlüklerde ise;

“Bireyin korumasını isteme konusunda yetkili sayıldığı, hukuk yönünden tanınmış çıkar.”¹⁸

“Hakikat; tasavvuf dilinde gerçekliğe ulaşma aşaması, hayali olmayan, görülen, mevcut olan, asıl, esas, vefa, sadakat.”¹⁹

“Hâkimiyet, hâkim, hükümdar, hükümlerlik, vefakâr, sadık, gerçek olan.”²⁰

1.1.2. Terim Anlamı

Hak sözcüğüne kelime anlamlarından yola çıkarak terimsel açıdan baktığımızda, Râgıb el-İsfahânî'nin (ö.502)²¹ “el-Müfredât” adlı eserinde bu kavramı “mutâbakat ve muvâfakat” olarak belirttikten sonra dört anlam etrafında toplandığını müşahade ederiz. Bu dört anlam şu şekildedir;

1. “Bir şeyi hikmetin gereğine uygun olarak meydana getiren kimse; bu nedenle hak kelimesi Allah'ın bir ismi veya sıfatı olarak kabul edilmiştir.”
2. “Hikmetin gereğine uygun olarak uygulanan iş; bu anlamda Allah'ın bütün fiilleri haktır.”
3. “Bir şeye özüne uygun ve doğru olarak inanmak, buna uygun şekilde kazanılmış inanç ve bilgidir.”

¹⁷ Mevlüt Sarı, *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat* (İstanbul: Bahar Yayınları), ths, 327-328.

¹⁸ Ötüken Türkçe Sözlük, Yaşar Çağbayır, 1. Baskı, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), “Hak”, 1839.

¹⁹ Orhan Hançerlioğlu, *İslâm İnançları Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984), 129.

²⁰ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Birlik Yayınları, 1981), 383-384.

²¹ Ölüm tarihi konusunda kesinlik yoktur. Bkz. Ömer Kara, “Râgıb el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007), 34: 398.

4. “Bir işin gerektiği şekilde, gerekli ölçüde ve gereken zamanda meydana gelmesidir.”²²

Kavramın tanımlamasına verilebilecek bir diğer örneği de Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö.816)’nin “et-Tarifat” adlı eserinden zikredecek olursak; “*inkâr edilemeyecek kesinlikte gerçek (sabit) olan şey olarak sözlük anlamını verdikten sonra bunun yanında ‘hakikat ile mutabık olan hüküm’ anlamına geldiğini, aynı zamanda kelimeler, inançlar, dinler ve bu hükmü taşıyan görüşler ve batılın zıddı şeklinde terim anlamına geldiğini belirtmektedir.*”²³

1.1.3. Kur’ân-ı Kerîm’deki Anlamları

Hak kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de iki yüzden fazla yerde kullanılmıştır. Kavramla aynı kökten çoğalan birçok isim ve fiil sigası vardır. Bunlar eklendiğinde bu sayı daha da artmaktadır. Hak kelimesi âyetlerin çoğunda batılın zıddı, gerçek, gerçekleşmek, doğru anlamlarında kullanıldığı görülür. Bunun dışında “Allah, Kur’ân-ı Kerîm, İslâm, adalet, gerçek bilgi, mal, sabit, kesin, vacip, ihtiyaç, pay, tevhid ve kıyamet”²⁴ anlamlarında kullanılmaktadır.

Hak, Allah’ın Kur’ân’a ve aynı zamanda Kur’ân’ın içeriğine verdiği isimdir;

”وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ“

“Eğer hak onların keyfî arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu. Hayır! Biz onlara şan ve şereflerini getirdik, fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirmektedirler.”²⁵

Burada geçen hak kelimesinin Kur’ân manasında kullanılması; “Eğer Kur’ân onların istedikleri gibi inmiş olsaydı göklerin ve yerin düzeni ve içlerde olanlar fesada uğrardı demektir. Ayrıca hak, şanı yüce Allah manasında da kullanılmıştır. Bu ifade mecazdır. Burada denilmek istenen mana ise, onların Râsul’ü inkâr edip yüce Allah’a isyan etmekle beraber cezalandırılmayacak olsaydı, bu ya acizlikten dolayı olurdu ya

²² Râğib el-İsfahani, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), 417-420.

²³ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *et-Tarîfât*, çev. Arif Erkan, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 88.

²⁴ Suna Şeker, “Kur’an-ı Kerim’de Hakk Kavramı” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 11-12.

²⁵ Mü’minûn, 23/71.

da cahillikten dolayı olurdu ve böyle bir durumda göklerin ve yerin düzeni bozulur giderdi manasındadır.”²⁶

”تَزَلْ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ”

“O, sana Kitab’ı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, daha önce Tevrat’ı ve İncil’i insanlar için birer hidayet olarak indirmişti.”²⁷

Hak, Kur’ân’ın İslâm dinine verdiği isimdir;

”قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدِيَ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ”

“Tanrı diye taptıklarınız içinde hakka götüren biri var mı? diye sor. De ki: Hakka götüren yalnız Allah’tır. Öyleyse hakka götüren mi izlenmeye daha lâyıktır, yoksa rehberlik edilmedikçe bir başına yolunu bulmaktan bile âciz olan mı? Size ne oluyor, nasıl yargıda bulunuyorsunuz böyle?”²⁸

Hak, Allah’ın kâinatı yaratırken dikkate aldığı ölçüdür;²⁹

”هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ”

“O, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak yaratandır. Allah’ın ‘ol’ deyip de her şeyin oluvereceği günü hatırla. O’nun sözü gerçektir. Sûr’a üflendiği gün de mülk (hükümranlık) O’nundur. Gaybı da görülen âlemi de bilendir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır.”³⁰

Râgıb el-İsfahânî, hak kelimesinin Kur’ân’da kullanımlarını şu şekilde belirtmiştir;

1. Hikmetin gereğine uygun bir şekilde eşyayı yaratan Allah Teâlâ için; هو الحق “O Hak’tır” denir.

”هَٰذَا لِكَيْ تَبْلُغُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْأَلَتْ وَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ مَوْلِيَهُمْ الْحَقَّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ”

²⁶ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân, Cilt:XII, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2001), 224.

²⁷ Âl-i İmrân, 3/3.

²⁸ Yûnus, 10/35.

²⁹ Hilmi Gölükçü, “Müslümanların Birbirlerine Karşı Olan Hakları Hadisinin Tahkik, Tahrir ve Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 32.

³⁰ En’âm, 6/73.

“Orada herkes daha önce yaptığı şeyleri yoklayacak (ve kendi akıbetini öğrenecek), hepsi de gerçek sahipleri olan Allah’a döndürülecekler ve (ilâh diye) uydurdukları şeyler (onları yüzüstü bırakıp) kendilerinden kaybolup gidecektir.”³¹

2. Hikmetin özünün gereğine göre var edilen eşyadır. Bu nedenle Allah’ın fiillerini nitelemek için “hepsi haktır” denir. Güneşin ve ayın yaratılışı hakkında Allah’ın:

"هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ"

“O, güneşi bir ışık (kaynağı), ayı da (geceleyin) bir aydınlık (kaynağı) kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir. Allah, bunları (boş yere değil) ancak gerçek ile (hikmeti gereğince) (hakka/gerçeğe göre) yaratmıştır.”³² buyurmasında olduğu gibi. Kıyamet konusunda da;

"وَيَسْتَنْبِئُكَ أَهَقُ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ"

“O (azap) gerçek midir? diye senden haber soruyorlar. De ki: Evet, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir. Siz (bu konuda Allah’ı) âciz kılacak değilsiniz.”³³

3. Bir şey hakkında özüne uygun bir inanç taşımaktır. Burada; “falanca kişinin öldükten sonra diriliş, cennet, cehennem hakkındaki inancı haktır” dememizde olduğu gibi;

"كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ"

“İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi.”³⁴

4. Usulüne göre, gerektiği kadarıyla ve gerektiği zamanda meydana gelen söz veya iştir. Burada; “Senin sözün haktır, senin işin haktır” dememizde olduğu gibi.

"كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ"

³¹ Yûnus, 10/30.

³² Yûnus, 10/5.

³³ Yûnus, 10/53.

³⁴ Bakara, 2/213.

“Rabbinin yoldan çıkanlar hakkındaki, ‘Onlar artık imana gelmezler’ sözü, işte böylece gerçekleşmiştir.”³⁵

"وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ"

“Eğer hak onların arzularına uysaydı, göklerle yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulur giderdi.”³⁶

Hak kavramının “gerçek ve doğru” anlamlarında kullanıldığı ayetlere örnek verecek olursak;

"إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ"

“Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır. Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁷

"وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا"

“De ki: Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkûmdur.”³⁸

"ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ"

“Bu böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. Şüphesiz O, ölüleri diriltir ve O, her şeye hakkıyla kadirdir.”³⁹

"مَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ"

“Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık.”⁴⁰

“Hakkıyla, gereği gibi, sabit, kesin, vacip” anlamlarında kullanılan hak kavramına örnek verecek olursak;

"وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ"

“Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Çünkü ‘Allah, hiç kimseye hiçbir şey indirmedir’ dediler.”⁴¹

"أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنقِذُ مَنْ فِي النَّارِ"

³⁵ Yûnus, 10/33.

³⁶ Mü’minûn, 23/71.

³⁷ Ali-imran, 3/62.

³⁸ İsrâ, 17/81.

³⁹ Hac, 22/6.

⁴⁰ Hicr, 15/85.

⁴¹ En’âm, 6/91.

“Hakkında azap sözü (hükmü) gerçekleşenler, hiç onlar gibi olur mu? Cehennemlikleri sen mi kurtaracaksın?”⁴²

"وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًىٰ وَلَٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ"

“Eğer dileysek, herkese hidayetini verirdik. Fakat benim ‘Andolsun cehennem hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım’ sözüm gerçekleşecektir.”⁴³

"وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَن يَمُوتُ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ"

“Onlar, ‘Allah, ölen bir kimseyi diriltmez’ diye var güçleriyle Allah’a yemin ettiler. Hayır, diriltecek! Bu, yerine getirilmesini Allah’ın üzerine aldığı bir vaaddir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”⁴⁴

1.1.4. Eş Anlamlıları

Adl; “عدل” kelimesi Arapçada; “düz oturmak, düzeltmek, eğri bir yoldan doğru bir yola sapmak/yönelmek, eş, eşit, denge, dengelemek, tartmak anlamlarına gelmektedir.”⁴⁵ Kavramsal açıdan adaletin manası; “doğruluğu zihinde kesinlikle yer etmiş, sabitleşmiş şey ve جور (adaletsizlik, haksızlık) zıddı anlamındadır. Master isim olarak; davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, orta yol, istikamet, hak, bedel, insaf⁴⁶ manasındadır. Terim olarak ise; ifrat ve tefrit arasında orta yolu bulmak, dinde haram kılınan hususlardan sakınmak ve doğru yolda dosdoğru olmaktır. Adalet, borcunu vermek, borcunu talep etmek, görevini yerine getirmek ve hakkını almaktır.”⁴⁷

"أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا ۗ إِنَّ اللَّهَ بَلِّغُكُمْ قَوْمٌ يَّعْدِلُونَ"

“(Onlar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? O, suyla, bir ağacın bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel bahçeler bitirdik. Allahtan başka bir tanrı mı var? Doğrusu onlar haktan saptakta devam eden bir topluluktur.”⁴⁸

⁴² Zümer, 39/19.

⁴³ Secde, 32/13.

⁴⁴ Nahl, 16/38.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Kahire: Dar Al Maarif, 1119), 2838.

⁴⁶ Mustafa Çağrı, “Adâlet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988), 1:341.

⁴⁷ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 680-681.

⁴⁸ Neml, 27/60.

Ayetteki “*adl*” kelimesine “*haktan sapma*” manası verilirse buradaki *adl* tevhid manasını ifade etmektedir.

Sıdk; “*صدق*” kelimesi doğruluk, hakikat manasına gelmekle beraber hak kavramıyla yakın bir bağı vardır. Sıdk’ın özü, geçmiş ve gelecek vaad veya bir başka şekilde gelebilecek olan söz hakkında olabilir. Sözün çeşidi sadece haber vermede söz konusu olmaktadır. Ayette şöyle buyrulmaktadır; “*Allahtan daha doğru sözlü kim olabilir.*”⁴⁹

Sıdk, sözün en başta vicdana sonra da haber verilen şeye uygun olmaktır. Bunlardan bir tanesi bile eksik olursa bu söze sıdk diyemeyiz. Mesela inanmayan birinin “*Muhammed Allah’ın Resulüdür*” sözünde olduğu gibi. Bu söz gerçeğe uygun bir söz olduğu için “*sıdk*” denilir. Fakat bu söz, sözü söyleyenin kalbine aykırı olduğundan dolayı söyleyen kişiye “*kezib*” denir. Bu durum sözün doğruluğunu ortadan kaldırmaz. Kelimenin çoğulu ise “*sıddık*”tır.

Hak ile sıdk arasında bazı farklar mevcuttur. “*Hak kelimesinde uygunluk vuku bulan şey yönünden, sıdkta ise hüküm yönünden güvenilirdir. Bir hükmün doğru olmasının anlamı onun vuku bulan şeye uygun olmasıdır. Onun hakikat olmasının manası ise, vuku bulunan şeyin ona uygun olmasıdır.*”⁵⁰

Hakikat; Hak kelimesine benzer bir anlamı olan bir diğer kelime de hakikattir. Gerçek, bir şeyin kökeni ve özü, onun doğru ve doğru yönü anlamına gelir. Sözlükte hakikat, sabit ve doğru olmak, bir şeyi gerçekleştirmek anlamına gelen hak kökünden türemiştir. Dini terimin anlamı mecazi olarak şu şekilde kullanılmaktadır; “*bir kelime neyi anlatmak için konulmuşsa bu kelimenin o manada kullanılması, kendisiyle kendisi için konulmuş şey kastedilene ait bir isim*”⁵¹ demektir. Hakikat kelimesi Kurân’da geçmemektedir. Fakat bazı hadislerde “*en doğru, en mükemmel olan*” anlamında kullanılmıştır.

Yakîn; Hak kelimesinin eş anlamlılarından biri de “*kesin*” anlamına gelen “*اليقين*”dir. Bir nesneyi kesin olarak, şüphe duymadan hakiki bir inanma ile bilmektir. İlmin sıfatlarından ve onun son mertebesi sayılmaktadır. Şüphenin zıt anlamlısıdır.

⁴⁹ Nisa, 4/87,122.

⁵⁰ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *et-Tarîfât*, çev. Arif Erkan, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 88.

⁵¹ Cürcânî, *et-Tarîfât*, 88.

Terim anlamı ise; “*Yakîn, gerçeğe uygun, bir şeyin gerçeğe uygun olduğuna kesinlikle inanmak, sabit ve kesin inanç*”tır.⁵²

Şüpheleri yok edip, işin hakikatini anlama ve bilmeyi ifade eden yakîn kavramı, Kur’ân’da ilimle ilgili üç kavrama bağıntılı olarak kullanılmaktadır. Bunlar; “*İlme*’l-*yakîn* (علم اليقين), *ayne*’l-*yakîn* (عين اليقين), *hakka*’l-*yakîn* (حق اليقين)’dir.”

İlme’l-yakîn; “*kesin olan aklî ve naklî delillerin ifade ettiği bilgi*”dir. Kur’ân’da bir yerde geçmektedir.

“كَأَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ”

“Hayır, kesin olarak bir bilseniz.”⁵³

“*İnsanların ölümle ilgili bilgilerini şuurlu ve sürekli hale getirmeleri halinde boş şeylerle övünmeyeceklerini ve ebedî saadetlerini ihmal etmeyeceklerini belirtmektedir.*”⁵⁴

Ayne’l-yakîn; “*gözlemlemek anlamındaki ‘ayn’ ile doğru bilgi anlamına gelen yakîn kelimelerinin birleşmesinden oluşur.*”⁵⁵

“ثُمَّ لَتَرَوْهَا عَيْنَ الْيَقِينِ”

“*Yine andolsun, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz.*”⁵⁶ Meâlindeki âyette yer alan ayne’l-yakîn, bilginin gözlem yoluyla veya yakînden ibaret olan bir görüşle görmek mânasını ifade etmektedir.

Hakka’l-yakîn; “*iç duyu veya iç deneyimle elde edilen ve kesinlik açısından nihai adım olan gerçek bilgi.*” demektir.⁵⁷ Kur’ân’da iki yerde geçmektedir. Bunlar;

“إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ”

“*Şüphesiz bu, kesin gerçektir.*”⁵⁸ Buradaki yakîn, Kur’an-ı Kerîm başta olmak üzere İslâmî gerçekleri inkar edenlerin, özellikle de haktan sapanların cehenneme atılacağı belirtilirken kullanılır.

⁵² Osman Demir, “Yakîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013), 43:271.

⁵³ Tekâsür, 102/5.

⁵⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “İlme’l-Yakîn”, *TDV* (İstanbul: TDV İSAM, 2000), 22:137.

⁵⁵ Yavuz, “Ayne’l-Yakîn”, 4:269.

⁵⁶ Tekâsür, 102/7.

⁵⁷ Yavuz, “Hakka’l-Yakîn”, 15:203.

“وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ”

“Şüphesiz Kur'an gerçek kesin bilgidir.”⁵⁹ Kur'an'ı yalanlayan kimselerin ahiret hayatında büyük bir pişmanlık yaşayacaklarını ve büyük bir azaba mâruz kalacaklarını haber verirken kullanılır.

1.1.5. Zıt Anlamlıları

Bir kelimenin tam manasıyla kavranabilmesi o kelimenin aynı zamanda zıddını bilmekle de mümkündür. Bu nedenle hak kelimesinin zıt anlamlarına bakacak olursak;

Batıl; “Batıl, yok olan, zarar eden ve hükmü olmayan şeydir. Bozulan, hükmü olmayan ve iptal edilen” manasındadır. Kesinliği, doğruluk ve gerçekliği olmayan demektir.

“ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنْ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ”

“Bu böyledir. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir, onu bırakıp da taptıkları ise batıldır. Şüphesiz Allah yücedir, büyüktür.”⁶⁰

Mecaz; “Mecaz, yol, geçecek yer, hakikatin ve gerçeğin zıddı ve kendi öz anlamıyla kullanılmayıp, benzetme yoluyla başka bir manada kullanılan sözdür.”

“وَسُئِلَ الْقُرَيْةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْغَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ”

“Bulunduğumuz kent halkına ve aralarında olduğumuz kervana da sor. Şüphesiz biz doğru söyleyenleriz.”⁶¹

Kızb; “Gerçeğe zıt olan bir şeyin bildirilmesidir. Hata yapmak, inkârda bulunmak, yalanlamak” manalarına gelmektedir. Sıdk kelimesinin zıt anlamlısıdır.

“وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ”

“Kim Allah'a karşı yalan uydurandan, ya da O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalimdir? Şüphesiz ki, zalimler kurtuluşa eremez.”⁶²

Zan; “Sanmak, farz ve tahmin etmek, şüphe” anlamlarına gelmektedir.

“وَمَا يَتَّبِعْ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ”

⁵⁸ Vâkıa, 56/95.

⁵⁹ Hâkka, 69/51.

⁶⁰ Lokman, 31/30.

⁶¹ Yûsuf, 12/82.

⁶² En'am, 6/21.

*“Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir.”*⁶³

1.1.6. İlâhî Kitaplarda

Hak kavramı Tevrat’ta çoğu kez kök anlamıyla kullanılmıştır. Kavram yüzden fazla yerde geçmekte olup; “*kural, kaide, buyruk, yasa, sınır, pay, hisse, gelenek, tayin etmek*” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.⁶⁴

*“Sizler için yazmış olduğu **kuralları (hukim)**, ilkeleri, buyrukları, her zaman yerine getirmeye özen gösterecek ve başka ilahlara tapmayacaksınız.”*⁶⁵

*“Suların yüzeyine **sınır (hok)** çizer, ışıkla karanlığın ayrıldığı yerde.”*⁶⁶

*“Benimle ilgili **kararını (hukim)**, yerine getirir. Daha nice tasarısı vardır.”*⁶⁷

*“Keşke beni ölümler diyarına gizlesen, öfken geçinceye dek saklasan, bana bir **süre (hok)** versen de beni sonra hatırlasan.”*⁶⁸

Hak kavramı dört İncil (Matta, Markos, Luka, Yuhanna)’da de “yasa” anlamında ve özellikle “kutsal yasa” anlamında kullanılmıştır.

*“İçlerinden biri, daha önce İsa’ya gelen Nikodim, onlara şöyle dedi: **yasamıza (nomuso)** göre, bir adamı dinlemeden, ne yaptığını öğrenmeden onu yargılamak doğru mu?”*⁶⁹

*“Göğün ve yerin yok olması, **kutsal yasanın (nomuso)** küçücük bir zerresinin yok olmasından daha kolaydır.”*⁷⁰

*“Kalabalık O’na şöyle karşılık verdi: **Kutsal yasadın (nomuso)** öğrendiğimize göre Mesih sonsuza dek kalacaktır. Nasıl oluyor da sen insanoğlu yukarı kaldırılsın diyorsun? Kimdir bu İnsanoğlu?”*⁷¹

⁶³ Yunus, 10/36.

⁶⁴ Suna Şeker, “Kur’an-ı Kerim’de Hakk Kavramı” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 35.

⁶⁵ 2. Krallar, 17/37.

⁶⁶ Eyüp, 26/10.

⁶⁷ Eyüp, 23/14.

⁶⁸ Eyüp, 14/13.

⁶⁹ Yuhanna, 7/51.

⁷⁰ Luka, 16/17.

⁷¹ Yuhanna, 12/34.

1.1.7. İslâm Hukuku ve Modern Hukukta

İslâm hukukunda (fıkıhta) hak kavramı; hukukun (şeriatın) bir yetki veya yükümlülük olarak benimsediği bireye ait bir şey. Bu tanım, kişiyle ilgili tüm hakları ve Allah'ın kulları üzerindeki kulluk görevlerini içerir. Kişinin ev ve mülk sahibi olma hakkına işaret etmenin yanı sıra yaşama, inanç, çalışma hakkı, ana-baba hakkı, devletin vatandaşlar üzerinde tasarruf hakkı, çocuğun sahip olma hakkı gibi konuları da anlatmaktadır. Nafaka, komşu hakkı, insan hakkı, çocuk hakkı, hayvan hakkı vb. Tüm yükümlülükler ve haklar insana hayat veren Allah (c.c.) tarafından belirlenmiş, bunlar doğrultusunda emir ve yasaklar oluşturulmuştur. İlahi irade ile belirlenen bu haklar sabittir ve değişmez. Haklarla ilgili esaslar Kur'an ve Sünnet'te belirtilmiştir. İslam hukuku bu konuyu çok detaylı ve geniş bir şekilde ele almıştır. Bu hakların nasıl korunacağını ve bu hakların ihlali durumunda nasıl ceza verileceğini ayrıntılı olarak sistemleştirdi.

Modern hukukta hak, yasal düzene göre korunmaya layık görülen bireylerin çıkarlarını ifade eder. Bireylerin çıkarlarına hak sahipliği niteliği kazandıran durum hukuk kuralları tarafından korunmaya değer bulunup bulunmadığıdır. Hak kavramı hukukun en temel kavramlarından biridir. Diğer disiplinler onun etrafında şekillenir.

1.1.8. Hak Yetkisinin Kullanımı

Hak, insanın doğuşundan itibaren kendinde var olan bir yetidir. Bu yeti başlarda duygusal bir tepki şeklinde kendini göstermektedir. Tıpkı karnı acıkan bir bebeğin annesine karşı doyurulma hakkını ifade etmek için ağlamaya başvurması gibidir. Başvurduğu bu eylem, bebeğin kendisine doğuştan verilmiş olan emme refleksini karşılamakla görevli kişiye hakkını dile getirme biçimidir. Daha sonra kişilik geliştikçe ve düşünce geliştikçe kişiliğe bağlı olarak bir bağ ve bütünleşmeye dönüşür. Dolayısıyla hak bilinci, kişilikten ayrılamaz. Ve kişinin ruhsal yaşamında saklı, kişilik varlığından ayrılamaz, doğal bir ruhsal fenomen ve entelektüel bir deneyim olarak görülür. Hukuk düşünürü Delvecchio “*hak fikrini mutlak olarak tasavvur etmek, insan bilincinin temel bir ihtiyacıdır*”⁷² demiştir ve hak fikrinin psikolojik doğasını açıkça ortaya koymuştur.

⁷² M. Emin Emni, “Hak Kavramı” *Dergipark*, ths, 203. (Erişim Tarihi 15.11.2022)
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1722204>

Yetki niteliği verilen hakkın kullanımı ise, “*insanların hak bilinci güçlendiği ölçüde anlam ve kıymet kazanır. Hak bilincini gereğince geliştirememiş ve sağlamlaştıramamış insan, kendisine ait olanı bilemediği için hakkını arama imkânından mahrum kalır.*”⁷³ Fakat bu yoksunluk kişinin haklarının yerine getirilmesine engel değildir. Kişi, haklarına sahip çıkmaktan yoksun olsa bile bu durumda devreye diğer şahıslar girip haklarını kendisine vermelidir. Tıpkı bir bebeğin doğumundan ergenliğine kadarki süreçte hatta kişilik oluşum durumuna göre daha sonraki dönemlerde bile haklarını yerine getirme sorumluluğunun başta ailesi, yetiştiği toplum ve bunlar nezdinde tüm insanlara verilmesi gibidir.

1.2. Hak Çeşitleri

1.2.1. Modern Hukukta Hak Çeşitleri

1.2.1.1. Kamu Hukukundan Doğan Haklar

Kamu hakları, kamu hukukundan doğan ve kişilerin devlete karşı ileri sürebilecekleri haklardır. Kamu hakları; Bireyin devlet tarafından dokunulmaz olan haklarını ve bu hakların kullanımının sınırlarını belirleyen negatif statü haklarını (koruyucu haklar) içeren aktif statü hakları, bireylerin olumlu bir davranış, hizmet talep etmesine olanak tanıyan pozitif statü hakları, devletten bir yardım ve ne devletin ne de bireylerin müdahale edemeyeceği bir alanın korunması hakları olarak üçe ayrılır.

1.2.1.2. Özel Hukuktan Doğan Haklar

Özel haklar oluşumu itibarıyla özel hukuktan oluşan haklardır. Kural olarak ifade etmek gerekirse; kişilerin birbirlerine karşı öne sürdükleri haklardır. Özel hakların da kendi içinde çeşitli alt bölümleri vardır. Bunlar özelliklerine göre **mutlak** ve **nisbi (göreceli)** haklar olmak üzere ikiye ayrılır.

Nisbi haklar; herkese yönelik değil, belirli bir şahsa veya belirli şahıslara karşı öne sürülebilen haklardır ve genel olarak borç bağlamından doğan alacak haklarını ifade etmektedir.

Mutlak haklar; hak sahiplerine en geniş yetkileri sağlayan haklardır. Herkese karşı ileri sürülebilen özel haklardır. Mutlak haklar konusu itibarıyla mal veya kişileri

⁷³ Emni, “Hak Kavramı”, 204.

ele alabilmektedir. Bu nedenle mutlak haklar, kişiler üzerindeki mutlak haklar ve mallar üzerindeki mutlak haklar olarak iki kısımda incelenir.

Mallar üzerindeki mutlak haklar; para ile ölçülebilen ve başkasına devredilebilen bir mal varlığı olan haklardır. Mülkiyet üzerindeki haklar genellikle mutlak haklardır. Mülkiyet üzerindeki haklar, “*maddi mallar üzerindeki haklar*” ve “*maddi olmayan mallar üzerindeki haklar*” olmak üzere ikiye ayrılır.

Maddi mallar üzerindeki mutlak haklar (ayni haklar), maddi ve maddi varlıklar, yani maddi ve görünür mallar üzerindeki haklardır. Taşınır veya taşınmaz gayrimenkuller maddi mallar üzerindeki mutlak haklar olabilmektedir. Mülkiyet hakları, kısıtlı ayni haklar ve maddi mallar üzerindeki hakları ifade eder.

Maddi olmayan mallar üzerindeki mutlak haklarda gerçek bir maddi varlık bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle somut ve görünür olabilen şeyler dışında düşünce ve sanat bir ürün niteliği taşıyan şeylerin oluşturduğu haklardır. Fikri haklar (telif hakları, ilim-edebiyat ve güzel sanat eserleri) ve sınai haklar (patent, tasarım, geleneksel ürün adı ve ticari marka hakları), gayri maddi mallar üzerindeki hakları tanımlamaktadır.

Kişi üzerindeki mutlak haklar; hakkın öznesinin şahsın kendisinin olduğu haklardır. İnsan hakları da bir mutlak hak örneğidir. Kişi üzerindeki haklar da “*kişinin kendisi üzerinde sahip olduğu haklar*” ve “*kişinin başkası üzerinde sahip olduğu haklar*” olarak ikiye ayrılır.

Şahsın bizzat kendi kişiliği üzerinde sahip olduğu mutlak haklar (kişilik hakları), kişinin kendi maddi ve manevi varlığı üzerinde sahip olduğu kişilik haklarından oluşmaktadır. Kişinin onuru, özel hayatı, bedeni, sağlığı, görünüşü ve sesi kişilik haklarının konularını oluşturmaktadır.

Kişinin başkalarının şahsı üzerinde sahip olduğu mutlak haklar (vasilik-vasilik hakları), kanunen zayıf ve korunmaya muhtaç olanların korunması için kanuni temsilcilerine tanınan velayet ve vesayet haklarından oluşur. Velayet hakkı, reşit olmayan çocukları üzerinde ebeveynlere (vasilere) tanınan mutlak haktır. Vesayet hakkı ise, vesayet altında bulunmayan çocuklar ile kendi kendini yönetemeyecek durumdaki yetişkinler hakkında mahkeme kararıyla atanan kanuni temsilcilere (vasilere) tanınan mutlak haktır.

Son olarak hak türleri arasında; *negatif statü hakları*, *pozitif statü hakları* ve *aktif statü hakları* yer almaktadır. Bunlar;

Negatif statü hakları; bireyin özel alanını oluşturan, devletin aşmaması ve dokunulmaması gereken kamu hak ve özgürlüklerine dokunulmazlık da denir. Koruyucu haklar olarak da adlandırılan bu haklar, kişiyi devlete ve topluma karşı korur. Yaşama hakkı ve konut dokunulmazlığı hakkı negatif statü haklarına örnektir.

Pozitif statü hakları; bireyin devletten kendi lehine bir fiil (hizmet, yardım vb.) şeklinde olumlu bir davranış talep etmesine imkân veren kamu haklarıdır. Talep hakkı olarak da adlandırılan bu haklara ekonomik ve sosyal haklar (çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, barınma hakkı vb.) örnek olarak verilebilir.

Aktif statü hakları; bireyin devlet yönetimine katılmasını ve devlet yönetiminde söz sahibi olmasını sağlayan kamu haklarıdır. Katılım hakkı olarak da adlandırılan bu haklar, seçme ve seçilme hakkı, dilekçe hakkı, siyasi parti kurma ve siyasi faaliyette bulunma hakkı gibi haklardan oluşmaktadır.

1.2.2. İslâm Hukukunda Hak Çeşitleri

İslâm literatüründe hak türleri tasnif edilirken en yaygın ayırım Allah'ın hakkı ve kul hakkıdır. Haklar temelde “*Allah'ın kanunu*” ve kulun “*huku'l-ibâd*” hakkı olarak ikiye ayrılır. Ancak bazı fiiller hem kulun hakkını hem de Allah'ın hakkını ilgilendirdiği için ortak haklar şeklinde üçüncü bir ortak hak tesis edilmiştir. “*Hakların Allah hakkı ve kul hakkı ayrımı, hakkın mahiyetine ve sağladığı menfaatin özel veya genel mahiyetine bakılarak yapılan bir ayırmadır. Bazı hakların Allah'a, bazı hakların ise insanlara izafe edilmesi, daha çok fiillerin dünyevî hükümleri, ibadetlerin mânâsı, kamu yararını ve hukuk düzenini yakından ilgilendirmeleri ve hakların tasfiye edilebilmesi bakımından yapılan bir ayırmadır. Kişiler tarafından iptal edilir veya değiştirilir.*”⁷⁴

Kur'ân'da “*Allah hakkı*” ve “*kişi hakkı*” terimleri bu şekilde kullanılmasa da hadislerde bu terimlere rastlanmakta ve Kuran bize bu yönü işaret etmektedir. Allah'a olan hak “*hukukullah*” veya Allah'ın kulları üzerindeki hakkı “*hakkullah ale'l-ibad*” tabir edilen bir kullanım olup, kulun Allah'a olan yükümlülüklerini, özellikle ibadet ve itaati ifade eder. Kul hakkı tabirinden kulun hukuki anlamdaki hakları olduğu gibi,

⁷⁴ Selman Eroğlu, “İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta Çocuk Hakları” (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 12.

kulun Allah üzerindeki hakkı da anlaşılmaktadır. Kul hakkı, Allah hakkı tabirinin zıttı olarak kullanılmaktadır.

Hanefî usul Alimleri burada; “*hükümleri ya da ‘mahkûm bih’ denilen hükme konu olan fiilleri şu şekilde sınıflandırır: 1- Halis Allah hakkı, 2- Halis kul hakkı, 3- İkisinin birleştiği ve Allah hakkının ağır bastığı haklar 4- İkisinin birleştiği ve kul hakkının ağır bastığı haklar.*”⁷⁵

1.2.2.1. İnsanın Allah’a Karşı Sorumlulukları (Hukukullah)

Allah hakkı, yaratan ve rızık veren Allah’a karşı kulların yapması veya yapmaması gereken görev ve sorumluluğudur. İman, namaz, oruç, hac, zikir ve tevekkül gibi ibadetleri yapmak; İçki, kumar, nimetlere karşı nankörlük gibi haramları terk etmek Allah’ın haklarına uymaktır. Allah’ın haklarına itaat eden insan, Allah’ın rızasını, sevgisini, cennetini ve nimetlerini kazanır. Kim Allah’ın haklarına tecavüz ederse, O’nun gazabını ve azabını hak eder.

Allah’ın hakları, şahıslara tahsis edilemeyecek bir hak olup, bütün insanların menfaatlerini ifade eden bir hak türüdür. Bu haklar çok önemli oldukları ve menfaatleri kamuya ait olduğu için Allah’a nispet edilmektedir. Molla Fenari bu hakları üç kavramla tanımlamıştır. Bunlar; “*Allah’ın verdiği nimetlere şükür (ibadet), Allah’ın gazabından kaçınma (ukûbe) ve Allah’ın ihsanının devamına sebep olmadır ki Müslümanlar fitre ve zekât gibi maddi yükümlülükleri yerine getirerek Allah’ın kendileri üzerindeki nimetlerinin devamını dilemiş olurlar (meûne).*”⁷⁶

Hanefî usûl eserlerinde Allah hakları şu gibi kısımlara ayrılarak incelenmiştir; “*Sırf ibadet niteliği taşıyan Allah hakları, başta iman olmak üzere namaz, oruç, hac, zekât, cihat vb. yükümlülükler.*”⁷⁷

1.2.2.2. İnsanın Kendisine ve Diğer İnsanlara Karşı Hak ve Sorumlulukları (Hukuku’l-İbâd)

Kul hakları anlamına gelen “*hukuku’l-ibâd*” kavramı, temel insan hakları ifadesinden daha genel bir kavramı ifade etmektedir. Kul hakları, başkalarına ait olan ve

⁷⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm Şerhu Mecellet’l-Ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 4: 462.

⁷⁶ Muhammed b. Hamza el-Fenârî, *Fusûlu’l-Bedâi fi Usûli’ş-Şerâi*, thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2006), 1/301-302.

⁷⁷ Serahsî, *Usûlu’s-Serahsî*, 2/290; Buhârî, *Keşfu’l-Esrar Şerhu Usûli’l-Pezdevî*, 4/134.

dokunulmaz kabul edilen maddi ve manevi imkânlarla denir. Temel insan haklarından önemli olanları da şunlardır;

Yaşama gelişme ve vatandaşlık hakkı,

Çalışma, ticaret yapma ve mülk edinme hakkı,

Eğitim ve öğretim hakkı,

İnanma ve ibadet etme hakkı,

Düşündüğünü ifade etme hakkı,

Bilgi edinme ve haber alma hakkı,

Kişilik ve onurunu koruma hakkı,

Seçme ve seçilme hakkı,

Özel hayatın gizliliği ve dokunulmazlığı hakkı,

Dilediği bir yerde ikamet ve seyahat etme hakkı,

Kanun karşısında eşitlik v savunma hakkı.

İslâm bu hakların ihlal edilmemesini ve saygı gösterilmesini istemektedir. “*Kul haklarını ihlal etmek büyük günahtır. Bir insanı dövmek, öldürmek, malını çalmak, gıybetini yapmak, evine izinsiz girmek kul haklarını ihlal etmektir. Kul haklarını ihlal eden kimsenin, bu haktan kurtulabilmesi için hak sahibine hakkını ödemesi ve onunla helalleşmesi gerekir. Aksi takdirde ahirette sevabından vermek veya hak sahibinin günahını yüklenmek suretiyle kisas yapılacaktır.*”⁷⁸

1.2.2.3. İnsanın Allah’a ve Çevresine Karşı Hak ve Sorumlulukları (Karma Haklar)

Bu haklar, Allah hakkı ile kul hakkının ortak olduğu, ancak Allah hakkının niteliklerinin daha yaygın olduğu haklardır. Kişilerin bu tür haklardaki yetkileri sınırlıdır. Bu tür haklar hem yaratıcıya karşı sorumluluğa hem de kamu yararına yönelik yönleri sahiptir. İnsanın Allah’a karşı sorumlu olduğu bu hakların özüne dokunulamayacağı şeklinde anlaşılabilmektedir. Bu, İslâm’ın kulluk ve emanet anlayışına olduğu kadar, modern hukuktaki insan hakları anlayışına da uygundur.

⁷⁸ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), 267-268.

Dolayısıyla temel insan hak ve özgürlükleri de genel olarak bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bireyler kendi birikimleri ile bu haklarından vazgeçemezler ve diledikleri gibi tasarruf edemezler. Örneğin müşterek haklar kapsamında değerlendirilen velayet, fıkıhta rıza olup olmadığına bakılmaksızın başka bir kişi hakkında bir sözün geçerli ve sonuç odaklı olması demektir. Bu hak, fiil ehliyetine sahip olmayan kimselerin şahısları veya malları üzerindeki şer'i otoriteyi ifade eder.⁷⁹

1.3. Kurân'da İnsana Verilen Haklar

İslâm hukukunda insan hakları temel olarak doğuştan ve sonradan kazanılmış haklar olarak ikiye ayrılır. İslam âlimleri doğuştan gelen hakları zarûrat-ı hamse (beş esas) adı altında toplamışlar ve dinin gayesinin zarûrat-ı hamse dediğimiz beş esası tesis etmek ve korumak olduğunu belirtmişlerdir. Bunlar: “1. *Yaşama hakkı*, 2. *Mülkiyet hakkı*, 3. *İnanç özgürlüğü*, 4. *Düşünce özgürlüğü*, 5. *Nesli devam ettirme özgürlüğü*. Daha sonra kazanılan haklar ise şu şekilde sıralanıyor; 1. *Siyasi haklar*, 2. *Sosyal haklar*, 3. *Medeni haklar*, 4. *Vatandaşlık hakları*, 5. *Ticari haklar*.”⁸⁰ Bu haklar insana verilen değerlerin hukuki ve fıkhi göstergesidir. Çalışmamızda insana verilen haklar çocuklar özelinde ele alınacaktır.

1.4. Çocuk Kavramı

Çocuk sosyo-kültürel ve tarihi bir kavramdır. Çocuk kavramı toplumların yapılarına, kültürlerine, inançlarına ve ekonomilerine göre değişen bir kavramdır.⁸¹ Çocuk kavramı içerisinde pek çok anlam barındırmaktadır. Çocuk; Saflığın, güzelliğin, masumiyetin, günahsızlığın ve mutluluğun simgesidir. Yaşadıkları gelişim dönemlerine göre adlandırılmaları değişen ve bu gelişim dönemlerinin her birinde kendilerine ait özel haklara sahip olan bir canlıdır.

1989 yılında Birleşmiş Milletler gündemine alınan ve 191 ülke tarafından kabul edilen “*Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*”deki tanıma göre; “*Çocuğa uygulanan kanuna göre on sekiz yaşına kadar her insan çocuktur.*”

⁷⁹ Yunus Apaydın, “Velâyet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 13/16.

⁸⁰ Mustafa Yıldız, *Alternatif İnsan Hakları Kuramı* (İstanbul: Anka Yayınları, 2002), 103.

⁸¹ Umut C. Karadoğan, “Çocuk ve Çocukluk Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi” *Çocuk ve Medeniyet*, 2019. (Erişim Tarihi 20 Ekim 2022) <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1335762>

1.4.1. Lügat Anlamı

Çocuk kavramı Türk Dil Kurumu'nda; *“bebeklik ile ergenlik arasındaki gelişim dönemindeki bir erkek ya da kız.”*⁸²

*“Rahimdeki veya bebeklik ile ergenlik arasındaki gelişim dönemindeki insan yavruları.”*⁸³ anlamında kullanılır. Ayrıca şu anlamlarda da kullanılır;

1. Ergenlikten önceki dönemde bulunan, küçük yaştaki oğlan veya kız.
2. Bir kimsenin nesep bakımından oğul veya kızı.
3. Genç erkek delikanlı.
4. Gereğince olgunlaşmamış; yeterince olgunluk gösteremeyen kişi.
5. Soyu, düşüncesi veya doğum yeri itibarıyla belirli bir topluluğa mensup kişi.
6. Rahimdeki fetüs.
7. Meydana gelen sonuç, ürün.
8. İnsan soyu, gelecek nesiller.”⁸⁴

1.4.2. Terim Anlamı

Çocuğa dair yapılan çeşitli tanımlamalardan bazıları şunlardır;

“Kendisiyle çok çeşitli yönlerden meşgul olunması, tıpkı bir heykeltıraşın arzuladığı ve zihninde canlandırdığı şekli verebileceği bir eser gibi, kontrol edilmesi gerekli olan bir varlık; şuurulu ve özgür bir ruhu hak eden, belki de evrendeki en doğal varlıktır”⁸⁵

*“Çocukluk gerçek hayata hazırlık dönemi değil, kendi amacı, kendi ihtiyaçları olan ve kendi kanunlarıyla düzenlenmesi gereken bir yaş dönemidir.”*⁸⁶

⁸² “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”.

⁸³ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Arkadaş Yayınları, 1994), 263.

⁸⁴ Ötüken Türkçe Sözlük, “Çocuk”, 1021.

⁸⁵ İsmail Doğan, *Modern Toplumda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2001), 235.

⁸⁶ Erdal Çanakçı, “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi Medeni Hak ve Özgürlükler Bölümünün İrdelenmesi”, *İstanbul Barosu Çocuk Hakları Günleri*, (İstanbul: 1995), 19.

“Toplumsal yaşamda yetki ve sorumluluklarla bürünmüş bir şahıs olarak görülmeyen yetişkin hâkimiyetindeki bir toplumun toplumsallaşma fonksiyonunun bir dönemi”⁸⁷

1.4.3. Eş Anlamlıları

Çocuk kelimesi Türkçede “uşak”, “soy” ve aşağıda verilecek olan Arapça kökenli birçok kelime ile eş anlamlıdır. Bunların yanında Türkçe olarak zikredilen fakat kökeni itibarıyla Arapça olan “evlat” kelimesi de yine çocuk kelimesinin eş anlamıdır.

Kur’ân’ın iyi anlaşılması ve bilinmesi için tefsir ilminde öğrenilmesi gereken önemli meselelerden biri hiç şüphesiz “vücûh ve nezâir” ilmidir.⁸⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de birçok sûre ve âyette lafz-ı müşterek (eş sesli, çok anlamlı) kelimeler yer almaktadır. Bu kelimeler, sûre ve âyetlerde yer aldıkları bağlama göre farklı anlamlar kazanmaktadırlar. Aynı kelimenin bir âyette ifade ettiği mananın diğer bir âyette farklı manayı ifade etmesi durumu, Kur’ân ilimlerinde “vücûh” kelimesiyle ifade edilmektedir.⁸⁹ Konu başlığımızla da bağlantılı olan kavram “nezâir”⁹⁰ ise; Kur’ân-ı Kerîm’de farklı kelimelerin aynı manayı ifade etmesine denir. Aynı manaya gelen farklı lafızlar (eş anlamlı kelimeler) şeklinde tarif edilmiştir.⁹¹

Çocuk kelimesinin nezâirlerine bakacak olursak; Türkçede çocuk kelimesinin karşılığında kullanılan “*tufl*/طفل” ve “*sabî*/صبى” kelimeleri birkaç ayette geçmektedir. Bununla beraber çocukla hakkındaki meseleler diğer anlamlarının varlığı yanında “*çocuk*” manasında kullanılmış olan çok sayıda farklı kelime etrafında ele alınmaktadır. Bunlar; “*ibn*/ابن”, “*veled*/ولد”, “*gulâm*/غلام”, “*sağîr*/صغير”, “*zürriyyet*/ذرية”, “*hafede*/حفدة”, “*ehl*/اهل”, “*âl*/آل”, “*yetîm*/يتيم”, “*rebâib*/ربائب” kelimeleridir.⁹² Bir sonraki başlıkta

⁸⁷ Seda Akço, “Kanunla İhtilaf Halindeki Çocuklara Uygulanacak Hukuku Belirleyen Uluslararası İlkelerle İlişkin Bir Sistemik Öneri”, *İstanbul Barosu Dergisi*, 4-5-6/70 (1999): 251.

⁸⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü (‘İlmu Usûli’t-Tefsir)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 180.

⁸⁹ Mesut Okumuş, “Ulûmu’l-Kur’ân (Kur’ân İlimleri)”, içinde *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 401.

⁹⁰ Nezâirin kelimelerde, vücûhun mânâlarında kullanıldığına dair sunulan görüşü Suyûtî (ö. 911/1505) eserinde zayıf kabul etmiştir. Bu tarifi kabul edilmesi durumunda aynı manadaki kelimelerin, tek kelime kabul edilmiş olacağı fakat bu görüşte olanların kitaplarında ayrı bir nevi olarak değerlendirdiklerini belirtmektedir. Bkz. Celâlüddin Abdurrahmân b. Muhammed es-Suyûtî, *El-İtkân fî Ulûmi’l Kur’ân*, çev. Sâkıp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 1:379.

⁹¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2014), 146; Mesut Okumuş, “Ulûmu-l-Kur’ân”, 401-402.

⁹² Hayati Hökelekli, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993), 8:355.

Kur’ân’da çocuk kelimesi incelenirken âyetlerden yola çıkarak edindiğimiz bu eş anlamlı kelimeler detaylandırılacaktır.

1.4.4. Kur’ân-ı Kerîm’deki Anlamları

Kur’ân-ı Kerîm’de çocuk kelimesi şu anlamlarda zikredilmektedir;

Tıfl/ طفل; “Yumuşak ve taze olduğu(olgunlaşmadığı) sürece bebeğe/çocuğa” denir. Çoğul anlamında da kullanılır.⁹³

"هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوا أَجَلاً مُّسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ"

“O, sizi (önce) topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra ‘alaka’dan yaratan, sonra sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkaran, sonra olgunluk çağına ulaşmanız, sonra da ihtiyarlamanız için sizi yaşatandır. İçinizden önceden ölenler de vardır. Allah bunları, belli bir zamana erişmeniz ve düşünüp akıl erdirmeniz için yapar.”⁹⁴

"أُولِي الْأَرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوْ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ"

“Mü’min kadınlara da söyle: yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına zinetlerini göstermesinler”⁹⁵

"وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ"

“Çocuklarınız erginlik çağına geldiklerinde, kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi izin istesinler.”⁹⁶

Sabî/ صبي; “Ergin olmayan çocuk.”⁹⁷

"فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا"

“Bunun üzerine (Meryem, çocukla konuşun diye) ona işaret etti. ‘Beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz?’ dediler.”⁹⁸

Veled/ ولد; “Doğan çocuk demektir.”⁹⁹ Çoğulu “evlat”dır.

⁹³ Râgıb el-İsfahânî, Müfredât, 637.

⁹⁴ Mü’min, 40/67.

⁹⁵ Nûr, 24/31.

⁹⁶ Nûr, 24/59.

⁹⁷ Râgıb el-İsfahânî, Müfredât, 577.

⁹⁸ Meryem, 19/29.

"يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ"

"Allah, size, çocuklarınız (alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder."¹⁰⁰

"بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ فَخُلِقَ كُلُّ شَيْءٍ"

"O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O'nun bir eşi olmadığı hâlde, nasıl bir çocuğu olabilir?"¹⁰¹

Evlat edinilen çocuk içinde bu isim kullanılmaktadır.¹⁰²

"وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَئِكَ لَا تَحْشَوْنَ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَسْعُرُونَ"

"Firavun'un karısı şöyle dedi: 'Bana da sana da göz aydınlığı (bir çocuk)! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniriz.' Oysaki onlar (olacak şeylerin) farkında değillerdi."¹⁰³

"وَالِدٍ وَمَا وَلَدٌ"

"Babaya ve ondan meydana gelen çocuğa yemin ederim ki"¹⁰⁴

Velid/ وليد; "doğmak üzere olan çocuk" demektir. Tam anlamı doğum zamanı yakın veya uzak olan her çocuk demektir. Bu tıpkı henüz yeni cenin halinde olan bebeğe "جني" denmesi gibidir. Elbette çocuk artık büyüdüğünde bu isimle anılmayacaktır.¹⁰⁵

"فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا"

"Hâl böyle iken inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günden (kıyametten) nasıl korunursunuz?"¹⁰⁶

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ"

"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır."¹⁰⁷

⁹⁹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 1179.

¹⁰⁰ Nis'a, 4/11.

¹⁰¹ En'am, 6/101.

¹⁰² Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 1180.

¹⁰³ Kasas, 28/9.

¹⁰⁴ Beled, 90/3.

¹⁰⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 1180.

¹⁰⁶ Müzzemmil, 73/17.

"قَالَ نُوحٌ رَبِّ اِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ اِلَّا خَسَارًا"

"Nûh, dedi ki: Rabbim! Gerçekten onlar bana karşı geldiler, malı ve çocuğu ancak kendi hüsrânını artıran kimselere uydular."¹⁰⁸

Gulâm/غلام ; "Bıyığı yeni çıkan/terleyen oğlan. Ergin olduğu belli olan oğlan."¹⁰⁹

"قَالَ رَبِّ اَنْتَ اَنْتَ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ وَامْرَاَتِي عَاقِرٌ"

"Zekeriya, 'Ey Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çatmış iken ve karım da kısır iken benim nasıl çocuğum olabilir?' dedi."¹¹⁰

"وَاَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا اَنْ يُرْهِمَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا"

"Çocuğa gelince, anası babası mü'min insanlardı. Onları azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuk."¹¹¹

"وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَةً قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ"

"Bir kervan gelmiş, sucularını suya göndermişlerdi. Sucu kovasını kuyuya salınca, 'Müjde! Müjde! İşte bir oğlan!' dedi."¹¹²

Sağır/صغير ; "Küçük anlamındadır. Kebir (büyük) anlamının zıddıdır." Bir şey karşısındaki başka bir şeye göre küçük ya da başka bir şeye göre daha büyük olabilir. Bazen de bu cümleler zamansal yönüyle kullanılırlar. Bir kişinin yaşı diğer kişiden az olduğunda da yine bu kelime kullanılır. Kimi zaman da cüsse hatta bazen değer ve konum bakımından da kullanılır.¹¹³

İnsan, anne karnında olduğu sürece "cenin" olarak isimlendirilir. Dünyaya geldikten sonra erkekse "sabî" olarak isimlendirilir. Miras âyetlerinde geçtiği üzere (mecazen) buna "racul" de denir. Bulûğ çağına kadar "sabî"dir. On dokuz yaşına kadar "gulâm", otuz dört yaşına kadar "şâbb", elli bir yaşına kadar "kehl", sonrasından ölüme kadar "şeyh" olarak isimlendirilir. Dilde böyledir. Şer'î literatürde ise bulûğ çağına kadar "gulâm", bulûğdan sonra

¹⁰⁷ Teğâbun, 64/14.

¹⁰⁸ Nûh, 71/21.

¹⁰⁹ Râgıb el-İsfahânî, Müfredât, 763.

¹¹⁰ Âl-i İmrân, 3/40.

¹¹¹ Kehf, 18/80.

¹¹² Yûsuf, 12/19.

¹¹³ Râgıb el-İsfahânî, Müfredât, 591.

*otuz yaşına kadar “şâbb” ve “fetâ”, elli yaşına kadar “kehl”, sonrası ise şeyh olarak isimlendirilir.*¹¹⁴

1.4.5. İlâhî Kitaplarda

Dini oluşumların geneline baktığımızda çocuğun özel bir varlık olarak kabul edildiği ve ilâhî kitaplarında konu edindikleri görülmektedir. Yahudi ve Hristiyanların kutsal kitabı olan Kitâb-ı Mukaddes’te de gerek ana unsur olarak birinci planda, gerekse yardımcı unsur olarak ikinci planda çocuk konusundan bahsedilmiştir. Kitâb-ı Mukaddes’e baktığımızda çocuk kelimesinin yaklaşık 700 farklı yerde geçtiği görülmektedir. Bazen konuyu özel olarak tek bir çocuk için ele alınmakta, bazen de genel olarak çocuklar hakkında ele alınmaktadır. İncil’de İnsan; çocuklar ve yetişkinler olarak sınıflandırılır. Bu sınıflandırmada belirleyici olan faktör tüketilen gıdaya dayanmaktadır. Yani; Birey süt ile besleniyorsa “*bebek*” kategorisinde, katı besinlerle besleniyorsa “*yetişkin*” kategorisinde bahsedilmektedir. Çocuklar da annenin belirleyici rol oynadığı bir sınıflandırmaya tabi tutulur. Yani; Köle Hacer’den doğan İsmail gibi “*köleler*” ve özgür Sara’dan doğan İshak gibi “*özgür olanlar*” gruplandırılarak anılırlar. Ayrıca çocuk ve gençlik kavramları arasında net bir yaş sınırı olmayıp, bilgi ve deneyimleri bakımından doğruyu yanlıştan net bir şekilde ayırt edemeyenler olarak anlatılmakla birlikte, heyecanlı, duygusal ve saf varlıklar olarak anlatılmaktadır. Cahil kaprislerinin peşinde koşanlar. Ve çocuklar bu zayıflıkların nedeni olarak doğrudan görülmedi ve bu durumdan kurtulmak için aileleri başta olmak üzere toplumdaki her birey çocukların eğitiminden ve yönlendirilmesinden sorumlu tutulmuştur.

Kitâb-ı Mukaddes’te çocuk; “*Göklerin Hükümrânlığına*” girebilmek için bedenlen etten ve kemikten yaratılmış, teni ve yüzü bembeyaz, ana rahmine düştüğü andan ölümüne kadar Tanrı’ya bağlı ve sünnet olması gerekiyordu. Tanrı ile Hz. İbrahim arasındaki ebedi anlaşmanın bir göstergesi olarak sekiz günlük yaş. Kendisi gibi olmak istenen bir varlık, özellikle ilk doğan erkek, kendini Tanrı’ya adayan ve Tanrı’ya bir bedel olarak kendisine kurban sunulan bir varlık olarak tasvir edilmiştir.¹¹⁵

¹¹⁴ Zeynüddin İbn Nüceym (ö. 970/1563) , *el-Eşbâh ve’n-Nezâiru’l- Fıkhiyye Alâ Mezhebi’l- Hanefiyye*, çev. Osman Bayder, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 866-878.

¹¹⁵ Yasin İpek, “Yahudi ve Hristiyan Kutsal Metinlerinde Çocuk Algısı”, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19(2021):261.

Yahudilerin çocuğa bakışları; Eski Ahit'e tabi olan Yahudiler ve dolayısıyla İsrailoğulları, Tanrı'nın özel olarak seçtiği bir millet olduklarını her fırsatta ifade ederler. İddia ettikleri gibi, nesillerini dünyaya hâkim kılma düşüncesinden dolayı çocuk sahibi olmaya büyük önem verirler. Bu nedenle çocuklar Yahudiler için çok özel ve önemlidir. Hristiyanların çocuğa bakışlarında en belirgin özellikleri; İncil'in muhatabı olan Hristiyanlar, Hz. Âdem peygamberden bu yana vaftiz edilene ve orijinal günahı temizlenene kadar her çocuğu günahkâr olarak kabul etmek.

1.4.6. Medeni Hukuk ve İslâm Hukukunda

Çocuk tabiri Medeni Kanun'umuzun eski ve yeni maddelerinde kullanılmaktadır. Bu terimin yanında "küçük" terimi de kullanılmıştır. Bu nedenle "küçük" kavramı ile "çocuk" kavramını birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü Medeni Kanunumuza göre her "küçük çocuk" çocuk sayılır ama her "çocuk" küçük sayılmaz. Medeni Kanun'un 28. maddesi; Kişiliğin, çocuğun tamamen canlı olarak dünyaya gelmesiyle başladığı ve ölümle sona erdiği belirtilmektedir. Aynı maddede, çocuğun canlı doğması şartıyla, ana rahmine düştüğü andan itibaren hukuki ehliyeti kazanacağı belirtilmektedir. Kanun koyucu bu hükme yer vermekle genel olarak cenini korumak istemiştir. Çocukluğun başlangıcı bu şekilde üstü kapalı olarak ifade edilse de çocukluğun hangi durumlarda sona ereceği yani çocukluğun üst sınırının kaç yaşında olacağı açıklanmaz. Medeni hukukta çocuk, ana-babaya nesep, ana-babadan gelen, onların soyundan gelen kişi olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım anlamında bir çocuk altı ya da altmış yaşında olabilir. Medeni Kanun'da çocuk tabiri kullanıldığı için ana babanın çocuğu olarak belirtildiği için yaş sınırı yoktur. Bu nedenle medeni hukukta çocuk kavramını küçük kavramıyla ilişkilendirmekten kaçınmak gerekir.¹¹⁶

İslâm hukukunda ise; İslâm hukukçuları çocukluk dönemlerini cenin/fetüs, çocukluk, temyiz, erginlik ve rüşd olmak üzere beş döneme ayırarak incelemişlerdir.¹¹⁷

1. Cenin: Cenin/fetal dönem gebe kalma ile başlar ve doğum ile sona erer. Fetüs, eksik vücut (haklar) kapasitesine sahipken, hareket etme kapasitesine sahip değildir. Cenin, canlı doğmak şartıyla, nesep, miras, vakıf ve vasiyet olmak üzere dört hakka

¹¹⁶ Cemil Çelik, "Çocuk Kavramı ve Medeni Hukuk Açısından Çocuk Haklarının Gelişimi", Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, 36 (2005): 1.

¹¹⁷ Ahmet Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı* (İstanbul: 2011), II: 55.

sahip olur. Ceninin ölmesine sebep olan her kim olursa “gurre”¹¹⁸ adındaki diyeti ödemek zorundadır.¹¹⁹

2. Çocukluk: İslâm hukukuna göre çocukluk çocuğun doğumundan yedi yaşına kadar temyiz yetkisi kazandığı dönemdir. Bu dönemdeki çocuğa tartışmasız küçük denir. Bu dönemde çocuğun vucub (hak) kapasitesi dolmuştur. Eda'nın ehliyeti yok. Yasal temsilcinin izni olsa dahi yasal işlem başlatamaz.¹²⁰

3. Temyiz Çağı: İslâm hukukuna göre çocuğun temyiz yetkisini kazandığı dönem (yedi yaşından itibaren) buluş çağına kadar geçen süredir. Mümeyyiz küçüğü fiil ehliyeti tam olmakla birlikte fiil ehliyeti eksiktir. Suç ehliyeti olmadığı için had ve kıyas cezaları uygulanmaz; ancak suç işlemesi halinde eğitim güvenliği tedbirleri uygulanabilecektir. Fiil ehliyeti için temyiz yetkisine sahip olmak gerekir. İtiraz gücü, kişinin iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, yararlıyı zararlıdan ayırt edebilmesi ve eylemlerinin sonuçlarını fark edebilmesidir. Bu dönemdeki bir çocuğa küçük mümeyyiz denir. Hz. Peygamber (sav), çocukların yedi yaşından itibaren namaza teşvik edilmesini emretmiş, İslam hukukçuları çocuğun yedi yaşından sonra namaz kılabilceğini kabul etmişlerdir.¹²¹

4. Buluş/ergenlik: İslam hukukuna göre ergenlik, biyolojik bir olgunluğa işaret eder. Ergenlik kızlarda adet, erkeklerde adet görme ile başlar. Ergenlik yaşı yaşa, iklime ve cinsiyete göre farklılık gösterir. Yani kişiden kişiye değişebilen bir olgudur. Buluş çağıının alt sınırı kızlarda dokuz, erkeklerde on iki, üst sınırı her ikisinde de on beştir. Ergenler aile hukuku ve ceza hukuku açısından tam yetkinliğe sahiptir. Ancak reşit olmayanların mali konularda fiil ehliyetleri yetersizdir. Rüşt sahibi kişi mali konularda tam ehliyet sahibi olması gerekir.¹²²

5. Rüşt: Kişinin malını idare edecek olgunluğa erişmesi demektir. Bu kişiye reşit denir ve akılsız/sefihin zıt anlamlısıdır. Sefih, ayrıca malını saçan demektir. Mecelle’de malını korumaya özen göstererek israftan kaçınan kişi yetişkin kabul

¹¹⁸ Gurre hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar* (İstanbul:2004),158.

¹¹⁹ Mehmet Âkif Aydın, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993), 8:361.

¹²⁰ Saffet Köse, *İslâm Hukuku’na Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012), 102.

¹²¹ Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, ed. Mehmet Aykanat, İbrahim Ülker, S. Emre Zorlu, (Konya: Mimoza Yayınları, 2012), 236.

¹²² Avcı, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, 235.

edilirdi. Rüşd, hukuki ehliyet şartı olarak aranır. Ebu Hanife reşit olma yaşına uygun davranmayanlara ne olacağı konusunda yaş sınırını belirlemiştir. Yirmi beş yaşını reşit olma sınırı olarak kabul etmiş ve bu yaşa gelen bir kişi artık savurgan, sorumsuz davranışlarda bulunsa dahi ehil kabul edilmiştir.¹²³

1.5. Çocuk Hakları Kavramı

Önceki bölümlerde çocuk ve hak kavramlarının tek başlarına edindikleri manalara değinerek kavram tanımlaması yaptıktan sonra, burada çocuk hakları kavramı tanımlanarak bir sonraki bölümde de tarihsel yönü ele alınacaktır.

Çocuk hakları; “*çocukları zarar ve istismardan korumak; onlara onları duygusal olarak uygun bir şekilde yetiştirme şansı vermek; Sağlık, barınma, eğitim gibi temel ihtiyaçların sağlanmasını öngören haklardır.*”¹²⁴

Doğal hukuk açısından çocuk hakları, bir insan ve bakıma gereksinim duyan bir birey olarak çocuğun sahip olduğu hakları kapsamaktadır. Pozitif hukuk açısından ise, çocukların kanunlarda ve uluslararası sözleşmelerde tanımlanarak yasal olarak güvence altına alınmış olan haklarını ifade etmektedir.¹²⁵

1.5.1. Câhiliye Döneminde Çocuk Hakları

İslâm öncesi Araplara baktığımızda kabile hayatı yaşadıklarını ve ailenin en yaşlı üyesinin aile reisi ve aynı zamanda kabilenin şeyhi olduğunu görürüz. Aile reisinin çocukları üzerinde sınırsız hakimiyet kurduğu, kızlarını satma ve hatta öldürme yetkisine sahip oldukları bilinçsiz bir yapının içindeydiler. Cahiliye döneminde Araplar arasında erkek çocuklarını öldürenlerin de olduğunu görmekteyiz ancak bu muamelenin muhatabı genellikle ailedeki en zayıf kişi olarak görülen kız çocukları olmuştur. Ailenin reisi olan erkekler, bir veya en fazla iki kız çocuğu sahibi olmaya tahammül edebilirdi. Bunun hayatın devamı için bir zarureten kaynaklanabileceğini düşünüyoruz. Zira bu sayının bile cahiliye Arapları için utanç vesilesi olduğu açıkça görülmektedir.¹²⁶ Böyle

¹²³ Avcı, Türk Hukuk Tarihi Dersleri, 238.; Hamdi Döndüren, “Rüşd”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Şamil Yayınevi & Akit, 1994), 5:515.

¹²⁴ Berrin Akman, Dila Nur Yazıcı, *Risk Altında Bulunan Çocuklar ve Eğitimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açıkta ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2022), 4.

¹²⁵ Asude Balaban Dağal vd., *Çocuk Gelişimi Araştırmaları*, ed. Gül den Uyanık ve Burcu Özdemir Beceren, (İstanbul: İ.Ü.AUZEZ, 2021), 232.

¹²⁶ Ahmet Acarlıoğlu, “Câhiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlâhiyat Dergisi*, 23/1 (2019): 444.

bir ortamda çocuk haklarından bahsetmek mümkün değildir. En başta herhangi bir hak iddia etmek için söz konusu olabilecek bir yaptırım gücü yoktur. Fakat İslâmiyet’in gelmesiyle tüm dengeler en ince ayrıntısına kadar işlenmiş bir şekilde hükümleriyle bu düzeni bozmayı amaçlamıştır.

1.5.2. İslâm’da Çocuk Hakları

Çocuk hakları, İslâm’da tarih olarak Kur’ân ve Hadis’le başlar. Hatta insanlığın gündemine çocuk hakları mefhumu müstakil bir konu olarak İslam getirmiştir. Çünkü Kur’ân’da da çocuklarla ilgili hak kategorisinde yorumlanabilecek birçok ayet bulunmaktadır ve bizzat Resulullah’ın hadislerinde (hukukul-veled) “*çocuğun hakkı*” diye başlayan ve bir kısım meseleleri beyan eden naslar vardır. Bu durumda çocuk haklarıyla ilgili İslâmi veriler Hadis ve Kur’an olmak üzere iki kısımda incelenebilir.¹²⁷ Bu başlıkla ilgili detaylıca bilgi ikinci bölümde verilecektir.

1.5.3. Türkiye’de Çocuk Hakları

Türk Hukuku, Roma Hukuku’nun devamı niteliğindeki Kara Avrupası Hukuk Sistemi’nin bir parçasıdır. Kökeni Roma Hukukuna dayanan Kara Avrupası Hukuk Sistemi, üç büyük hukuk sisteminden biridir. Diğer iki hukuk sistemi, İslâmi Hukuk Sistemi ve Anglo-Sakson Hukuk sistemidir. Bazı Orta Doğu ülkeleri ve İran’da ve kısmen Asya’daki bazı ülkelerin eyaletlerinde İslami Hukuk Sistemi uygulanmaktadır. Anglo-Sakson hukuk sistemi ise Amerika, İngiltere ve İngiliz egemenliğindeki bazı ülkelerde sömürge döneminin etkisiyle uygulanmaktadır.

Roma Hukuk Sistemi, M.Ö. 753 yılında Roma Site Devleti’nin (Civitas) kurulması ile oluşmaya başlamıştır. Kökenini dini kurallara ve örf adet kurallarına bağlı olan bu hukuk, zaman içerisinde seküler hale gelmiştir. İlk zamanlarda devlet mekanizmasının çok basit olması sebebi ile özel hayata çok karışmayan az miktarda toplumsal kurallar içeren Roma Hukuku, devlet çarkının genişlemesi ile topluma ve devlete ilişkin kurallar açısından zenginleşmeye başlamıştır. Bir süre sonra hukuk kuralları, kişilerin kendileri arasındaki ilişkilere uygulanan özel hukuk kuralları ve toplumun geneli ile kişilerin devlete olan ilişkilerine uygulanan kamu hukuku kuralları şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu iki ana bölümle birlikte bazı hukuk dallarının da karma nitelik taşıdığı görülmektedir. Kamu hukuku olarak isimlendirilen alanda; anayasa

¹²⁷ İbrahim Canan, *İslâm’da Çocuk Hakları* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1981), 21.

hukuku, idare hukuku, ceza hukuku, vergi hukuku gibi alanların yer aldığı görülmektedir. Özel hukuk olarak isimlendirilen diğer alanda; kişiler hukuku, aile hukuku, eşya hukuku, miras hukuku ve borçlar hukuku alanlarından oluşan medeni hukuk, eskiden borçlar hukukunun altında yer almakla birlikte şimdi ayrı bir kimlik kazanmış olan ticaret hukuku, yine eskiden borçlar hukukunun içerisinde yer almakla birlikte şimdi bağımsız bir nitelik kazanmış olan ve gelişimini hızla sürdüren iş hukuku, medeni yargılama hukuku ile icra ve iflas hukuku alanları yer almaktadır. Burada görüldüğü üzere özel hukuk ve kamu hukuku alanları içerisinde çocuk kanunu ya da başka bir genel kanun ile düzenlenmiş çocuk hukuku olarak isimlendirilen müstakil bir hukuk dalı bulunmamaktadır. Fakat çocuklarla ilgili doğrudan ya da dolaylı hükümler taşıyan pek çok düzenleme bulunmaktadır.¹²⁸

Çocuk hukukuna ilişkin gelişmelere bağlı olarak, Anayasa Hukukunda yer alan çocukların korunmasına ilişkin temel ilkeler, Anayasa Hukukunun yapısı gereği ayrıntıdan uzak ve temel ilke niteliği taşımaktadır. Bu hükümlerden ilki “*Çocuklar, yaşlılar, engelliler, savaş ve görev şehitlerinin dul ve yetimleri, maluller ve gaziler hakkında alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz.*” şeklindedir. Bu fırka ile çocuklar için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı olarak kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir. Bu düzenleme hukukun gelişim sürecinde çok da bariz olmayan ve modern zamanlarda ortaya çıkan devletin çocukları koruma yükümlülüğünden kaynaklanmaktadır. Anayasada yer alan diğer bir düzenleme ise kırk birinci maddede yer almaktadır. Çocuğu ailenin koruması kapsamında ele alan bu düzenlemede yine 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği ile getirilmiştir. Bu fıkraya göre ise; “*Her çocuğun, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça, korunma ve bakıma ve ana-babasıyla kişisel ve doğrudan bir ilişki sürdürme ve sürdürme hakkı vardır.*” ve “*Devlet, çocukları her türlü istismar ve şiddete karşı korumak için tedbirler alır.*” şeklinde ek bir fırka ile, çocuğun gerek aile içinde gerek aile dışında toplum içerisinde korunması için gereken tedbirlerin devlet eli ile alınacağı ilkesi getirilmiştir. Ayrıca korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için gereken tedbirlerin yine devlet eli ile alınacağı ifade edilmiştir.¹²⁹

¹²⁸ Abdurrahman Savaş, *Çocuk Hakları ve Hukuku* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açıkta ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2020), 7-9.

¹²⁹ Savaş, *Çocuk Hukuku*, 10.

Çocuk hukukuna yönelik bu temel ilkelerin anayasada yer alması sonrasında konunun kamu hukuku alanındaki yansımaları ceza hukuku alanında görülmektedir. Çocukların işledikleri suçların sorumluluklarının neler olduğu, yargılanabilecekleri yaş aralıkları, çocukların güvenlik tedbirleri, suç işlemleri durumundaki cezalar bu alandaki konulardır.

Genel bir çerçevede ele alacak olursak;

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne denk gelen dönemde çocuğa dair toplumsal ilginin oluştuğu görülmektedir. Tanzimat Dönemi'yle birlikte de çocuğun yetişkinden farklı bir birey olduğu algılanmaya başlamıştır. Cumhuriyet sonrasında da 1930 yılında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 173. Maddesi kapsamında çocuk işçiliğine yönelik bazı yasaklar getirilmiştir. 1936 yılında kabul edilen İş Kanunu ile 18 yaşın altındakiler çocuk olarak kabul edilmiştir. 1924 Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'ni 1928 yılında imzalamıştır. 25 Mayıs 1946 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından kabul edilen bir yasa ile UNESCO Türkiye Milli Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon bir çocuk hakları kanunu tasarısı hazırlamış ve 1963 yılında Türk Çocuk Hakları Bildirgesi kabul edilmiştir. “*Çocuk Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi*”ni ülkemiz 14 Eylül 1990 yılında imzalamıştır.¹³⁰

1.5.4. Batı’da Çocuk Hakları

Dünyada çocuk haklarına bakacak olursa;

Eski Yunanistan’da: Çocuk devletindir. Babanın sınırlı mülkiyeti vardır. Çocuk reşit olunca babanın çocuk üzerindeki velayet hakkı ortadan kalkar.

Eski Roma’da: Aile ve çocuğa babanın hâkim olduğu ve devletin hiçbir müdahale hakkının olmadığı görülmektedir. Babanın çocuk üzerindeki hakkı hudutsuzdur. Bu nedenle baba çocuğunu terk etme, satma, vücudunun herhangi bir bölgesini kesebilme ve hatta öldürebilmekteydi. Çocuk üzerinde uyguladığı bu yetkiler nedeniyle babanın devlete ve hukuka karşı herhangi bir sorumluluğunun olmadığı, sorumluluğun yalnızca kendi vicdanına ve inandığı Allah'a karşı olduğu görülmektedir.¹³¹

¹³⁰ Akman, Yazıcı, Risk Altında Bulunan Çocuklar ve Eğitimleri, 5-6.

¹³¹ Ali Naim İnan, *Çocuk Hukuku* (İstanbul: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, 1968).

Eski Germen Hukukunda: Tıpkı Roma'daki gibi aile reisi çocuğu terk edebilir ve öldürebilirdi. Ve yine bu davranışı sebebiyle kimseye hesap vermezdi.

Çocukların korunması gerektiğine dair ilk görüş bildiren kişinin 15.yy sonlarında İspanyol bir filozof olan Vives'tir. Uluslararası ortamda çocukları korumaya yönelik bir örgüt kurma düşüncesi ilk olarak 1894'de Jules de June tarafından öne sürülmüştür.¹³²

19. yüzyılda çocuk işçiliğine karşı hareketler başlandı. Bu açıdan önemli olarak nitelendirilmektedir. 20. yüzyıla gelindiğinde atılımın ilk önemli yılı olarak görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çalışmalar hız kazandı. Çocukları Koruma Fonu, çocukları korumak için 1919'da İngiltere'de kuruldu. "Cenevre Çocuk Hakları Beyannamesi 1924'te Milletler Cemiyeti tarafından kabul edildi."¹³³ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Beyannamesi 1959'da kabul edildi. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme 20 Kasım 1989'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından oybirliğiyle kabul edildi.¹³⁴

Burada son olarak, araştırmanın teorik temelini oluşturan kavramsal ve tarihsel çerçeveye bu bölümde yer vermeye gayret ettik. Bundan sonra ise bu temelin oluşturulmasının asıl amacı olan, çocuk haklarının inşasına yer verilecektir.

¹³² Akman, Yazıcı, *Risk Altında Bulunan Çocuklar ve Eğitimleri*, 4.

¹³³ Emine Akyüz, "Çocuk Hakları Bildirisi ve Türk Hukuk Sistemi" *Çocuk Hakları Bildirisi*, (Erişim Tarihi 4 Şubat 2023) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/804043>

¹³⁴ Akman, Yazıcı, *Risk Altında Bulunan Çocuklar ve Eğitimleri*, 4-5.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'DE ÇOCUĞA VERİLEN HAKLAR

İnsanoğlu kendini güvene almak için etrafını çevreleyen kurallara ihtiyaç duymaktadır. Bu kuralların kimin tarafından oluşturulduğu bağlayıcılığı bakımından önemlidir. Bu yönüyle, “*Şüphesiz Yüce Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir.*”¹³⁵ Âyet-i Kerîm’i insana güven veren sağlam bir dayanak tarafından korunduğu hissini vermektedir. Aynı zamanda bu hakların sadece sözde kalmayıp yaptırımını güçlendirmek adına da “*Allah Teâlâ boynuzsuz koyuna eziyet eden boynuzlu koyundan bile hesap soracaktır*”¹³⁶ misillemesi yapılmıştır. Yani kişinin üzerinde hakkı olan her hak sahibinin hakkının kendine teslim edilip edilmediğinden sorgulanacağı anlaşılmaktadır. Bir de bu durumu en savunmasız ve yardıma en çok ihtiyacı olan bireyler olan çocuğun hakkı bağlamında düşündüğümüzde boynuzsuz koyun örneği çok daha anlamlı olacaktır.

2.1. Doğum Öncesi Haklar

2.1.1. Ebeveynlerinin Evliliği Öncesi Haklar

2.1.1.1. Eş Seçimi

İslâm çocukların ebeveynleri üzerindeki haklarını çiftler daha evlenmeden önce başlatmaktadır. Bir insan evleneceği kişiyi seçerken sadece kendisi için değil aynı zamanda ilerde doğacak çocuğunun hakkı için dikkat edip özen göstermesi gerekmektedir. Çünkü geleceğimizin teminatı olan çocuğun soyu kişinin evlendiği eşinden devam etmektedir. Bu yönüyle anne ve baba adaylarına büyük görev düşmektedir. Bir kişinin evleneceği eşini ve hayat arkadaşını seçmesi çok önemlidir.

¹³⁵ Tirmizî, Vesâya, 5; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XXIX, s. 215.

¹³⁶ Buhârî, Savm, 51, 55; Nikâh, 89; Edeb, 84, 85; Müslim, Sıyâm, 182, 187.

Partner seçiminde dikkatli ve dikkatli olmak gerekir.¹³⁷ Nitekim bu hususta Hz. Peygamber (s.a.v.) şu tavsiyede bulunmaktadır; “*Kadınlarla dört hasletleri için evlenilir: Malı için, asaleti için, güzelliği için ve dini için. Sen dindar olanı tercih et, mesut olursun.*”¹³⁸ Ayrıca Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır;

*Kadınlarla güzellikleri sebebiyle evlenmeyin. Güzellikleri onları ahlâkça alçaltabilir. Onlarla zenginliklerinden dolayı da evlenmeyin. Malları onları azdırabilir. Ancak dindar olanlarla evlenin. Yemin olsun ki yırtık elbiseli siyahi dindar bir kadın köle, (dindar olmayan hür kadınlardan) daha üstündür.*¹³⁹

Çocuklar tabiatları gereği İslâm fitratı üzerine doğarlar. Fakat anne ve babaları onları olumlu ya da olumsuz yönlendirerek kendi eğitimleri doğrultusunda şekil verirler. Bu konuda Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır; “*Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.*”¹⁴⁰ Gelecekte doğacak çocuğun fitratında var olan bu durumu koruma görevi kişinin eş seçiminden itibaren başlamaktadır. Kişinin dini bütün, güzel ahlâklı bir eş seçmesi, çocuğunun fitratına uygun olan İslâm dininin gereğine göre büyütülme hakkına riayet etmektir. Bu durum anne-babanın dünya ve ahirette sonuçlarından mesul oldukları mühim bir durumdur.¹⁴¹

Büyük İslam âlimlerinden biri olan Ebû Esved ed-Düelî (ö. 69/688) çocuklarına karşı; “*Doğumunuzdan önce, küçüklüğünüzde ve gençliğinizde sizlere çok iyilik ettim*” diyerek övünürmüş. Çocukları ise babalarının kendilerine doğumlarından önce nasıl bir iyilik yapmış olduğunu sorduklarında babaları; “*Ben size soyu temiz, asalet ve edebi yerinde bir anne seçtim; kimsenin ona bir şey söylemeye dili varmaz*”¹⁴² demiştir. Bu durum çocuğun terbiye edilmesi noktasında mühim bir meseledir. Çünkü çocuk anne-babasının aynasıdır. Karşısında nasıl bir rol model görürse o şekle bürünür. O halde anne-baba adaylarının gelecekteki çocuğunun ahlâkî özelliklerinin şekillenmesinde

¹³⁷ Mehmet Soysaldı, “Hz. Peygamber’in Öğretilerinde Çocukların Anne-Baba Üzerindeki Hakları”, içinde *Uluslararası Mevlîd-i Nebî Sempozyumu Peygamberimiz ve Çocuk*, haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü (İzmir: Eser Yayın Kurulu, 2021), 308-309.

¹³⁸ Buhârî, “Nikâh”, 15; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 2; İbn Mâce, “Nikâh”, 6; Nesâî, “Nikâh”, 13; Dârimî, “Nikâh”, 4; Malik, el-Muvatta, “Nikâh”, 21.

¹³⁹ İbn Mâce (v. 273/887), “Nikâh”, 6.

¹⁴⁰ Buhârî (v. 256/870), “Cenâiz”, 79; Müslim, “Kader”, 6.

¹⁴¹ Gülsüm Ortaç, “İslam Hukukunda Anne-Baba Hakları ve Sorumlulukları” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 17.

¹⁴² Mâverdi, *Edebü’l-dünyâ ve’l-dîn*, çev. Halit Zavalı, (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2020), 236; Süleyman Ateş, *Kur’an’a Göre Evlenme ve Boşanma* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991), 5.

başrol oynaması bakımından önce kendini sorgulamalı sonra da evleneceği kişiyi bu bilinçle seçmelidir.

2.1.1.2. Ahlâkî ve Dinî Donanım

Ebeveynlerin henüz evlenmeden önce dindar bir eş seçiminden daha da önemli bir konu, kendisinin yöneldiği istikamettir. Kişi en başta kendisinden sorumludur. Kendi dinî ve ahlaki gelişimine ne kadar dikkat ederse çocuğunun eğitime de o kadar temel oluşturmuş olur. Bu nedenle bir insan önce kendisini geliştirmesi daha sonra da ailesine destek olması gerekmektedir.

2.1.1.3. Helâl Kazanç Sağlama

Her insan hayatta kalabilmek için ihtiyaç duyduğu beşeri faktörleri temin etmek durumundadır. Yaratılış olarak insan, kendi ve çevresinin geçimini sağlayabilecek fitratta yaratılmıştır. Böylece insan başkasına muhtaç olmak yerine çalışarak hem kendisinin hem de sorumlu olduğu başka insanların ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini, hatta diğer canlı ve cansız varlıkların da hayatta kalabilmesi için temiz ve canlı bir ekosistemin varlığını sürdürmesi insanın sorumluluğu altındadır.¹⁴³ Bu sorumluluğu yerine getirirken, İslâmî bir emir olan helâl rızık ilkesine riayet edilmesi gerekmektedir. Nitekim bu konuda şöyle buyrulmaktadır;

"يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ"

*"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır."*¹⁴⁴

Ayette belirtilen emirler şunlardır; helal olanı kazanınız, haram, pis ve şüpheli şeylerden sakınınız ve onlara tenezzül de etmeyiniz. Şeytanın adımlarını da takip etmeyin.¹⁴⁵ Bu emirler kişinin helâl lokma yemesi için helâl kazanç elde etmesinin zorunluluğunu vurgulamaktadır. Helâl rızık temin eden bir kişi kuracağı yuvada, Allah'ın rızasını kazanarak ve üzerine düşen sorumluluğu yerine getirerek mutluluk inşa etmiş olacaktır.

¹⁴³ Ekrem Erdem, "Helal Kazanç, İnsan Onuru ve Erdemli Toplum İnşası: İlgili Hadisler Üzerinden İktisadi Bir Değerlendirme" *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi*, 30 Mayıs 2022, 3.

¹⁴⁴ Bakara, 2/168.

¹⁴⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kurân Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 1:667.

2.1.2. Hamilelik Esnasındaki Haklar

Eş seçiminden sonra kurulan yuvanın “mutluluk ve göz aydınlığı”¹⁴⁶ olan değerli unsurları ekseri özenle, sevgiyle ve muhabbetle yoğurulmalıdır. Bu unsurların en başında hiç şüphesiz çocuk gelmektedir. Çocuk, somut varlığını daha doğmadan önce anne karnındayken kazanıp birtakım haklara mazhar kılınmıştır. Elbette bu haliyle çocuk “cenin” olarak adlandırılmaktadır. Ceninin tanımı, devreleri ve sahip olduğu haklarından aşağıda bahsedilmektedir.

2.1.2.1. Cenin

2.1.2.1.1. Cenin Tanımı

Sözlük anlamı itibarıyla “cenin” kelimesi Arapça’da, örtmek anlamına gelen جنن/cenne kökünden bir isimdir. Sıfat olarak ism-i meful manasında “örtülmüş, gizlenmiş” anlamına gelmektedir. Çoğulu أجنة/ ecinne şeklindedir. Cin, mecnun, cenân, micenn, cünne ve cennet gibi kelimeler hep aynı kökten gelmektedir ve örtmek manasında birleşmektedir.¹⁴⁷ Anne karnında gizlenmesi, kapalı ve örtülü bir yerde bulunmasından dolayı rahimdeki çocuğa cenin denmiştir. Bu nedenle sözlük anlamı itibarıyla çocuk anne rahminde olduğu sürece adı “cenin”dir.¹⁴⁸ İnsanlar görmedikleri mahlûklara da aynı kökten gelen cin adını vermişlerdir. Süreç olarak, tıpta ana rahmindeki çocuğa dördüncü aydan sonra cenin adı verilirken, İslâm hukukçuları, ana rahmindeki çocuğa döllemenin vuku bulmasından ve orada yerleşmesinden itibaren doğuma kadarki tüm aşamalarda bu isim verilmiştir.¹⁴⁹ Ayette şöyle geçmektedir;

"هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى"

“Sizi, topraktan yarattığında da ve analarınızın karnında ceninler iken de, en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, Allah’a karşı gelmekten sakınanları en iyi bilendir.”¹⁵⁰

¹⁴⁶ Furkân, 25/74.

¹⁴⁷ İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ths.), 13:92-101.

¹⁴⁸ Ali İhsan Pala, “İslâm Hukuku Açısından Cenin Hakları” içinde *Hayat Ne Zaman Başlar Ne Zaman Biter? Tıbbi Dini ve Etik Sorunlar*, ed. Hakan Ertin, Merve Özaykal, (İstanbul: İsar Yayınları, 2019), 38.

¹⁴⁹ Muhammed b. Ahmet es-Sâlih, “İslâm Hukunda Çocuğun Hukukî Durumuna Genel Bir Bakış” *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, çev. Ahmet Akgündüz, 7 Ekim 1984, 2:417.

¹⁵⁰ Necm, 53/32.

Ayetten hareketle çocuğun ceninden ihtiyarlık dönemine doğru seyri İbn-i Kesîr(ö. 774/1373)'in tefsirinde şu şekilde verilmiştir; Muhakkak ki bir insan için bir melek görevlendirilir. Bu melek, o kişinin rızkının ne kadar olacağını, ecelini, amelinin güzel mi yoksa kötü mü olacağını yazmıştır. En-Nesefî (ö. 318/930) de şöyle demiştir; Bizler annelerimizin kanındayken cenin halindeydik. Bazıları düştü fakat biz kaldık ve süt çocukları olduk. Bu durumdayken helak olanlar oldu fakat biz kaldık ve sonra yetişkin bir çocuk olduk. Bu durumdayken yine yok olanlar oldu fakat biz yine kaldık ve gençler olduk. Yine bu durumdayken de helak olanlar oldu fakat biz kaldık ve bu defa da birer ihtiyar olduk.¹⁵¹Burada insanın beş evresinden bahsedilmektedir. İlk olarak cenin evresi daha sonra süt çocuğu evresi, biraz büyüdüğünde yetişkin çocuk evresi, daha sonra gençlik evresi ve nihayetinde ihtiyarlık evresi olarak son dönem belirtilmiştir. Bu dönemler, gelişim psikolojisinde ve daha önce bahsettiğimiz gibi İslâm fıkhiında yaş faktörü de belirtilerek gruplandırılmıştır.

2.1.2.1.2. Cenin Evreleri

Kur'ân'da ve hadiste ceninin oluşumu ve geçirdiği evreler açılanmaktadır. Bundan hareketle İslâm hukukçuları anne karnındaki çocuğa ana rahminde döllemenin vukuundan ve orada yerleşmesinden itibaren cenin adı verileceğini belirtmiştir. Bahsedilen ayetler aşağıda belirtilmiştir;

"يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن نُّرَابٍ ثُمَّ مِّن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عُلَقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَّكُمْ وَنُورُ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَّن يُّتَوَفَّىٰ وَمِنْكُمْ مَّن يُّرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلٍ الْعُمَرُ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِن بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِن كُلِّ رَوْحٍ نَّهِيحٍ"

“Ey insanlar! Ölümünden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir alaka'dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir mudga'dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdirdiyoruz.) İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hâle gelsin.

¹⁵¹ İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri*, “İnternet Archive” (Erişim Tarihi 20.03.2023), <https://archive.org/download/017Isra>

Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz, onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir.”¹⁵²

Kurtubî (ö. 671/1273) bu ayetin tefsirini şöyle yapmaktadır; “İnsanlar öldükten sonra tekrar dirilecekleri inancında şüpheye düşerlerse, ilk insan Hz.Adem (a.s.)’ın nasıl yaratıldığına baksın. Hz. Adem (a.s.) topraktan yaratıldı. Sonra Hz. Adem (a.s.)’ın soyundan gelenler nutfe(meni)’den yaratıldı. Nutfe az miktarda su manasına gelir ve azlığı nedeniyle nutfe adı verilmiştir. Olmaması halinde de bu isim verilebilir. Daha sonra da alaka’dan yaratılmıştır. El-alak kıpkırmızı kan, taze kan demektir ve Alaka da donmuş kan manasına gelmektedir. Daha sonra çiğnenebilecek kadar az miktardaki bir çiğnem et manasında Mudğa’dan yaratılmıştır. Tüm bu bahsettiğimiz aşamalar dört ay sürecek bir durumdur. İbn Abbas (ö.68/687-88)’a göre; bu dört ay bittikten sonraki on günde cenine ruh üflenmektedir ve bu durum kıyaslanarak kocası ölen kadının iddeti de dört ay on gün olarak belirlenmiştir.”¹⁵³

"وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ"

“Andolsun, biz insani, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık.”¹⁵⁴

"ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ"

“Sonra onu az bir su (meni) hâlinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik.”¹⁵⁵

"ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عَلَاقًا فَخَلَقْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ"

“Sonra bu az suyu alaka¹⁵⁶ hâline getirdik. Alakayı da mudga yaptık. Bu mudgayı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir!”¹⁵⁷

¹⁵² Hac, 22/5.

¹⁵³ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân* Cilt:XII, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2001), 15.

¹⁵⁴ Mü’minûn, 23/12.

¹⁵⁵ Mü’minûn, 23/13.

¹⁵⁶ “Alaka; erkeğin spermiyle döllenmiş yumurtadan bir hafta zarfında oluşan hücre topluluğunun rahim cidarına asılıp gömülmüş şekli demektir.”

¹⁵⁷ Mü’minûn, 23/14.

Ayetin tefsirinde şöyle anlatılmaktadır; Mukâtil bin Süleymân (ö.150/767)’a göre “ayette yer alan sülale kelimesinin manası tasvir edilecek olursa; çamurun avuçta sıkıldığında suyla karışık çamur halinde parmaklardan süzmesi manasına gelmektedir. Hz. Adem (a.s.)’ın nesli sapasağlam bir konaklama yeri olan rahimde nutfe olarak yaratıldı. Nutfe bu rahimde sağlam bir yer edinir ve sonra bu su şeklindeki nutfe kana dönüşüp aleka olur. Daha sonra bu aleka da mudğa’ya dönüşür. Böylece kan da bir çiğnem et haline gelmiştir. Daha sonra mudğa kemiğe dönüştü ve kemiğe de et büründürülerek bambaşka bir hilkat sonrasında da ruh üflendi.”¹⁵⁸

"يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِّنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ"

“Sizi annelerinizin karnında bir yaratılıştan öbürüne geçirerek üç (kat) karanlık içinde oluşturuyor.”¹⁵⁹

"خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ"

“O, insanı ‘alak’dan yarattı.”¹⁶⁰

“Alak” Arapçada; asılan tutunan, ilişen şey demektir. Bu ayette alak embriyonun/cenin ana rahmindeki yaratılma sürecinde geçirdiği evrelerden ikincisinin adıdır; birincisi zigot, Kur’ân’daki karşılığıyla “*nutfetu-l emşac*”dır.¹⁶¹ Alak rahim cidarına yapışıp gelişmekte olan hücreler topluluğudur. Araplar bizim sülük adını verdiğimiz, tatlı sularda yaşayan ve tutunduğu canlının kanını emerek beslenen parazite “*dûdetu’l-alûk*” derler ki bu hayvanın tutunduğu yerden beslenmesi açısından alak ile ilgisi vardır. Alak, birçok tercümenin aksine “*kan pıhtısı*” ve “*bir yumurta hücresi*” olmadığı gibi “*ilişip yapışan bir su/sevgi ve ilgi*” anlamlarına da gelmez.¹⁶²

Aslında bu duruma bakıldığında, çocuğa anne karnında hangi evrede ruh üflendiğinin bilinmesi birçok duruma kapı açan bir olaydır. Çünkü insana hayat ve hareket ilkesini sağlayan ruhtur. Bu nedenle varlık sorunu ve ruh sorunu bir bütün oluşturur.¹⁶³ Fakat burada konumuzun doğmamış bir bebek olması varlık boyutu

¹⁵⁸ Mukâtil bin Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr Cilt:III*, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 119.

¹⁵⁹ Zümer, 39/6.

¹⁶⁰ Alak, 96/2.

¹⁶¹ Bkz. İnsan, 76/2.

¹⁶² Zeki Duman, *Beyânu’l-Hak* (Ankara: Fez Yayınları, 2006), 1: 37.

¹⁶³ Faima İsrailova, “Kur’ân-ı Kerîm ve Fen Bilimleri Bağlamında İnsan” *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/ 2(2019): 405.

hakkında değil de konumuzun da amacına binaen anne karnındaki bebeğin evrelerinin tanımlanması açısından ruhî boyuta değinilmiştir. O halde ruh üflenmeden önce anne karnındaki çocuğa “*cenin*” denilmesi mecazî bir ifade halini alacaktır. Çünkü yukardaki tefsirde de verildiği üzere cenin, bir çiğnem et olma özelliğini yitirdiği beşinci ayın başlangıcında gerçek “*cenin*” halini almış olur. Bu nedenle dört aydan önceki hamilelik süresindeki oluşum hakkında herhangi bir işlem konusunda nasıl bir hukuki sürecin işleyeceği, modern ve İslâm hukuku alanlarında detaylıca araştırılmalıdır. Bu konuda İmam Şafiî; “*anne karnındaki çocuğun kan pıhtısı ve çiğnem et devrelerini tamamladıktan sonra; parmak, tırnak, göz ve kulak gibi azaları belirtmeye başlayıncaya kadar cenin diye adlandırılması mümkün değildir.*” demiştir. İmam Şafiî’nin bu görüşü günümüz tıbbıyla benzerlik arz ettiği görülmektedir.¹⁶⁴

Tüm bunlardan anlaşılmaktadır ki cenin ana rahminde değişik tavır ve hallere girmektedir. Bu haller toplamda 120 gün sürecek olan 3 karanlık merhaleden oluşmaktadır;

1. Nutfe (bu hal kırk gün sürmektedir.)
2. Alak (bu hal kırk gün sürmektedir.)
3. Mudğa (bu hal de kırk gün sürmektedir.)

Bu merhalelerden sonra cenin ruhunun üfleneceği başka bir merhaleye geçer. Artık bu evrede insan şekli ortaya çıkmaya başlar ve doğumuna kadar gelişimi devam eder.

Bu duruma geliş psikolojisinin çerçevesinden bakacak olursak, gelişim döllenme ile başlar 38-40 hafta arası devam ederek doğumla sonuçlanır. 3 döneme ayrılır;

1. Germinal dönem; döllenmeden sonraki iki hafta içinde yer alan dönemdir. Döllenmiş yumurta “zigot” adını alır. Hücre bölünmesi ve zigotun uterus duvarına tutunması bu dönemde olur.

2. Embriyonik dönem; döllenmeden önce 2-8 haftalar arasındaki doğum öncesi gelişim dönemidir. Hücre kümesine artık “embriyo” denir.

¹⁶⁴ es-Sâlih, “İslâm Hukukunda”, 418.

3. Fetal dönem; döllenmeden sonraki iki aydan doğuma kadar yaklaşık 7 ay süren doğum öncesi dönemdir. Bu dönemde büyüme kendi kendine devam eder ve gelişme dramatik seyrini sürdürür.¹⁶⁵

2.1.2.1.3. Cenin Hakları

Günümüzde yapılan bilimsel araştırmalar, çocuğun sevgiyi daha anne karnındayken hissetmeye başladığını göstermektedir. Annenin bebek sahibi olma isteği, hamile kalması, karnındaki ilk hareketleri hissettiği anda sevinçle karnını okşaması bebek tarafından daha anne karnında ilk aylardan itibaren algılanır. Bunu hisseden ve algılayan bebeklerin ruh sağlığının temelleri o dönemlerden atılır. Sevgisiz büyüyen çocukların ruh sağlığının ve bunun yansıması olan duygusal zekanın tam olarak gelişmediği, ileride verilecek sevginin bu açığı kapatmaya yetmediği belirtiliyor. Bu konunun ciddiyeti vurgulanmalıdır.¹⁶⁶

2.1.2.1.3.1. Annenin Helâl ve Sağlıklı Beslenmesi

Bir anne hamileliği esnasında yiyip içtiklerine dikkate etmek durumundadır. Çünkü modern tıbbın da ispat ettiği üzere, hamilelikte annenin yiyip içtikleri çocuğa direk olarak besin olmaktadır. Bu nedenle anne hamilelik süresince sigara, alkol ve domuz eti gibi zararlı yiyecek içeceklerden uzak durmalıdır. Aynı zamanda bir Müslüman dininin gereği olarak rızıkını helal yoldan kazanıp ailesine helal gıdalar yedirmelidir. Baba eşinin ve çocuğunun nafakasını karşılamalıdır.

Ayrıca İslâm inancında kişiliğin oluşmasındaki temel ilkelerden biri, helal rızık kazanmak ve aile efradını onunla beslemektir. Çocuğun helal rızıkla beslenmesi ihmal edilmemesi gereken bir mevzudur. Helal ve haramlar konusunda duyarsız davranmak, elde edilecek çocuğun temelini bozuk atılmasına yol açar. Zira Kur’ân’da helal ve harama dikkat etmeyi Allah’a inanmanın zorunlu bir gereği saymıştır.¹⁶⁷

2.1.2.1.3.2. Hayat Hakkı

İslam hukuku insanın hayat hakkını korurken, canın korunması ilkesini esas alır. Can ise sadece insan türüne ait bir şey değildir. Hayvanlar ve bitkilerde canlı

¹⁶⁵ Meziyet Arı, “Doğum Öncesi Gelişim ve Doğum”, içinde John W. Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim*, ed. Galip Yüksel, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012), 81-83.

¹⁶⁶ Musa Bilgiz, *Çocuk Eğitiminde Sevgi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 38.

¹⁶⁷ Musa Bilgiz, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 33.

grubundadır ve İslam bu canlıları da korumaya yönelik ilkeler sunmuştur. Bundan bahsetme nedenimiz hayat hakkının tüm canlılarda olduğunu ve konumuz gereği Allah'ın yarattığı en değerli varlık olan insanın yaşam hakkının korunmasının da elbette ki anne karnındayken başlaması gerektiği vurgusunu yapmaktır. Önceki bölümlerde ayrıntısıyla belirttiğimiz gibi insanın yaratılışının anne karnında başlama aşamaları bize göstermektedir ki ceninin bir canlıdır ve yaşam hakkı vardır. Aynı zamanda İslam hukukunda; anne karnındaki cenin, canlı ve diri olarak doğmak şartıyla ana rahmine düştüğü andan itibaren bir kişiliğe de sahip kabul edilir.¹⁶⁸ Kişiliği bile kabul edilen bir ceninin hayat hakkının elinden alınması İslam'da hem günah hem de suçtur.

Ceninin yaşam hakkından yoksun bırakılması kürtaj veya başka nedenlerle öldürülmesi şeklindedir. Kürtaj, anne karnındaki ceninin herhangi bir yolla alınmasıdır. Hangi durumlarda caiz olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır.¹⁶⁹ Çünkü bazı durumlarda ceninin varlığının anne hayatını ciddi manada tehlikeye attığı ve ölümüyle sonuçlanabilecek sağlık sorunları oluşturduğu görülebilmektedir. Bu gibi durumlar dışında İslâm hukukunda, doğmamış bir ceninin hayatına kasteden anne baba, bu fiillerinden dolayı “diyet” ve “gurre” gibi pek çok cezayla cezalandırılır.

2.1.2.1.3.3. Nesep Hakkı

Nesep kelimesinin geniş ve dar olmak üzere iki anlamı vardır. Nesil ilk anlamda kişinin babası ve baba tarafından akrabaları ile olan akrabalık bağını, yani kişinin hanedanını ifade ederken; Dar anlamda soy, çocuğun kime ait olduğunu, soyun kimden belirlendiğini, yani anne ve babasının kim olduğunu gösterir.¹⁷⁰ Nesep, aile oluşumunun temelidir. Ailenin dayandığı en güçlü dayanaktır. Aile bireyleri birbirlerine bu akrabalık ve kan bağıyla bağlıdırlar, böylece biri diğerinin parçası olur. Çocuk babasının bir parçası olur ve baba da onun bir parçası olur. Nesep Allah'ın insanlara büyük bir lütfudur. Bireyler arasındaki şefkat, merhamet ve yardımlaşma bu bağ ile doruğa ulaşır.¹⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur;

"وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا"

¹⁶⁸ Hayrettin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 2: 26.

¹⁶⁹ Bkz. Adem Dölek, “İnsanın Yaşama Hakkının Korunmasının Dinî Dayanağı”, içinde *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu*, (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2009), 22.

¹⁷⁰ Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Rabbani Yayınevi, 1955), 2:395.

¹⁷¹ Eroğlu, “İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta Çocuk Hakları”, 46.

*“O, sudan bir insan yaratıp ondan soy sop ve hısımlık meydana getirendir. Rabbin, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”*¹⁷²

İslam, babanın çocuğunun soyunu inkâr etmesini yasaklamıştır. Kadının da çocuğunun soyunu gerçek babadan başkasına atfetmesini yasaklamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle söylemiştir; *“Bir kadın, kendilerinden olmayan kimseyi bir aileye sokarsa, Allah’tan bir şey bulamaz. Allah onu Cennetine sokmaz. Bir erkek de çocuğa bakar olduğu halde onun nesebini inkâr ederse, Allah onunla kendi arasına perde koyar ve onu kıyamete kadar öncekilerin ve sonrakilerin önünde rezil ve rüsva eder.”*¹⁷³ Çocukların da kendi babalarından başkasına nesep iddia etmesi yasaklandı. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyururmuştur; *“Bilerek, babasından başkasına nesep iddiasında bulunan kimseye Cennet haramdır.”*¹⁷⁴ Çocuğun gerçek babasına nispet edilmesi adaletin ve hakkın gereğidir. İslam ise hak ve adalet dinidir.

2.1.2.1.3.4. Miras Hakkı

Ceninin; nesep, miras, vakıf, vasiyet şeklindeki dört mali hakkı kazanma koşulu murisi öldüğünde annesinin rahminde var olduğunun ispat edilmesi ve sağ doğmasıdır. Her insan ölünce malları mirasçılara kalır. Ve her mirasçı Kur’ân’da ve hadislerde belirtilen prensipler ışığında kendi payını alır. Bu mirasçılardan biri de cenindir. Hamile bir kadının kocası öldüğünde miras taksimi yapılırken, kadın doğum yapıp da çocuğunun sayısı ve cinsiyeti belli olana kadar bekletilir. Bu durum günümüz tıbbının gelişimi göze alındığında, çocuğun anne karnındaki sayısı ve cinsiyetinin önceden belirlenmesi durumunda fıkıhta bu durumun illet durumu da göz önüne alınarak yeniden değerlendirilmeye açık olabilir. Fakat her ihtimalde yine mirasçılar taksim konusunda sabırsız olurlarsa üç durum şeklinde değerlendirilir;

1. Doğacak çocuktan dolayı miras payı etkilenmeyenler. Bunlar mirastan tam pay alırlar.

2. Doğacak çocuk nedeniyle mirastan mahrum kalacak mirasçılar. Bunlara terekeden bir şey verilmez.

¹⁷² Furkân, 25/54.

¹⁷³ Ebû Davud, Talak, 29 (2260); Abar1, IV, 352.

¹⁷⁴ Tirmizi, Vesaya, 5 (2120); El-Mübarekfuri, VI, 221-222.

3. Doğacak çocukla beraber miras payları olup da çocuğun sayısı ve cinsiyetine göre paylarının miktarında değişiklik olacak olan mirasçılar. Bunlara mevcut ihtimale göre en az olan payları teslim edilir, geri kalan tereke ceninin durumu ortaya çıkıncaya kadar bekletilir.¹⁷⁵

Fetüsün varlığı, doğuma kadar annenin varlığına bağlı olmakla birlikte, fetüs olarak oluştuğu andan itibaren ayrı bir varlık olarak kabul edildiğinden, eksik vücut (hak) kapasitesi ile tanınmış ve kabul görmüştür. Doğum anına kadar bazı hakları saklıdır. Bunun neticesinde ceninin mirasçısı olabileceği bir kimse ölürse, üzerine düşen en büyük pay onun adına saklı tutulur.¹⁷⁶ Yani İslâm hukukunda henüz doğmamış çocuğun bile mirastan payı vardır.

2.1.2.1.3.5. Vakıf Hakkı

Cenine tanınan mali haklardan birisi de çocuklara bir mal vakfedildiği takdirde, ceninin de bu haktan yararlanabilmesidir. Vakıftan yararlanma hakkı çocuklardan birisi olma niteliğinden dolayı cenin için de sabittir. Kendisine bir vasiyet edildiğinde, vasiyetin sahibi kabul edilecek ve onunla usulü arasındaki nesep teyit edilmiş olacaktır.¹⁷⁷

2.1.2.1.3.6. Vasiyet Hakkı

Nasıl ki mirasçı olma hakkı cenine tanınmışsa vasiyet hakkı da tanınmıştır. Vasiyet terekenin mirasçılara intikal etmesi gibi bir insana ait malın müsâlehe (lehine vasiyet yapılan kişi) intikal etmesi açısından aynıdır. Bu benzerlik nedeniyle Allah mirası vasiyet diye adlandırmıştır.

2.2. Doğum Sonrası Haklar

Bebek canlı bir şekilde doğduktan sonra aylık bir gelişim takvimi içine girmektedir. Bu gelişimi tamamlamak için elbette anne ve babasına muhtaçtır. Burada da çocuğun gelişimin dünya üzerindeki seyrinde, anne babasına muhtaçlığının güçlü savunucusu olan haklarını inceleyeceğiz. Yine elbette en temel hakkı olan yaşam hakkını ilk olarak ele almak gerektiği kanaatindeyiz.

¹⁷⁵ Es-Sâlih, “İslâm Hukunda Çocuğun” 421.

¹⁷⁶ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İz Yayınları, 2006), 1:240-241.

¹⁷⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılâhat-i Fıkhiyye* (İstanbul: Bilmen Yayınları, ths), 3:145.

2.2.1. Yaşam Hakkı

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde çocukları öldürmeme emri açık bir şekilde ifade edilmiştir. Özellikle de ebeveynlerin geçim gibi kaygıları bahane ederek bir cana mal olmalarının haram olduğunu bildirmiştir.

"قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّي عَلَيْكُمْ عَلَىٰ شُرُكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصِيَّتُكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ"

“(Ey Muhammed!) De ki: Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah’ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız.”¹⁷⁸

"وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا"

“Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.”¹⁷⁹

İbn Kesîr tefsirinde bu ayeti şöyle açıklamıştır; “Allah Teâlâ bu ayette bizlere, bir babanın çocuğuna olan merhametinden çok daha merhametli olduğunu göstermiştir. Çünkü Allah çocukları öldürmeyi hem yasaklamış hem de onlara mirası emretmiştir. Cahiliye döneminde kız çocuklarına miras bırakmazlardı ve onları kendilerine yük olarak görürlerdi. Bu yüklerinden kurtulmak için de onları öldürürlerdi. Allah Teâlâ ‘çocuklarınızı açlık korkusuyla öldürmeyin’ emrini çocuklarını yük olarak gören cahiliye toplumunun ve diğer tüm insanların bu davranışlarını yasaklamak için buyurmuştur. Bu sebeple ayetin hemen ardından çocuklara ve hatta anne babaya da rızık verenin Allah olduğu buyurulmuştur. Ayetin sonunda da onları öldürmenin büyük bir günah olduğu vurgulanmıştır.”¹⁸⁰

Ey Peygamber! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda

¹⁷⁸ En'âm, 6/151.

¹⁷⁹ İsrâ, 17/31.

¹⁸⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kurân-ı Kerîm Tefsiri*.

sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.¹⁸¹

Ayetlerde görüldüğü üzere her çocuğun yaşama hakkı vardır. Özellikle zikredilen ekonomik kaygı nedeniyle çocuklarınızı öldürmeyin lafzı bizlere çocukları öldürme yasağının gerekçesini çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Çocukların öldürülmeme emirlerinin gerekçelerinden bir diğeri de cinsiyet meselesidir. Erkek çocukları siyasi makam ve kaygı nedeniyle öldürülüyorken kız çocukları da utanç sebebi olarak görülüp ölüme mahkûm ediliyorlardı. Bu durumlar âyette şu şekilde bahsedilmektedir.

"وَإِذْ نَجَّيْنَاكَ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكَ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ"

"Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı."¹⁸²

"وَإِذْ عَلَّمْنَا نَبَاَ الَّذِي أَوْفَيْنَا فَأَنْسَلَخْ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ"

"Kendisine ayetlerimizi verdiğimiz hâlde, onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin haberini onlara anlat."¹⁸³

"وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ"

"Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahıtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman."¹⁸⁴

İslâm Hukuku'nun ölüm ve yaralama için öngördüğü yaptırımlar incelendiğinde, mağduru ve yakınlarını yatıştırma ve korumadan alıkoyan bir niteliğe sahip oldukları kolaylıkla görülür. Kasıtlı eylemlerden kaynaklanan ölüm ve yaralama durumlarında asıl yaptırım misilleme olmakla birlikte, mağdurun veya mağdurun yakınları suçu işleyeni belirli bir tazminat karşılığında veya karşılıksız olarak affetme hakkına sahiptir. Cürmî kasıt taşımayan eylemler sonucunda ortaya çıkan ölüm ve cismani zarar durumunda ise asli müeyyide tazminat ödenmesidir. Literatürde yaşam hakkının ihmal

¹⁸¹ Mümtetine, 60/12.

¹⁸² Bakara, 2/49.

¹⁸³ A'râf, 7/175.

¹⁸⁴ Tekvîr, 81/8-9.

edildiği durumlarda öngörülen tazminat için “diyet”, beden bütünlüğünün ihlal edildiği durumlarda öngörülen tazminat için ise diyetin yanı sıra “erş”¹⁸⁵ terimi kullanılmaktadır. Söz konusu tazminatlar yaşama hakkı ve vücut bütünlüğünün ihlalden dolayı yasa koyucu tarafından standart miktarda belirlenmiş özel bir giderim çeşidi niteliğindedir.¹⁸⁶

Adem Dölek hocamıza göre; “Huzur ve güven içinde yaşamayı arzu eden bir insanın en temel ihtiyacı yaşam hakkıdır. Bir insanın yaşamına son vermek ise yaşam hakkını ihlal etmektir. Oysaki insan hayatı temlik değil, Allah tarafından bize verilen bir emanettir. Emanet de korunmakla mesul olduğumuz şeydir. Bizden de bu emanetin korunması istenmiştir. Amaç her ne olursa olsun, ister doğrudan öldürme suretiyle olsun, isterse yaşamını devam ettirebilecek imkan ve nimetlerin elinden alınması suretiyle olsun, hiçbir insanın yaşama hakkına son verilemez. Ancak hayatı verenin izin verdiği hususlar bunun dışındadır.”¹⁸⁷

2.2.2. Süt Emme (Radâ') Hakkı

Sözlükte “süt emmek, emzirmek” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise; radâ (rıdâ) kelimesi “bir kadının sütünün emzirmek suretiyle ya da başka bir şekilde içilip yutulması” demektir. Çocuğun emzirilmesi hakkındaki temel hükümler Kur’ân ve Sünnet’te belirlenmiştir. Bu hükümler içtihatlarla genişletilerek fıkıh eserlerinde ele alınmıştır.¹⁸⁸

Bakara 2/233. Âyette:

"وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اتَّيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ"

“Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisi için

¹⁸⁵ Erş; İslâm Ceza Hukuku’nda şahıs aleyhine işlenen ve ölümle sonuçlanmayan yaralama ve sakat bırakmalarda mağdura ödenmesi gereken malî karşılık.

¹⁸⁶ Kâşif Hamdi Okur, “Çocuğun Korunması Açısından Âkile Kurumu” içinde *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, ed. Ahmet İshak Demir, (Rize: Ensar Neşriyat, 30 Eylül- 2 Ekim 2005), 435-436.

¹⁸⁷ Adem Dölek, *İnsanın Yaşama Hakkının Korunmasının Dinî Dayanağı*, 21.

¹⁸⁸ Osman Kaşıkçı, “Radâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007) 34;384.

doğurulanın (babanın) borcudur. Hiç kimse gücünü aşan bir şeyle yükümlü kılınamaz. Ne ana çocuğu yüzünden zarara uğratusun ne de çocuk kendisi için doğurulan çocuğundan dolayı zarar görsün. Kendisine miras kalan kimseye de benzer yükümlülük vardır. Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu sütün kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur. Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah'ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir.”¹⁸⁹

Mukâtil b. Süleyman ‘et-Tefsîrû’l-Kebîr’inde bu âyeti şöyle tefsir etmiştir; *“emzirmeyi tamamlamayı isteyen boşanan anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Fakat bu emzirmeyi isteyenler içindir. Yoksa çocuğu iki yıl emzirmek bir zorunluluk ya da farz değildir. İsteyen daha fazla da emzirebilir daha az da emzirebilir. Onların yiyip içecekleri, giyineceklerinin sorumluluğu da çocuğun babasına verilmiştir. Süt emme çağında bir çocuğu olan anne boşanırsa ve çocuğunu emzirmek isterse boşanmış olsalar dahi annenin yemesi içmesi ve giyimini baba karşılar. Allah kimseye gücü yetmeyeceği bir yük yüklemez. Bu nedenle babanın gücü nispetince nafaka ve çocuğunu emzirenin ihtiyaçlarını karşılamakla sorumludur. Burada amaç çocuğu bulunan boşanmış anneye zarar vermemek ve çocuğu da korumaktır. Kadında babanın verdiği nafakaya, yiyip içeceğe ve giyeceğine razı ise daha babaya zarar vermemelidir. Allah Teâlâ bir babanın ölmesi durumunda bu görevinin devrini mirasçılara bırakmıştır. Yani babanın hayattayken yerine getirmesi gerektiği sorumlulukları mirasçılar yerine getirmek zorundadırlar. Çünkü mirasçının da anneye zarar vermemesi gerekir. Eğer anne-baba ortak karar vererek ve rıza göstererek çocuklarını sütün kesmek isterlerse bunda bir günah yoktur. Fakat birbirlerine zarar vermemek şartıyla iki yıldan önce çocuklarını sütün kesebilirler. Eğer çocuklarını başka birisine emzirtmek isterlerse de Allah sütanneler hakkında da emirler buyurmuştur. Öncelikle sütanneye ücretini eksiksiz bir şekilde fakat fazlasını verebilme özgürlükleri doğrultusunda teslim etmelidirler. Bu durumda herhangi bir günah yoktur. Eğer bir anne başkasının kabul edeceği nafakayı ve giyeceği kabul eder ve çocuğunu kendisi emzirmek isterse bu hakka sütanneden daha çok sahiptir. Ama başkasının kabul edeceği nafakayı kabul etmezse baba çocuğu için ücretle sütanne bulabilir. Bunda sakınca yoktur. Zaten sütannenin*

¹⁸⁹ Bakara, 2/233.

nafakasını giyim hakkı yoktur. O sadece çocuğu emzirmek için anlaştıkları ücreti alır. Allah'tan korkun buyurulmaktadır. Buradaki mana, annenin nafakası yiyip içeceği ve giyeceğini temin etmek ve sütannenin de ücretini ödemek konusunda Allah'a karşı gelmekten sakınmaktır. Sonuç olarak da Allah tüm amellerimizi görendir.”¹⁹⁰

Buradaki “emzirirler” ifadesinden maksadın, başkalarından ziyade annelerinin çocuklarını emzirme haklarına sahip oldukları ifade edilir. Emziren kadının azık ve giysilerini çocuğun babası kendi mali gücü nispetinde temin etmekle yükümlüdür.¹⁹¹

Bu ayet ile emzirilme çağındaki çocukların en temel haklarından biri olan beslenme hakkı korunmakla beraber konuya ilişkin çeşitli öneriler de sunulmuştur. Aynı zamanda nafaka vb. sorumluluklar babaya verilerek bir hukuk sistemi oluşturulmuştur.

Talâk 65/6. Âyette:

"أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تَضَارَّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَتَمُّوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَمَنْعُكُمْ لَهُ الْخُرَىٰ"

“Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya sokmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin ve aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir.”¹⁹²

Bu ayette anne karnındaki çocuklar en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş öyle ki anne ve babanın boşanmaları durumunda çocukların mağdur olmamaları sağlanmıştır. Bu süreçte de yine nafaka sorumluluğu babaya verilmiştir. Bu konu Kur’ân’da önemle üzerinde durulan bir konudur.

Ahkâf 46/15. Âyette:

¹⁹⁰ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrût: Daru İhya et-Turasi, 1423), 1:41.

¹⁹¹ Faima İsrailova, “Kur’ân’ın Anlatımıyla Aile Hayatı” (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 53.

¹⁹² Talak, 65/6.

"وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُثِيبُ إِلَيْكَ وَابْنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ"

“Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu! Onun (anne karnında) taşınması ve süttten kesilme süresi (toplam olarak) otuz aydır. Nihayet olgunluk çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle der: Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım.”¹⁹³ Hamileliğin ve emzirmenin süresi otuz ay olarak zikredilmiştir. Konu bu ayette daha da ayrıntılandırılmıştır. Bir önceki ayette yirmi dört aya tekabül eden iki yıl emzirme emri burada hamilelik süresi de içine katılarak otuz ay olarak zikredilmiştir.

Bir çocuk anne ve babasının hakkını yerine getirmeli ve hem annesine hem de babasına birçok yönden hizmet etmelidir. Fakat burada annenin hakkı daha önemlidir. Çünkü bir anne çocuğu için birçok acı çekmektedir. Burada annenin hakkı öne geçmiştir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, annesi onu karnında güçlülükle taşımış, güçlülükle doğurmuş, gebelik ve emzirme dönemi otuz ay sürmüştür. Bu nedenle annenin hakkı daha önemlidir. İmam Buhari (ö. 730/1330)’nin Edebül-Mûfred isimli eserinde rivayet edilen şu hadisten de anlaşılmaktadır: “Birisi Hz. Peygamber (s.a.v.)’e gelerek ‘kimin benim üzerimde hakkı daha fazladır?’ diye sorunca Hz. Hz. Peygamber (s.a.v.); ‘Annen’ buyurdu. Adam ‘daha sonra kimdir?’ diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.v.) yine ‘Annen’ diye cevapladı. Adam üçüncü defa aynı soruyu sorunca Hz. Peygamber bu defa da yine ‘Annen’ cevabını verdi. Dördüncü kez sorunca da ‘Babana’ buyurdu.” Hz. Peygamber(s.a.v.)’in bu cevabı yukarıdaki ayeti tam manasıyla tercüme etmektedir.

Bu ayet bizlere Lokman suresinin 14. ayeti ve Bakara suresinin 233. ayetlerinden önemli hukuki sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ve hatta bir olay karşısında Hz. Ali, Hz. Osman ve İbn Abbas bu hukuki neticeye göre hüküm vermişlerdir. “Hz. Osman’ın halifeliği zamanında bir adam Cüheyna kabilesinden bir kadınla evlenmiş. Evliliklerinden tam altı ay geçtikten sonra bir çocuk doğmuştur. O adam Hz. Osman’a

¹⁹³ Ahkâf, 46/15.

bu şüpheli durumu anlattığında Hz. Osman da kadının zina yapmış olduğu kanaatine vararak recm olunması hükmünü vermiştir. Bu durumdan haberdar olan Hz. Ali hemen Hz. Osman'ın yanına giderek böyle bir hükme nasıl vardığını sorduğunda Hz. Osman da şöyle cevap vermiştir; 'bu çiftin evliliklerinden sadece 6 ay sonra kadın sağlam bir çocuk doğurmuştur. Bu onun zina yaptığığının apaçık delilidir' demiştir. Hz. Ali ise itiraz etmiştir." Sonra Hz. Ali yukarıda adı geçen üç ayeti okumuştur. Bakara suresinde Allah(c.c) buyuruyor ki *"babalar isterse anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler"* Lokman suresinde ise yine buyuruyor ki *"iki sene onu emzirdi"* ve Ahkaf suresinde buyuruyor ki *"Onun anne kamında taşınması ve süttten kesilmesi otuz ay sürdü"* bu durumda eğer otuz aydan iki senelik süt emzirme müddetini çıkarırsak geriye altı ay gibi bir hamilelik zamanı kalmaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki hamilelik süresi en az altı aydır. Bundan sonra çocuk tam olarak oluşmaktadır. O zaman bir kadın tam altı ay sonra bir çocuk dünyaya getirse ona zina hükmü verilemez. Hz. Osman bunu duyunca Hz. Ali'ye *"Ben bunu hiç düşünmemiştim"* diyerek kadını çağırtmış ve daha önce verdiği hükmü değiştirdiğini söylemiştir. Rivayete göre Hz. Ali'nin bu hükmünü ibn Abbas'ın da teyit ettiği ve ondan sonra Hz. Osman kendi görüşünden geri döndüğü belirtilmektedir. Bizde bu üç ayetten çıkarılacak hükümleri inceleyecek olursak;

1. Bir kadın, evlendikten altı aydan fazla bir süre sonra sağlıklı (düşük olmayan) bir çocuk doğurursa, bu zina olarak değerlendirilmemelidir. Çocuğun soyu da kocasına atfedilir. Çocuğun altı aydan az bir sürede ve sağlıklı bir şekilde doğması durumunda ise tersi hüküm değerlendirilir.

2. Evlendikten altı ay veya daha uzun bir süre sonra sağlıklı bir çocuk doğuran bir kadını kocası zina iddiasına ve çocuğun nesebini inkâr etmeye hakkı yoktur. Çocuğu mutlaka kabul edecektir ve kadın cezalandırılmaz.

3. Annenin çocuğunu emzirme hakkının süresi en fazla iki yıldır. Bu süreden sonra çocuk başka bir kadının sütünü emecekse, o kadının sütanesi olamayacağına karar verilir. Bu durumda emzirme ile ilgili Nisa suresi 23. ayette belirtilen hükümler bu noktada geçerli olacaktır. Ebu Hanife bu konu hakkında iki sene yerine iki buçuk seneyi öne sürerek emzirme bağı gibi önemli bir durumda hata yapılma ihtimalini bile ortadan kaldırmak istemiştir.

Burada şunu söyleyelim; Güncel tıbbi araştırmalar bir çocuğun en az yirmi sekiz hafta boyunca bir rahme ihtiyacı olduğunu tespit etmektedir. Ancak bu dönemden sonra doğan çocuk tam bir insan olarak doğabilir. Bu süre altı buçuk ayın biraz üzerindedir. İslam hukukuna göre yaklaşık olarak yarım ay takdir edilmektedir. Böylece bir kadının zina ile itham edilmesi ve bir çocuğun soyundan yoksun bırakılması gibi hassas bir meselede bir yanlışlık olmasın diye bir yarım ay daha eklenmiştir. Aynı zamanda belirtmek gerekir ki; hiçbir doktor, hiçbir yargıç hatta hamile olan kadının kendisi bile hamileliğin başlama süresini tam olarak bilmemektedir. Bu nedenle minimum gebelik süresinden biraz daha fazla verilmesi uygundur.¹⁹⁴

Lokman 31/14. Âyette:

"وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهَنَا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ"

*“İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.”*¹⁹⁵

Ebû Hanife’ye göre süt emzirmenin süresi otuz aydır. Ebû Yusuf ve Muhammed’e göre bu süre iki senedir. Süt emzirme konusunda sütkardeş meselesi de mühimdir. Aynı kadından yukarıda belirtilen müddetler süresince süt emen iki çocuk sütkardeşi olur. Ayrıca nesep ile haram olanlar radâ ile de haram olur. Fakat belirtilen süt emme müddeti geçince herhangi bir haramlık söz konusu değildir.¹⁹⁶

Celal Yıldırım; *“Bir çocuğun emzirilmesinde hem anne hem de çocuk için birçok fayda tespit edilmiştir. Anne sütü bebek için en temel sağlıklı gıdadır. Çünkü anne sütündeki yer alan maddeler bebek için gerekli maddeler yönünden tam yeterli ölçüdedir. Ayrıca anne sütü sadece bir besin olarak görülmemelidir. Çünkü anne sütü aynı zamanda bulaşıcı hastalıklara ve mikroplarına karşı bünyenin direnme gücünün artmasına yardım eden eşsiz bir gıdadır. Meme ile beslenen çocuklarının birçok hastalıklara, özellikle çocuk felcine ve sıtmaya daha az yakalandığı görülmüştür. Anne*

¹⁹⁴ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 5:350-351.

¹⁹⁵ Lokman, 31/14.

¹⁹⁶ Ahmed el-Kudûrî, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Ebû Bekir Muhammed, *Muhtasar'ul Kudûrî* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017), 381.

*sütünün rolü bu noktada daha iyi görülmektedir. Söz konusu sıvı çocuğun bünyesini enfeksiyonlara ve en çok da bağırsaktaki alerjilere karşı korunmaktadır.”*¹⁹⁷

Çocuğun emzirilmesine bu derece özel yer verilmesi nedeniyle ayetlere psikolojik veriler ışığında baktığımızda anne-çocuk arasındaki ilişkinin çok yönlülüğü dikkat çekmektedir. Çocuğun beden yapısının oluşumu için anne sütü çok önemlidir. Hatta anne sütünün yerini hiçbir şey tutmamakta olup aynı zamanda güvenli bağlanmanın oluşumu ve psiko-sosyal gelişimi için anne kucacı da ayrıca mühimdir. Güvenli bağlanmanın öncüllerinin olduğu 0-2 yaş döneminde çocuk süt emerken anne kucagında bu öncülleri tanımlar. Bu bebeğin sonraki dönemleri için kritik bir noktadır. Yani süt emme çağındaki bebek gelecekte diğer insanlarla kuracağı iletişimin de bir nevi temelini atmış olmaktadır. Bu nedenle ne kadar fazla anne sütü emerse o kadar iyidir.¹⁹⁸ Böylece anne-bebek arasında duygusal bağlar kurulup yetişkinliklerinde de normal duygusal gelişim göstermelerine temel oluşturulmuş olur. “Allah Teâlâ insanlara dört çeşit hidayet vermiştir. Bunlar sayesinde insanoğlu mutluluğa kavuşur. Bunlardan ilki doğal vicdanın ve fıtrî ilhamın (içgüdünün) hidâyeti, aynı zamanda yol göstericiliği ve rehberliğidir. Bu içgüdü insanın doğuştan sahip olduğu bir kabiliyettir. Çocuk doğduktan hemen sonra gıda alma isteğini duyduğu için, açlık hisseder ve bunu elde etmek içinde doğuştan bir duyguyla bağırıp ağlar. Emme refleksini göstermesi de çocuğun bu içgüdüye doğuştan sahip olmasının göstergesidir.”¹⁹⁹

Tüm bu bilgiler ışığında, Kur’ân’da süt emmeye verilen önemin sebebi anlaşılabacaktır. Kur’ân insanın maddi-manevi, bedensel-psikolojik her yönüne hitap etmektedir. Daha doğmadan yaşam hakkının korunduğu çocuğa doğmasıyla birlikte süt emme hakkının verilmesi her yönüyle sağlıklı bir birey yetiştirme hedefinden kaynaklanmaktadır.²⁰⁰

2.2.3. Nesep Hakkı

Çocuğun sahip olduğu bir diğer hak da nesep hakkıdır. Soy, aile üyelerini birbirine bağlayan ve dolayısıyla aileyi kuran en önemli bağıdır. Bu soy sayesinde

¹⁹⁷ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, (İstanbul: 1986), 2:605.

¹⁹⁸ Ataseven Asaf, “Çocuğun süt dönemi ve Süt ile Beslenmesi” içinde *İslâm’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu*, (İstanbul: 1996), 261-270.

¹⁹⁹ Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1373), *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, ths), 1:31.

²⁰⁰ Sevgi Tütün, “Kur’ân’ın Çocuk Haklarına Bakışı”, içinde *Kur’ân’da Aile Sempozyumu*, ed. Hüseyin Yaşar, (İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2012), 153.

akrabalık ilişkileri ve buna bağlı olarak miras, nafaka gibi karşılıklı hak ve yükümlülükler ortaya çıkar. Geniş anlamda, soy terimi, bir kişi ile ataları arasındaki biyolojik ve doğal bağlantıyı ifade eder. Örneğin, bir çocuk ile ebeveynleri, büyükanne ve büyükbaba, büyükanne ve büyükbaba ve büyükanne ve büyükbaba arasında akrabalık ilişkisi vardır. Dar anlamda soy bağları, basitçe çocuk ile anne babası arasındaki bağı, yani çocuğun ana babasına oranını ifade eder. Çocuk ile anne arasındaki soy, doğumla birlikte kurulur. Çocuk ve baba arasındaki soy, anne ile evlilik, tanıma veya yargılama ile kurulur. Evlilik sırasında veya evliliğin sona ermesinden itibaren üç yüz gün içinde doğan çocuğun babası kocadır. Bu süreden sonra doğan çocuğun kocaya bağlanması, annenin evlilik anında hamile olduğunun ispatı ile mümkündür. Kocanın yokluğuna karar verilirse üç yüz günlük süre ölüm veya son haber tarihinden itibaren işlemeye başlar.²⁰¹

2.2.4. İsim Hakkı

Çocukların en temel haklarından biri de en güzel isimlerle anılmalarıdır. Hadisler incelendiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konuya büyük önem verildiği görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) çocuklara güzel isim verilmesinin gerekliliğini, ahrette Allah (c.c.)'ın karşısına bu isimlerle çıkılacağını buyurarak belirtmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) "*Çocuğun babası üzerindeki haklardan biri ismini ve edebini güzel yapmasıdır.*"²⁰² aynı hususla ilgili hadislerden bir başkası ise "*Siz kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız, öyle ise isimlerinizi güzel kılın.*"²⁰³ İslâm'a göre çocuk doğduktan sonra yedi gün içinde isim verilmelidir. Hz. Peygamber kendi çocuklarına ve yakınlarının çocuklarına çocuğun doğumunun birinci günü isimlerini koymuştur. Bu konu hakkında Hz. Âişe şöyle demiştir; "doğan çocuklar, Rasûlullah'a (s.a.v.) getirilirdi O da onlara hayır duada bulunur ve 'tahnîk'²⁰⁴

²⁰¹ Ahmet Ekşi, "İslâm Miras Hukukunun Çocukların Haklarını Korumadaki İşlevi", içinde XIV. Uluslararası Mevlîd-i Nebî Sempozyumu Tebliğler Kitabı, ed. Kadri Önemli (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2021), 107.

²⁰² İbrahim Canan, Hadis Ansiklopedisi, 7:363.

²⁰³ Ebû Davûd, Edeb 61.

²⁰⁴ "Ağızda yumuşatılan hurmanın veya bal gibi tatlı bir maddenin yeni doğmuş ve henüz süt emmeye başlamamış bebeğin damağına sürülmesi" Bkz. Zekariya Güler, "Tahnîk", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 39: 416.

yapardı.”²⁰⁵ Ayrıca başka rivayetlerde de Hz. Peygamber’in kendisine getirilen çocuklara isim de verdiği belirtilmektedir.²⁰⁶

Çocuklara güzel isim vermek her anne babanın görevidir. Hz. Fâtıma Hz. Hasan’ı doğurduğu zaman Hz. Peygamber kulağına ezan okumuştur. Bu uygulama bebeğin sağ kulağına ezan, sol kulağına kâmet okumak şeklindedir. Böylece bebek her şeyden habersizken ilk defa Allah’ın yüceliğini ifade eden lafızları duymuş olacaktır. Bu durumun günümüze yansması, aile büyüklerinden birinin veya din görevlisi bir kişinin abdestli bir şekilde bebeği kucağına alıp sağ kulağına ezan, sol kulağına kâmet okuduktan sonra kulağına güzel bir isim fısıldayarak dua okuması şeklindedir. Burada mühim olan mevzu verilen ismin güzel bir isim olmasıdır. İslâm’a aykırı, gülünç veya küçük düşürücü isimler verilmemelidir. Hz. Peygamber “sıkıntı” manasına gelen isme sahip bir sahabenin adını değiştirdiği ve “neşeli, müjdecî” manasında bir isim verdiği olay bize örnek tekil etmektedir. Ayrıca insanların birbirine kötü lakap takmamaları ayetle vurgulanmıştır. “وَلَا تَتَّبِعُوا بِالْأَلْقَابِ” (birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın.)”²⁰⁷

2.2.5. Sünnet Olma (Hitan) Hakkı

Kur’ân-ı Kerîm’de sünnet olmakla ilgili doğrudan bir emir bulunmamaktadır. Fakat dolaylı olarak buna işaret eden ayetler yer almaktadır. Bu ayetler şu şekildedir;

”ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ”

“Sonra da sana, ‘Hakka yönelen İbrahim’in dinine uy. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi’ diye vahyettik.”²⁰⁸

Bu ayette İbrahim (a.s.)’ın milletine uymaktan bahsedilen konunun sünnet olmak olduğu bir kısım ulema tarafından nakledilmiştir.²⁰⁹ Hatta Şafîiler bu ayeti sünnet olmanın farz olduğuna delalet ettiği görüşündedirler. Onlara göre “İbrahim (a.s.)’ın milletine uy!” ifadesi bizlere vahyedilmeyen bir konu eğer İbrahim’e vahyedilmişse

²⁰⁵ Müslim, “Taharet”, 101; “Âdâb”, 27; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 107.

²⁰⁶ Süleyman Emre Zorlu, “Günümüz ve İslam Hukukunda Çocuk Hakları Karşılaştırmalı Bir İnceleme” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/2 (2013):146.

²⁰⁷ Hucurât, 49/11.

²⁰⁸ Nahl, 16/123.

²⁰⁹ Kurtûbî, *el-Câmi li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 99.

bizde ona uymalıyız manasına gelir. Böylece onlara farz olan bir durum bizim için de farz olur demişlerdir.²¹⁰

Bir başka ayette de;

"وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ"

*"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: 'Ben seni insanlara önder yapacağım.' İbrahim de, 'Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)' demişti. Bunun üzerine Rabbi, 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti."*²¹¹

Bu ayetlerdeki kastedilen mananın temizlikle ilgili birkaç maddenin olduğu ifade edilir. Bu maddeler İbrahim (a.s.)'ın milletine farz kılınmıştır. Bizler için ise sünnettir. Bu maddeler; ağzın temizlenmesi, burnun temizlenmesi, dişlerin temizlenmesi, tırnakların kesilmesi, bıyıkların kısaltılması, koltuk altını ve avret yerleri tıraş etmek taharet etmek ve sünnet olmaktır.²¹²

Peygamberimizden (s.a.v.) rivayet edilen birçok hadis-i şerifte temizlikle ilgili bu maddelerin ve sünnet olmanın, insan için fitri işlerden olduğu bu nedenle Müslümanların sünnet olması gerektiği şeklinde bazı hususlar bildirilmiştir. Bu durum şu şekilde buyurulmuştur; *"Fitrat yaratılışı beş tanedir; Sünnet olmak, avret yerlerini tıraş etmek, koltuk altı kıllarını gidermek, bıyıkları kısaltmak, tırnakları kesmek."*²¹³ Bu hadis-i şeriften anlaşılacağı üzere sünnet olmak fitrat sünnetlerindendir. Çocuğun bu fitri ihtiyacını yerine getirmek de ailesi üzerine düşen bir sorumluluktur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de;

"قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ"

"De ki: Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki ona yüklenen sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da

²¹⁰ Ahmet Yaşar, "Kaynaklara Göre Sünnet Olmak", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1987): 419.

²¹¹ Bakara, 2/124.

²¹² Ahmet Yaşar, "Kaynaklara Göre Sünnet Olmak", 420.

²¹³ Buhârî (v. 256/870), "Libas", 63-64; Müslim (v. 261/875), "Taharet", 16; Tirmizî (v. 279/892), "Nikâh", 1; Ebû Dâvûd (v. 275/889), "Taharet", 29.

yalnızca size aittir. Eğer ona itaat ederseniz doğru yola erersiniz. Peygambere düşen ancak apaçık bir tebliğdir.”²¹⁴

2.2.6. Koruma ve Güvenlik Hakkı

Günümüzde, çocuklara dair birçok hakkın başlangıcının batıya ithaf edilmesi bu düşüncedeki kişilerin konu hakkındaki tarihi bilmemelerinden kaynaklanmaktadır.

İslam’ın doğuşuyla ciddi manada çocuk hakları gözetilmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) toplumun içinde bulunduğu yanlış tutum ve davranışları düzeltme yoluna gitmiş ve bu konuda rehberlik etmiştir. Kur’ân’da Hz. Peygamber’in yeni Müslüman olacıklardan biat alırken “*Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır,engin merhamet sahibidir.*”²¹⁵ buyurulması ve çocukların can güvenliklerinin zikredilmesi bu hassas dengeye işaret etmesi bakımından son derece anlamlıdır. Aynı zamanda Allah’a ortak koşmamak emrinden sonraki üçüncü emir olarak çocukları korumanın gelmesi yine bir hassasiyetin göstergesidir.

“*Size ne oldu da Allah yolunda ve ‘Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!’ diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?*”²¹⁶ Bu ayette gerekirse çocuklar için savaşmaktan bahsedilmiştir.

“*Ey oğullarım! Bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah’tan gelecek hiçbir şeyi sizden uzaklaştıramam. Hüküm ancak Allah’ındır. Ben O’na tevekkül ettim. Tevekkül edenler de yalnız O’na tevekkül etsinler*”²¹⁷ Bu ayet dikkatlice okunduğunda Hz. Yakub’un (a.s.) çocukları hakkındaki koruma hissi konuyla irtibatlı görülebilir.²¹⁸

²¹⁴ Nûr, 24/54.

²¹⁵ Mümtehine, 60/12.

²¹⁶ Nisa, 4/75.

²¹⁷ Yusuf, 12/67.

²¹⁸ Engin Keleş, “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hadislerinde Çocuk Hakları” (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021),17.

Bir anne-baba çocuğunu yalnızca dünyadaki canlı cansız tehlikelerinden korumaz aynı zamanda cehennem azabından da korur. Çocuğu koruma fiili dünyada başlar ve âhiretine de yansır. Geçici dünya hayatıyla kıyaslandığında, çocuğun dünyadaki korunmasının önemi yanında daha da önemlisi ebedî yaşayacağı âhiretini korumaktır. Bu nedenle anne-baba çocuklarını cehennemden kurtarmak için gereken bilgi birikimini edinip, kendi yaşantılarıyla örnek olup, bu yolda azami çabayı ve gayreti göstermelidir. Kur'ân-ı Kerimde;

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاطٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ"

*“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah’ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır.”*²¹⁹ Çocukları ateşte yanmaktan kurtarmak için, anne-baba çocuğu çok güzel eğitmeli ve doğruyu yanlış daha küçük yaştan itibaren kavratılmalıdır. Ailede çocuk eğitilirken ona tavsiyelerde bulunarak öğüt vererek yapılmalıdır. *“Lokman (a.s.)’ın oğluna verdiği öğütler bir babanın çocuğunu eğitip terbiye ederek topluma hazırladığı ve onu cehennem yakıtı olmaktan kurtarmaya çalıştığı görülmektedir.”*²²⁰ Bu yönüyle çocuğun eğitim hakkını da içeren bu âyet çocuğa âhiretini de kapsayan geniş bir koruma hakkı tanımıştır.

Güven, kişinin ailesine, akrabalarına, çevresine, topluma, farklı toplumlara korkmadan ve şüphe duymadan inanma duygusunu içeren çok geniş bir kavramdır. Güven olgusu toplumsal süreçte farklı açılardan değerlendirilmiştir. Buna göre; *“kişilik kuramcılar güvenin insanın köklerinden ya da psikososyal gelişiminden kaynaklanan bir aşama olduğunu belirtmişlerdir. Sosyologlara göre ise güvenin kurumsal bir olgu olduğunu söylemişlerdir. Sosyo-psikoloji kuramcılar ise insanların birbirleri ile olan ilişkileri nedeniyle güvenin oluşup veya oluşmamasının şekillenebileceğini savunmuşlardır. Dolayısıyla güven, bir insanın diğer bir insana karşı onun güvenini ya da iyi niyetini kötüye kullanmayacağına dair bir inanıştır.”*²²¹

²¹⁹ Tahrîm, 66/6.

²²⁰ Bkz. Lokman, 31/13, 17-18-19.

²²¹ Faima İsrailova, “Olağan Dışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik” *Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları*, Aralık 2021,1:412-413.

2.2.7. Hidâne (Terbiye) Hakkı

Hidâne, sözlük anlamı itibarıyla bir şeyi kucağına almak, bağra basmak demektir. Zaten “hidn” kucak, böğür, kanat demektir. Mecazi anlamı ise yardım etmek, velâyet manalarına gelir. Fukahânın tanımına göre “kız ya da erkek çocukların veya işlerini tek başına yapamayan gayri mümeyyiz matuh kimselerin (bunamış kimselerin) muhafazasına bakmak, onların yararına olan mûcib hususları üstlenmek, eza ve zarar verecek şeylerden de korumak ve hayatın gerekliliklerini hakkı ile göğüsleyebilmeleri için bedeni, ruhî ve aklî terbiyeleri ile meşgul olmak ve mesuliyetlerini duyurmaktır.”²²²

İslâm hukukunda bir çocuğun hidâne hakkı öncelikli olarak anneye aittir. Bunun temel sebebi annenin babaya ve diğer yakınlarla nazaran daha şefkatli olmasıdır. Çünkü çocuk doğduktan sonra ve ilk yaşlarında her şeyden önce sınırsız bir şefkate muhtaçtır. Bu ihtiyaç çocuk için fitri bir ihtiyaçtır. Hatta çocuğun gelişmesinde yeme içmesinden bile daha önemli olan bir ihtiyaçtır. Bunu da ancak şefkati kendisinde fitri olarak barındıran bir anne karşılayabilir. “Annenin yokluğu halinde ise bu ihtiyacı anne tarafından en yakını esas alınmak üzere yine bir kadın karşılar. Annenin yokluğu veya var ise de bakamayacağı durumlarda baba ve diğer erkeklere intikal eder.”²²³

Çocuğun terbiyesinde en önemli faktörlerden biri ebeveynlerinin tutumudur. Sevgi ile yaklaşp, Hz. Lokman’ın oğluna nasihatlerindeki “يَا بُنَيَّ” üslubundaki hassasiyeti gibi kalplere dokunmalıyız. Bu konu başlığında Hz. Lokman’ın oğluna nasihatleri ebeveynlerin çocuğunu terbiye metodunu şekillendirmesi bakımından değineceğiz;

1. “Hani, Lokman oğluna öğüt vererek ona şöyle demişti: Yavrum! Allah’a ortak koşma. Çünkü (Ona) ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”²²⁴ Görüldüğü gibi Hz. Lokman oğluna nasihatına Allah’a ortak koşmaktan uzak durma ilkesiyle başlamıştır. Nitekim Kuran’a baktığımızda tüm peygamberlerin tebliğlerine ilk olarak bu prensiple başladıklarını görürüz. İnsanlığın ilk ve en yaygın sapması genellikle bu şekilde gerçekleştiği için, Yüce Yaratıcı’nın varlığı kabul edilse de, O’na öyle ya da böyle şirk koşulmaktadır.

²²² İbrahim Canan, *Resullah’a Göre Aile ve Okulda Çocuk Terbiyesi*, (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1980), 168.

²²³ Abdulmanan Qayoomi, “Afganistan Medeni Hukuku’nda Çocuk Haklarının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 77.

²²⁴ Lokman, 31/13.

2. Hz. Lokman yine çok samimi bir ifade ile oğluna seslenerek şöyle der: *“Yavrum! Yaptığın iyi veya kötü bir iş, bir hardal tanesi ağırlığınca olsa, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin diplerinde saklanmış olsa, Allah onu mutlaka meydana çıkarır. Zira şüphesiz ki Allah, her şeyin inceliğini ve gizli tarafını bilir, her şeyden haberdardır.”*²²⁵ Hz. Lokman bu sözleriyle, oğluna da önemli bir ilke olan ahiret inancını farklı bir üslupla hatırlatır ve bu dünyada yapılan en ufak bir iyiliğin veya kötülüğün asla boşa gitmeyeceğini, mutlaka mükafatlandırılacağını veya cezalandırılacağını belirtir.

3. Hz. Lokman bundan sonra da, oğluna yine candan bir seslenişle önemli bir görevini hatırlatır: *“Yavrum, namazını hakkıyla eda et!”*²²⁶ Namaz, bütün hak dinlerde yer alan önemli bir ibadet şeklidir. Hz. Lokman’ın oğluna namazı hatırlatması bunu gösteriyor. Hz. Lokman, oğluna sadece *“Namaz kıl”* dememiş, *“Namazını düzgün kıl”* demiştir. Hiç şüphesiz bu hak namaz, yalnız Allah rızası için namaz kılmayı, yapılanın ve okunanın farkında olarak şuurlu bir şekilde kılmayı, vaktine, şarta, edebe ve edebe riayet etmeyi içerir.

4. *“İyiliği emret, kötülüğe mani ol!”*²²⁷ Hz. Lokman’ın oğluna verdiği bu nasihat şüphesiz çok önemli bir ilkedir. Çünkü bir toplum ancak bu prensibin uygulanmasından yana olabilir. Aksi halde bir toplumdaki kötülükler karşısında herkes kayıtsız ve umursamaz olur ve iyi işler teşvik edilmezse kısa sürede o topluma kötü insanlar hâkim olur ve o toplum kendi kötü kaderini hazırlamış olur. Bu bakımdan dinimizde bu ilkeye büyük önem verilmiştir; Bu görevi yerine getirenler övülürken, yapmayanlar kınanır.

5. *“Başına gelene sabret. Şüphesiz ki, bunlar azmedilmeye değer işlerdendir.”*²²⁸ Görüldüğü gibi burada da temel ahlak özelliklerinden biri olan sabır devreye girmektedir. Sabır her iyiliğin olmazsa olmazıdır. İbadetten günlük hayattaki her işte muvaffak olabilmek için daima sabretmek lâzımdır. Bunun için Cenab-ı Hak savaş ve diğer zamanlarda zorluklara ve musibetlere sabredenleri övmüş, müminlerin birbirlerine daima sabrı nasihat etmelerini istemiştir. Yani insanlarla konuşurken ilgiyle yüzünü onlara çevir, kibirli davranarak yüzünü çevirme ve onlara karşı küçümseyici bir tavır içinde ol.

²²⁵ Lokman, 31/16.

²²⁶ Lokman, 31/17.

²²⁷ Lokman, 31/17.

²²⁸ Lokman, 31/17.

6. “Büyüklik taslayarak insanlardan yüz çevime!”²²⁹ Yani insanlarla konuşurken yüzünü onlara ilgiyle çevir, kibirlenerek yüzünü çevirme ve onlara karşı kibirli olma.

7. ”Yeryüzünde kibirlenerek yürüme! Şüphesiz ki, Allah büyüklik taslayan ve övünen kimseleri hiç sevmez. Yürüyüşünde tabii ol!”²³⁰ Böylece Hz. Lokman, bir kibirli olarak oğluna yürümemesini öğütlerken, bir yandan da ona en uygun yürüyüş biçimini gösteriyor. Bu yürüyüş her türlü gösteriştan uzak doğal bir yürüyüş olacaktır. Hiçbir gurur ve kibirle yürümeyeceği gibi, çaresizlik, takva ve tevazu ile de yürümeyecektir. Çünkü her şeyin suni ve suni olması kabul edilemez.²³¹

İslâm dini, insanların ruhlarının, akıllarının ve bedenlerinin terbiyesi ve terbiyesi için pek çok emir ve yasaklar koymuştur. Bunlara uyulması için çeşitli yaptırımlar ortaya konulmuştur. İslâm'ın belirlediği disiplin esaslarına göre hareket eden Müslümanlar, dünya ve ahirette huzur ve mutluluğu yaşarlar.

2.2.8. Oyun Oynama Hakkı

Oyun, çocuğun fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimi için büyük önem taşır. Eski ve yeni dönem eğitimcileri bu konuda hemfikirdir. Oyun sadece çocuğun vakit geçirmesi için bir sebep olarak görülmemelidir. Oyun sayesinde birçok fiil güçlü yeteneklerini ortaya koyuyor ve geliştiriyor. Hayatı boyunca kullanacağı bazı yetenekler kazanır. Çocukların hayatında böyle ehemmiyetli bir yer tutan oyun hususunda “Hz. Peygamber (s.a.v.) ilgisiz kalmamış hatta çocukların oynaması ve oynatılması için bir kısım beyanlarda bulunmuş ve bizzat kendisi, terbiyesi altında bulunan çocuklara bu hususta yardımcı olmuştur.”²³² Peygamberimiz (s.a.v.) bütün babalara hitaben “Çocuğu olan onunla çocuklaşsın.”²³³ şeklinde umumi bir emir buyurmuştur. Bu emir oyunun çocuk hakları sınıflandırılmasındaki önemini belirtmektedir.

Çocuk oynarken sadece boş vakit geçirmez, beden hareketleriyle hızlanan kan dolaşımı nedeniyle beyni beslenir. Böylece sinir sistemi daha iyi çalışır ve dengeli bir

²²⁹ Lokman, 31/18.

²³⁰ Lokman,31/18-19.

²³¹ Mevlüt Güngör, “Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Lokman” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ths.(17 Şubat 2023) https://isamveri.org/pdfdrq/D00001/1996_C35/1996_c35_GUNGORM.pdf

²³² İbrahim Canan, *Allah’ın Çocuklara Verdiğı Haklar Haksız Değilim* (İzmir: Gül Yurdu Yayınları, 2010), 121.

²³³ İbnu Hamza el-Hüseyni, *Esbabu Vürü.di’l-Hadisi’s Şerif*, (Haleb: 1329/1913) 2:63.

sıhhat elde eder. İctimaî, hissî, fikrî ve daha birçok kuvveleri harekete geçirir, geliştirir. Kelime hazinesi zenginleşir, ani cevap verme, çabuk karar verme, problem çözme yetenekleri kuvvetlenir. Hatta bilimsel veriler, çocuğun zaman ve mekân kavramını oyun vasıtasıyla elde ettiğini vurgular. “Çocuk gerek bireysel gerekse grup oyunlarında etrafında gözlemlediği ve gelecekte bizzat yaşayacağı hayatın çeşitli rollerini sahneye koyar ve ilk tecrübelerini bu sahnede yaşar. Böylece oyun yoluyla hayatın ilk adımlarını kendine uygun eğlenerek şekilde atar.”²³⁴

Birleşmiş milletlerin kabul ettiği Çocuk Hakları Beyannamesi’nin 7. maddesinde oyunun çocuklar için vazgeçilmez bir hak olduğu tespit edilmiştir. Çocuğun terbiye edilmesi yönündeki hedefler doğrultusunda yöneldiğimiz oyun ve eğlendirici faaliyetlere dair bütün imkânlarla sahip olması ihtiyacı mevcuttur. Aile ve devletler çocuğun bu hakkını yerine getirmek zorundadır.

Çocuklar için bu kadar mühim olan oyun; şekil, yöntem ve amacı yönüyle birçok çeşitlilik arz etmektedir. Ebeveyn ve eğitimciler bu konuda hassas olmalıdır. Çocuğa yararlı olan oyunlar seçilmelidir. Bu noktada geleneksel bir tutum sergilemek de milli kültürümüzün canlılığı açısından kıymetlidir. Araştırmamızın kapsamı nedeniyle bu oyun çeşitlerinden bahsedilmemiştir.²³⁵ Fakat günümüz şartlarında aileler ve eğitim kurumları bu konu hakkında araştırmalar yapıp üzerinde ciddiyle durmalıdır.

2.2.9. Eşit Muamele Hakkı

İslâmiyet ırk, zenginlik ve soy konusunda her türlü ayrımcılığı yasaklamıştır. Birçok âyet ve hadislerde bu konu zikredilmiş ve insanlar uyarılmıştır.

"يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ"

“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”²³⁶

²³⁴ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye* (İstanbul: Cihan Yayınları, 1984), 249-250.

²³⁵ Detaylı Bilgi İçin bkz. Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, 253-266.253-266.

²³⁶ Hucurât, 49/13.

"وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْوَانِكُمْ وَالْوَانِكُمْ إِنْفِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِلْعَالَمِينَ"

"Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır."²³⁷ Yani "Yaratıcının bir hikmeti mucibince insan, bir tek cins olarak değil, insan olarak birbirine eşit, figür ve form olarak aynı temel formüle sahip, fakat farklı fiziksel yapıya, farklı zihnî ve psikolojik niteliklere, farklı duygu ve arzulara sahip olan iki ayrı cins halinde yaratılmıştır. Yüzyıllardan beri, milyonlarca, milyarlarca insanın doğuşundaki bu ahenkli düzen ve bu düzenin işleyişi asla tesadüfî olamaz, birçok ilâhın ortak iradesinin bir sonucu da olamaz. Bu da sadece bir yaratıcının, bir tek Hikmet Sahibinin başlangıçta sonsuz hikmeti ve kudreti ile mükemmel bir kadın ve erkek planı düzenlediğini ve daha sonra bu mükemmel plana göre belirli oranlarda, ayrı kişisel özelliklere sahip sayısız kadın ve erkeğin dünyaya gelmesi için harikulade bir düzen kurduğunu göstermektedir."²³⁸

"فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ"

"Sûr'a üfürüldüğü zaman, (işte) o gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerini arayıp soracaklardır."²³⁹ Yani, "aralarında akrabalık bağı olmayacaktır. Âhirette dünyada olduğu gibi neseplerle övünmeyeceklerdir övünecekleri soy yoktur."²⁴⁰ "Dünyada birbirlerine sordukları gibi, sen hangi kabiledensin, senin nesebin ne, diye soramayacaklar ve birbirleriyle tanışamayacaklardır. Bunun sebebi ise kendilerini dehşete düşüren dehşetli hallerdir."²⁴¹

"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut onları hem erkek hem de kız çocukları olmak üzere çift verir. Dilediğini de kısır kılar. O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir." (Şûrâ, 42/49-50) Burada "dilediğine kız çocukları, dilediğine de erkek çocukları bahşeder" ifadesiyle, kız çocuklarının da erkek çocuklar gibi Allah'ın bir lütfu olduğuna dikkat çekilmiş ve böylece tüm çocuklar taltif edilmiştir. Ayrıca bu ayet,

²³⁷ Rûm, 30/22.

²³⁸ Ebu'l A'lâ Mevdudi (ö. 935/1529), *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 4: 293.

²³⁹ Mü'minûn, 23/101.

²⁴⁰ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286), *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, (Beyrut: Daru İhya et-Turasi, 1431), 4:95.

²⁴¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari el- Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1432), 12:151.

çocuklar hakkında başta cahiliye olmak üzere tüm insanlara bir uyarıdır. Bu uyarıyı, “çocuklar Allah’tan bir emanettir, kız olsun erkek olsun çocuk haklarına riayet şarttır” şeklinde okumak mümkündür.²⁴²

İbn Kesir şöyle der:

*Yüce Allah insanları dört kısıma ayırmıştır. Bir kısmı sadece kız verdiği, bir kısmı sadece oğul verdiği kimselerdir. Bir kısmı da erkek ve kız her iki cinsini verdiği kimselerdir. Bir kısmı da ne onu ne de vermediği, kısır kalıp çocuksuz ve nesilsiz bıraktığı kimselerdir.*²⁴³

“Kimin bir kızı olur, onu diri diri gömmez (öldürmez), hor görmez ve oğlunu kızından üstün görmezse, Allah onu cennete koyar.”²⁴⁴

2.2.10. Şirke Zorlayan Ebeveyne İtaat Etmeme Hakkı

Her ne kadar çocuğun anne- babası üzerindeki hakları çalışmamızın konusu olması açısından önemle üzerinde durduğumuz nokta olsa da bunun tam tersi yani anne-babanın çocukları üzerindeki hakları da bir hayli önem arz eden bir konudur. Ve her iki hak da kolay ödenebilen haklar değildir. Kendileri üzerinde birçok hak sahibi olan çocukların yetişmesinde çok büyük zorluklara katlanan anne-babalar, aynı zamanda üzerlerinde hak sahibi oldukları çocuklar açısından önemli ve değerli oluşları şu Ayet-i Kerîmelerde vurgulanmıştır;

"وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفَصَّالَهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ"

“İnsana da anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.”²⁴⁵

“Biz insana ana-babasını tavsiye ettik” diye başlayan âyet, Lokman (a.s.)’ın vasiyetleri arasında dile getirilmiştir. Fakat onun tarafından yapılmamıştır.²⁴⁶

"وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَلَا تُنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا"

²⁴² Engin Keleş, “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hadislerinde Çocuk Hakları” (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 13.

²⁴³ M. Ali Sabuni, *Safvetü’l- Tefasir*, çev: S. Gümüş, N. Yılmaz, (İstanbul, 1992), 5:466.

²⁴⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121.

²⁴⁵ Lokman, 31/14.

²⁴⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari el- Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi’l-Kur’ân* (Kahire: Darü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1432), 14:63.

“Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara ‘öf!’ bile deme; onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle.”²⁴⁷ Bu âyette Allah (c.c.) kendisine ibadetten hemen sonra anne-babaya iyi davranmayı emretmiştir. Allah’a kulluk görevinin ardından bu meselenin zikredilmesi emrin önemini vurgular niteliktedir.

"وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا"

“Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu!”²⁴⁸ Ayette anne-babaya iyilik yapmak emri verilmiştir. Çünkü “anne-baba doğurma neticesinde çocuğun varlığının, alışılabilir terbiye sebebiyle de bekasının sebebidirler. O halde bu demektir ki ana-baba çocuk için mecazi manada bir sebeptir. Hâlbuki Allah Teâla ise çocuk için; onun dünyaya gelmesini irade etmesi sebebiyle varlığının sonsuz mutluluğa ulaşması için ve öldükten sonra diriltmek suretiyle bekasının hakiki sebebidir. Bundan dolayı kulun Allah’a karşı olan halini güzelleştirmesi daha yerinde olur.”²⁴⁹

Bu ayetten şu ilkeleri çıkarmak mümkündür:

1) “Anne-baba hakkı söz konusu olunca annenin yaptıkları anlatılmaktadır. Babaya saygının anneden geldiği ortaya çıkmaktadır.

2) Hamilelik anında anne, iki bedeni ve iki ruhu bir arada taşımaktadır.

3) Annenin zahmetlerde çocuğu dünyaya getirmesi, insan denen mucizenin en büyük sebeplerindendir.

4) Annenin sütü hem besler ve hem de çocuğa karakterini verir. Onun içindir ki, “süt hakkı” kavramına kültürümüzde yer verilmiştir.”²⁵⁰

Yani bu âyette de yine anne-babaya iyi davranma emri verilmiştir. Devamında da annenin yaşadığı meşakkatli süreç özetlenmiştir. Anne hamilelik, doğum, süt

²⁴⁷ İsrâ, 17/23.

²⁴⁸ Ahkâf, 46/15.

²⁴⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, çev: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, (Ankara: 1988), 4:41.

²⁵⁰ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Arayış İçinde Kur'an Tefsiri*, (İstanbul: 2001), 14: 532.

emzirme gibi yaratılışı gereği babanın katlanmadığı ağır zorluklara katlandığı için anne hakkı baba hakkından önce gelmektedir.²⁵¹ Çocuk, annesi öncelikli olmakla birlikte anne ve babasına karşı iyi davranması gerekir. Onlara saygılı, merhametli ve hoşgörülü olmalıdır.

Bunların yanında anne-babaya itaatin sınırlarının belirlendiği bir husustan aşağıdaki âyetlerde bahsedilmektedir;

"وَصَيَّنَّا الْإِنْسَانَ بِالذِّئْبِ حُسْنًا إِنَّ جَاهِدَكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ"

*"Biz, insana, anne ve babasına iyilik etmesini emrettik. Şayet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, bu takdirde onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak bana olacaktır ve ben yapmakta olduklarınızı size haber vereceğim."*²⁵²

"وَأَنْ جَاهِدَكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ"

*"Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim."*²⁵³

Ayetlerde görüldüğü üzere çocuğa tek bir durum sebebiyle anne-babaya itaat etmeme hakkı verilmiştir. Bunun sebebi ebeveynlerin çocuklarını Allah'a şirk koşmaya zorlamalarıdır. Her kim olursa olsun, ebeveynleri bile olsa şirke zorlama karşısında itaatsizliği hak etmektedirler. Fakat itaat dışında, dünya işlerinde anne-babaya iyi davranmaktan da vazgeçmemek gerekir. Ebeveynler her kim olurlarsa olsunlar, müşrik dahi olsalar çocuğun nesebi inkâr edip onları dışlama hakkı yoktur. Bununla beraber insani ve aile içi ilişkilerinde de onları gözetmeleri gerekir.

Ayrıca bir diğer husus da küfrü imana tercih eden kişilere karşı ilişkilerimizdir. Bu kişilerin başında ilk olarak baba lafzı örnek verildiği için çocuk açısından yine hak temelli bir emir niteliğindedir. Bununla ilgili aşağıdaki âyetlerde şöyle buyrulmaktadır;

²⁵¹ Bkz. Vecdi Akyüz, "Kur'an ve Sünnette Ebeveyn ve Çocuk Hakları" içinde *Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, (İstanbul: Kur'an ve Tefsir Araştırmaları, 2014), 279.

²⁵² Ankebût, 29/8.

²⁵³ Lokman, 31/15.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ"

*“Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir.”*²⁵⁴

"لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ"

*“Allah’a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah’a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin.”*²⁵⁵

Tüm bunların sonucunda görülmektedir ki, kişinin anne-babasına ya da bir anne-babanın çocuğuna olan muhabbeti ve sevgisi Allah’a ve Peygamber’e olan sevgisi neticesinde belirlenip şekillenir. Ve her halükârda hiçbir sevgi Allah sevgisinin önüne geçemez.²⁵⁶

2.2.11. Eğitim Hakkı

Yaratılan birçok canlı içerisinde çocukluk dönemini en uzun süre yaşayan canlı insandır. Canlıların çoğu doğar doğmaz kendi başına yürürler veya kendilerini muhafaza ve koruma içgüdüleriyle hareket kabiliyetine sahip olarak dünyaya gelirler fakat insanoğlu için bu durum farklıdır. İnsan kendi türüne ait davranışları gösterebilmek için ortalama on iki yaşına kadar himayeye muhtaçtır. Bu ihtiyacı karşılayacak yegâne yapı ailedir. Çocuk doğduğunda eğitim hayatı da başlamış olur. Bu eğitimi ilk aileden alır. Yürümeyi, konuşmayı ve buna benzer birçok fiili taklit yöntemiyle öğrenirler. Hiçbir şey bilmeyerek doğdukları için her şeyi sıfırdan öğrenmeye başlarlar ve bu süreç ömürlerinin sonuna kadar devam eder.

"وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ"

*“Allah, sizi annelerinizin karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.”*²⁵⁷

²⁵⁴ Tevbe, 9/23.

²⁵⁵ Mücadele, 58/22.

²⁵⁶ Bkz. Tevbe, 9/24.

²⁵⁷ Nahl, 16/78.

“Siz, dünya ve âhiret konusunda hiçbir şey bilmezken, Allah sizi analarınızın karnından çıkardı. Bu nimetlere şükredesiniz diye kulaklar, gözler ve kalpler verdi. Âyette önce kulaklar zikredilmiştir. Bunun sebebi vahiy kulaklar vasıtası ile alındığı için, ya da kulakların idraki, gözün idrakinden daha önce olduğu içindir. Nitekim çocuk dünyaya geldiği zaman gözünün açılması, kulaklarının açılmasından daha sonra olur. Allah size bu organları verdi ki onlarla ilim ve marifet elde edersiniz, eşya hakkında bilgi sahibi olursunuz, inceliklerini anlarsınız, özelliklerini kavrarsınız. Böylece sizin için delile gerek olmayacak şekilde bilgi hasıl olur, bu yolla ilim elde etmiş olursunuz. Göz, kulak ve kalpler için şükretmeye gelince, bunun yolu da bu organlar niçin yaratıldıysa o yönde kullanmakla olur. Meselâ kulaklarla Allah'ın kelâmını ve Resûlullah'ın hadislerini dinlemek, gözlerle Allah'ın âyetlerine bakmak, kalplerle de bu bakılan şeylerden Allah'ın varlığına birliğine, kudretine, ilmine delil getirmek gibi. Kim bu organları yaratıldığı şeyin dışında kullanırsa Allah'ın bu yüce nimetlerine nankörlük etmiş ve emanete hıyanette bulunmuş olur.”²⁵⁸

Bundan dolayı insan kendisine gerekli bilgileri sonradan edinmek durumundadır. Bu bilgileri edinilen dönem tamamen eğitimle geçen dönemdir. İnsan eğitimle insanlığın gereklerini ve en büyük ihtiyacını yerine getirmiş olur.²⁵⁹

İslâm'ın temel eğitimi olan farz-ı ayn ilimleri bilmek her Müslümanın görevidir. Bu ilimleri çocuğa öğretmek de çocuğun anne babasının üzerindeki hakkıdır.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ"

“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yapan melekler vardır.”²⁶⁰

Bir insanın sadece kendisini Allah'ın azabından kurtarmaya çalışması yeterli değildir. Kendisini ve aynı zamanda gücünün yettiği kadar da aile fertlerini de Allah'ın sevdiği kullar olacak şekilde yetiştirmekle sorumludur. Eğer onlar yanlış inanç, hal ve

²⁵⁸ Muhammed Ali Sâbûnî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*,

²⁵⁹ Abdullah Özbek, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi” içinde *İslâm'da Aile Ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu*, (İstanbul: 1996),49.

²⁶⁰ Tahrîm, 66/6.

hareketleriyle cehennem yolunu tutmuşlarsa, gücü ölçüsünde buna engel olmaya çalışmalıdır. Onların sadece bu dünyadaki yeme, içme, barınma, huzur ve refahlarını değil, bundan daha fazla onların âhirette cehennem yakıtı olmamalarını da düşünmelidir. Bu hususa işaret etmek üzere Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurur:

*“Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek, âilesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın, kocasının evinde çobandır, o da sürüsünden sorumludur. Hizmetçi, efendisinin malından ve sürüsünden sorumludur.”*²⁶¹

Âyet-i Kerîme ve Hadis-i Şerif’e göre çocukların gözetiminden, korunmasından ve dini terbiye verilmesinden aile bireyleri arasında öncelikli olarak babanın sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu âyet nazil olduğunda ashab-ı kirâm:

“Yâ Resûlullah! Kendimizi ateşten koruyabiliriz, ya ehlimizi nasıl koruyacağız?” diye sordular. Hz. Peygamber (s.a.v.) şu cevâbı verdi:

*“Onlara Allah’a kul olmayı, itâat ve ibadeti emredersiniz. Allah’a isyan etmekten ve günah işlemekten de sakındırırsınız. İşte bu onları korumak demektir.”*²⁶²

Anne babaların, özellikle ailenin reisi olmaları hasebiyle, aile fertlerinin dinî terbiyesi açısından mesuliyetleri çok büyüktür. Bu konu hiç ihmal ve gevşeklik götürmeyecek derecede ciddidir.

Eğitim ilk olarak ailede başlar ve hayat boyu devam eder. Bu eğitimin ilk eğitimcileri olan anne ve babanın çocuğun yaşam boyu sürdüreceği bu eğitim hayatı için çok hassas olması gerekmektedir. Ayrıca bu önemi sürekli korumak anne ve babanın görevi olduğu için kişilik olarak olgun bireyler olmalıdırlar. Bu olgunluğun en geniş manası bir duruma ya da olaya karşı psikolojik olarak katlanabilmesidir. Burada anne babanın olgun olması gelecek nesiller için önemli bir meseledir. Çünkü maalesef günümüzde gelişen teknolojik imkânlar çoğu kimseyi çekim alanına alıp adeta robotlaştıran bir insan şeklini ortaya çıkarmaya başlamıştır. Öyle ki bu kişiler kendi öz evladını bile önemsememektedir. Bu ciddi anlamda bir problemdir ve çözülmesi gereken yer de yine ailedir. Bu nedenle ailede eğitim çok önemlidir. Ailede eğitim bütün boyutlarıyla gerçekleştiğinde toplumdaki sosyal problemler daha kaynağında iken

²⁶¹ Buhârî, Ahkâm 1; Müslim, İmâret 20.

²⁶² Âlûsî, Rûhu’l-Meânî, XXVIII, 156.

söndürülmüş olacaktır. Aksi takdirde kaynağını terk eden problem hızlı bir dağılım gösterip yayıldığında düzeltilmesi imkânsız olacaktır. Tüm bunlardan dolayı çocuğun sağlam ve sağlıklı bir eğitim hayatı için önce anne ve babanın önce ebeveynliğe hazırlık yapması gerekmektedir. Bunu şöyle özetleyebiliriz; “bir aile çocuğa öncelikli olarak beden ve sağlık eğitimi vermeye başlar, daha sonra zihin eğitimi verir, daha sonra da doğru düşünüp isabetli karar vermeyi öğretir.”²⁶³

2.2.12. Miras Hakkı

Nisâ 4/11. Âyette:

"يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفَعًا فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنْ الْكَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا"

“Allah, size, çocuklarınız (alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa, anasının hissesi altıda birdir. (Bu paylaşırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁶⁴

“Allah size, evlatlarınızın miras paylaşımı hususunda, erkeklerin paylarının, kadınların iki katı olmasını emretmektedir.”²⁶⁵

Âyet-1 Kerîme’de miras taksimi yapılırken, önce çocuğun mirastaki payının zikredilmesi Allah’ın çocuğa verdiği değer, beşerî ilgi ve alakaların en kuvvetlisi

²⁶³ Faima İsrailova, *Kur’ân’ın Anlatımıyla Aile Hayatı*, 40.

²⁶⁴ Nisâ, 4/11.

²⁶⁵ et- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Mekke: Daru’t-Terbiye ve’t-Türras, 1431), 7:30.

olduğunu göstermektedir.²⁶⁶ Çocuğa verilen böylesi bir önemin ardından erkeklere iki kadına bir pay verilmesi durumu bazı kişilerce olumsuz algılansa da Kur’ân’a bütüncül bir bakış açısıyla bakmanın bu durumu çok iyi açıklayacağı kanaatindeyiz. Çünkü bazı konularda tek başına bir âyeti ele almak anlam çerçevesini daralttığı için tıpkı bir fili sadece kulağından hareketle tanımak gibi eksik kalacaktır. Bu nedenle bir konuya direkt olumsuz bir hüküm vermek yerine geniş bir perspektiften bakmak, algımızın sınırlarını genişletmemizi sağlayacaktır.

Bu âyeti yorumlayan bazı müfessirlerimizin görüşlerine yer vererek ne gibi yorumsal farklılık veya birliktelik sağladıklarını belirtmek yararlı olacaktır.

Câhiliye döneminde sadece erkekler mirasçı olarak kabul edilir, kadınlar için böyle bir pay öngörülmezdi.²⁶⁷

Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö.1942); Allah Teâlâ, vefatınızdan sonra çocuklarınızın haklarını güven altına almak için, hak sahiplerine ulaştırılması gerekli olan farz paylarını açıklamıştır.²⁶⁸ demiştir ve Fahreddin Râzi (ö.606/1210)’nin cahiliye ahalisinin miras bıraktığı iki merciden biri olan nesep cihetinden çocukların ve kadınların sayılmadığını zikrettiğini belirtmektedir.²⁶⁹ Ayrıca Elmalılı’ya göre;

“Şu kadar var ki kadını tamamen iktisadi güçten mahrum sayarak hakkı olan mali itibardan tamamen düşürmek de umumun yararına aykırıdır. Çünkü yarım kuvvetin inkâr edilmesi ve itibardan düşürülmesi hukuk ve iktisat açısından bir zarardır. Ve özellikle kadınlar için zarardır. Yarımın bir tama eklenmesi ile birbiriyle birleşen ve yardımlaşan bir şeyin imal edilmesi ise her iki taraf için faydanın ta kendisidir. Bundan dolayı esas sermayeyi meydana getiren mirasta erkek ve dışıdan her birine iktisadi kuvvetlerine uygun mal taksim etmek, Allah’ın hakkı olan umumun (kamunun) menfaatleri ve haklarının gereklerindendir ki yukarıda âyetinde bu esasa bir işaret geçmişti. İkincisi de mali sorumluluğun kadınlardan daha fazla erkeğe yöneltilmesi ve ailenin sosyal hayatında harcama vazifelerinin özellikle erkeklere yüklenmesi gereğidir ki hem

²⁶⁶ Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210), *Mefâtihu’l-Gayb (et- Tefsîru’l-Kebîr)*(Beyrut: Daru İhya et-Turasi, 1431), 9:508.

²⁶⁷ Ebû’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseffî, *Tefsîrü’n-Neseffî (Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl)* (Beyrut: Darü’l Kelimit Tayyib, 1419), 1:334.

²⁶⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kurân Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 2:182.

²⁶⁹ Yazır, *Hak Dini Kurân*, 2:284.

bir insaflılık, hem de kadınların menfaatleri ve hakları ile beraber kamu menfaatinin gereğindendir. Çünkü yükümlülüğün güç ve kuvvet ile orantılı olması gerekir. Kadın ise erkekten fazla muhtaç olmakla beraber mali ehliyeti aynı seviyede ortaklık etmeye dayanamaz. Bunun için kadının malı kendine kalmalı, erkek Allah'ın kendisine bağışladığı kuvvet üstünlüğünden harcama vazifesini almalıdır. Çünkü vergi, ganimet ile orantılıdır."²⁷⁰

Yine bu ayeti tefsir eden et-Taberî (ö. 310/923), ayetin başında zikredilen, erkeklerin paylarının kadınların paylarının iki katı olması hususunda akıllara gelebilecek muhtemel sorunun; *"kadın erkekten daha zayıf ve mala daha fazla muhtaç iken mirastaki payı niçin erkeğin payının yarısı kadardır?"* sorusunun cevabını şöyle açıklamıştır; *"İslâm dini her zaman ihtiyaçları göz önünde bulunduran bir dindir. Kadının mehirinin, çocukların nafaka sorumluluğunun, yiyip içtiklerinin, tedavi masraflarının, eğitim giderlerinin erkeğe verilip, kadına böyle bir sorumluluk verilmemiştir. Bu yönüyle kadının külfetsiz nimete konduğunu ve İslâm'ın kadına böylesi bir imtiyaz vermiş olması nedeniyle mirasta erkeğe iki kadına bir pay hükmü verilmiştir."*²⁷¹ Ayrıca kadının yaratılışı gereği sorumluluklarının evin iç işleri olup çocuklara bakıp büyütmek olduğunu, dış işlerle yükümlü olmadığını, bu nedenle de erkekle kadını miras payında eşit tutmanın hakkaniyetli olmayacağını vurgulamaktadır.

Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210)'ye göre; mirasta kadının hissesinin daha az olmasının hikmetini şöyle açıklamaktadır. *"Kadının erkekten daha aciz olması, aklının kıt olması ve yanılmasının çok olması, erkeklerle karşılaşması durumunda töhmet altına girip acziyetinin artması nedeniyle mirastaki hissesinin de artması gerekir (erkekten daha fazla olmasa bile en azından erkeğin mirastan aldığı paya eşit olması gerekir) fakat durum böyle değildir. Çünkü kadının harcaması daha azdır. Kocasının için harcama yapmaktadır. Bu nedenle erkeğin harcaması daha çok olup mala daha çok ihtiyacı vardır. Erkeğin yaratılışı yönünden kendisine verilen birçok yetki vardır. Bu yönüyle kadından farklı konumdadır."*²⁷² Ayrıca *"Cahiliye Arapları kadınlara miras bırakmıyorlardı. Sadece erkekleri mirasçı kılıyorlardı. Ayetin sebebi nüzulü de budur. Bu sebeple şöyle denilmiştir; 'Erkeğin mirastaki payının, kadının payının iki katı*

²⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, 2:284-290.

²⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kurân*, 7:30.

²⁷² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 9:508.

olmasının yeterliliği nedeniyledir. Bu durumda erkeğin kadını mirastan tamamen çıkarmayı arzulaması bile düşünülemez.’ Allah en iyi bilendir.’²⁷³

İslâm’ın yaratılış gayesinde, insanın görev ve sorumlulukları, temel hakları, özgürlükleri ve amellerinin değerlendirilmesi açısından kadın ve erkek arasında hiçbir ayırım yoktur. Ayrıca herhangi bir miras taksimi yapılırken gözetilmesi gereken en önemli husus cinsiyete göre farklı muamelelerde bulunmak değil, insanın görev ve sorumlulukları çerçevesinde hakkaniyet ve adalet ilkesiyle hareket etmektir. Çünkü eşitlik gibi görünen bazı konularda eşitlikler adaletsizliklere neden olabilir. Fakat adaletle hareket edildiğinde mutlaka eşitlik ilkesi de gözetilmiş olur. Bahsi geçen ayetlerin indiği toplumda da dünya genelinde olduğu gibi ataerkil ve büyük aile tipi yaygındır. Ailenin geçiminden erkek sorumludur ve kadınların bu konuda sorumluluğu bulunmamaktadır. Babadan sonra aile ocağının devamı erkek evladın uhdesindedir. Yaşlandıkları zaman anne ve babanın bakımı erkek çocuğunun görevidir. Kız çocuğu ancak kocası izin verdiği takdirde ebeveyni ile ilgilenebilir. Kız çocuğu için aile ocağı, sosyal bir güvence anlamını da taşır ve daraldığı zaman orası onu bağrına basmak durumundadır. Erkek kardeş de onu görüp gözetmekle/sıla yükümlüdür. Fakat erkek kardeş muhtaç bir duruma düştüğünde kız kardeşin kocası izin vermediği takdirde böyle bir görevi bulunmamaktadır. Bu durum, dünya genelinde ancak tarım toplumundan sanayi toplumuna geçilmeye başladıktan sonra ve sınırlı ölçekte değişebilmiş ve kız çocukları veya kadınlar da ailenin geçimine ekonomik katkıda bulunmaya başlamışlardır. Buna rağmen Amerika ve Avrupa Birliği ülkeleri gibi ekonomik açıdan kalkınmış diğer ülkeler hariç, yeryüzünde hala ataerkil aile tipi yaygındır. İslâm aile hukuku ve benimsediği toplum yapısı kendisine özgü bir durum arz etmektedir. İslâm bir bütün olarak ele alındığında, miras taksiminde eşitlik yanında eşdeğerlilik de söz konusudur. Şöyle ki, bir erkek kardeş kız kardeşe nispetle babasından iki pay alır, hanımı da babasından bir pay alır; her ikisinin toplamı üç eder. Kadın erkek kardeşe nispetle babasından bir pay alır, kocası da babasından iki pay alır; onunki de toplam üç eder. Bu açıdan bakıldığında İslâm bir bütün olarak değerlendirilmelidir ve miras taksiminin getirdiği sistem de sosyal hayatta bireylerin yükümlülükleri ve sorumlulukları yönüyle doğru anlaşılmalıdır.²⁷⁴

²⁷³ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 9:508.

²⁷⁴ Zeki Duman, *Beyânu’l-Hak*, 223-224.

Nihayetinde müfessirlerin ayetle ilgili açıklamalardaki kadının aklının kılığı vurgusuna değinilmiş olması konuyu destekleyici bir mahiyette olmadığını görmekteyiz. Aksine Kur'ân kadına o kadar değer verip haklar tanımıştır ki kadına eksik hak verildiği düşünülen bir durumda bile bütüncül bakıldığında aslında kadın kârdadır. Burada yapılacak olan açıklama şu şekildedir; Cahiliye devrinde mirasın sadece erkek çocuğa kalması İslâm dininin gelmesiyle değişmiştir. *“İslâm miras hukukundaki hisselerin dağıtımı yapılırken sorumluluk yüklenenler arasındaki dengeleme esasına göre yapılmıştır. Çünkü İslâm aile hukukunda evlenirken mehir verecek, düğün masraflarını yapacak, ev tutacak ve gereğinde iş kuracak olan erkektir. Evlendikten sonra da gerek eş ve çocuklara gerekse muhtaç olan yakın akrabaya bakacak, nafaka verecek olan da yine erkektir. Kadın ise bunlardan sorumlu tutulmamıştır. Hatta mehri ve babasının aldığı mirası da kendisine aittir. Böylece kadın zaten yeteri kadar korunduğundan dolayı mirasta erkeğin hissesi kadının hissesinin iki katı olmasıyla aradaki denge sağlanmıştır. Kız çocukları anne ve babalarına mirasçı olduklarında da böyledir. Bunun dışındaki bir takım miras işlerinde erkek kardeşiyle aynı aldığı yerlerde vardır. Mesela kadınlar ashâb-ı ferâiz (pay sahipleri) olarak sekiz-dokuz yerde pay sahibidir. Erkekler ise üç-dört yerde pay sahibidir. Sadece bir yerde erkek çocuklar, kız çocukların iki payına sahiptir.”*²⁷⁵ Buradaki durumun sebepleri daha önceki satırlarda da açıklanmıştır. Duruma geniş bir perspektiften baktığımızda genel anlamda kadınların mirastan farklı konularda daha çok hak sahibi oldukları görülmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki Kur'ân'da kız-erkek ayrımı yapılmadan çocukların mirastaki payları da gerekli ölçüde korunmuştur.

²⁷⁵ Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzü'l Furkan* (İstanbul: Server Yayınları, 2016), 77.

SONUÇ

“Kur’ân-ı Kerîm’de Çocuk Hakları” adlı araştırmamızla, Kur’ân-ı Kerîm’deki haklar konuşulduğunda hep anne-baba haklarından bahsedildiği bu nedenle bütün hakların anne-babanın sanıldığı fakat Allah’ın mülkünde haksız hiç kimsenin olmadığı bu nedenle de anne-baba yanında çocukların haklarının da çalışmalara dâhil edilmesi gerekliliği probleminden yola çıktık.

Allah kimsenin kimseye zulmetmesine razı değildir. Tıpkı anne-baba haklarının varlığı gibi çocukların da hakları vardır. Ve bu haklar Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde yer alıp detaylandırılmıştır. Biz de çalışmamızda bu konuyu ele aldık. Ayrıca konuyu günümüzde hukuki bağlayıcılığı olan modern hukukla, İslâm hukukunu kıyaslama noktasında aradaki farkı değerlendirdik.

Kur’ân ve hadislerden hareketle edindiğimiz bilgilerle, özellikle kız çocukları olmak üzere çocukların değersiz görüldüğü, öldürüldüğü, hiçbir hakkın verilmediği bir dönemde İslâm’ın ışığının belirgin bir şekilde aileyi aydınlattığını gördük. Elde ettiğimiz sonuçlarda İslâm bu konudaki tutumunun çok özenli ve ayrıntılı olduğunu gördük. Çocuğu henüz ebeveynlerinin birbiri seçmeden önce bile korumak için emirler verilmiştir. Daha sonra çocuğun anne karnındayken ve sonrasındaki haklarını tezimizde elde etmiş bulunmaktayız.

Konumuzun temelini oluşturan “çocuk” ve “hak” kavramları Arapça, Türkçe sözlüklerden araştırılıp kelime itibarıyla ne anlama geldiği, çerçevesini oluşturması yönüyle de kavramlarla benzer ve zıt kelimeleri, cahiliye toplumunda, İslâm’da, diğer dinlerde ve batıda ne gibi anlamlara geldiğine yer verdik. Çocuk kavramının dönemsel olarak farklı kavramlarla zikredildiği, her bir dönemi için farklı bir kullanıma sahip çocuğun aynı zamanda gelişim yönünün psikolojik ve sosyolojik açıdan bağlantılı olduğunu gördük. Çalışmamızda temelini oluşturduğumuz kavramsal tanımlamalarla devamında yer verdiğimiz Kûr’an-ı Kerîm temelli çocuk hakları değerlendirmesi bu yönüyle çok kıymetlidir. Çünkü çalışma neticesinde görülmüştür ki Kur’ân çocuğa ekseri değer verip tek yönlü değil çok yönlü hatta disiplinler arası bir değer örgüsü kurmuştur. Çocuğun en iyi şekilde yetişmesi için gerekli her türlü donanımı içinde barındırıp, psikolojik, sosyolojik, toplumsal, ailevi ve dini yönü korunmuştur. Çocuk daha anne karnındayken yaşamı ve gelişimi açısından annenin beslenmesinden

başlayarak, doğumu ve sonrasında kendisine güzel isim verilmesi, anne sütüyle beslenmesinin gerekliliği ve bunun ne zamana kadar sürmesi gerektiği, bakımının yapılması, herkesle eşit muameleye tabi tutulması, gerekli dini, ilmi, eğitim ve öğretimlerinin verilmesi, mirastan haklar elde etmesi ve anne-babasını kaybetmesi durumunda yetim sıfatıyla toplum ve devlet tarafından ayrı ayrı olmak üzere birçok haklar bütününe mazhar kılınması İslâm'ın çocuğu koruma kalkanının bizlere görünür olan yönüdür. Tüm bunlara bakıldığında hiçbir ayrıntısı atlanmamış olan çocuk, İslâm dini tarafından önemli ölçüde zırhlarla çevrildiği görülmüştür.

Çalışmamız sonucunda, Kur'ân ve hadislerde verilen emir ve yasaklar doğrultusunda çocuğa verilen hakları bir beyanname havasında sunmayı konunun sonuç bulguları açısından elde ettik;

Çocuk Hakları Evrensel İslâm Beyannamesi

1- Her birey; cenin, çocukluk, temyiz çağı, buluş ve rüşd olmak üzere beş ayrı çocukluk dönemi yaşar.

2- Doğdukları yer, konuştukları dil, ebeveynlerinin mensup olduğu din her ne olursa olsun her çocuk İslâm fitratı üzerine doğar.

3- Yaşam her çocuğun en temel hakkıdır. Ve yaşam anne karnında başlar. Başta anne-babası olmak üzere herkesin çocuklara karşı ilk görevi onların yaşamını korumaktır.

4- Her çocuğun kendisini koruyacak, gözetecek ve nesebine dahil olacağı bir şahsa bağlanma hakkı vardır.

5- Her çocuğun beslenme hakkı vardır. Anne karnındayken ve sonrasında helâl rızık yeme hakkı vardır. Doğduktan sonra iki yıl süt emme hakkı vardır. Bu hakkı yerine getirmede sorumlu olan kişi babadır.

6- Her çocuğa, kendisini diğer insanlardan ayıracak güzel bir isim verilmesi hakkı vardır.

7- Her çocuk biyolojik, sosyolojik, psikolojik ve bilişsel açıdan farklıdır. Çocuklar bu farklılıklarıyla güzeldir, özeldir ve eş değerdir. Bunları dikkate alarak her çocuğa adaletli ve eşit muamelede bulunulması gerekir.

8- Her çocuğun oyun oynama hakkı vardır. Bu hak değersiz görülüp asla ihlal edilemez.

9- Her çocuğun ahlaki terbiye alma hakkı vardır. Bu hak ihlal edildiğinde toplumda ciddi bozulmalar meydana gelmektedir.

10- Her çocuğun ailesiyle birlikte yaşama hakkı vardır. Anne ya da babası yoksa toplum ve devlet çocuğa sahip çıkmalıdır.

11- Çocukların yetişmesinden, bakımından, korunmasından sorumlu anne-babası ve çevresindekiler sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmelidir.

12- Her çocuk dini ve ilmi eğitim alma hakkına sahiptir.

13- Her çocuğun sevilip değer görmeye hakkı vardır.

KAYNAKÇA

- Acarlıoğlu, Ahmet. “Câhiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlâhiyat Dergisi*, 23/1 (2019).
- Ahmed el-Kudûrî, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Ebû Bekir Muhammed, *Muhtasar'ul Kudûrî* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017).
- Akço, Seda. “Kanunla İhtilaf Halindeki Çocuklara Uygulanacak Hukuku Belirleyen Uluslararası İlkelere İlişkin Bir Sistemik Öneri”, *İstanbul Barosu Dergisi*, 4-5-6/70 (1999).
- Akgündüz, Ahmet. *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı* (İstanbul: 2011).
- Akman, Berrin., Yazıcı, Dila Nur. *Risk Altında Bulunan Çocuklar ve Eğitimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açıkta ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2022).
- Akyüz, Vecdi. “Kur’ân ve Sünnette Ebeveyn ve Çocuk Hakları,” içinde *Kur’ân ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, (İstanbul: Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları, 2014).
- Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecellet'l-Ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020).
- Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, çev. Arif Erkan, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997).
- Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, çev. Arif Erkan, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997).
- Apaydın, Yunus. “Velâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013).
- Arı, Meziyet. “Doğum Öncesi Gelişim ve Doğum”, içinde John W. Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim*, ed. Galip Yüksel, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012).
- Asaf, Ataseven. “Çocuğun süt dönemi ve Süt ile Beslenmesi”, içinde *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu*, (İstanbul: 1996).
- Ateş, Süleyman. *Kur'an'a Göre Evlenme ve Boşanma* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991).
- Avcı, Mustafa. *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar* (İstanbul:2004).
- Avcı, Mustafa. *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, ed. Mehmet Aykanat, İbrahim Ülker, S. Emre Zorlu, (Konya: Mimoza Yayınları, 2012).
- Avcı, Türk Hukuk Tarihi Dersleri, 238.; Hamdi Döndüren, “Rüşd”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Şamil Yayınevi & Akit, 1994).
- Aydın, Mehmet Âkif. “Aile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989).
- Aydın, Mehmet Âkif. “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993).
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Arayış İçinde Kur'ân Tefsiri*, (İstanbul: 2001).
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, (Beyrut: Daru İhya et-Turasi, 1431).
- Bilgiz, Musa. *Çocuk Eğitiminde Sevgi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006).

- Bilgiz, Musa. *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006).
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Rabbani Yayınevi, 1955).
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılâhat-i Fıkhiyye* (İstanbul: Bilmen Yayınları, ths).
- Canan, İbrahim .“ İbn Mahled EL-Attâr’ın (ö.331) ‘Ahbâru’s-Sıbyân’ındaki Rivayetler Çerçevesinde Anne Babanın Çocuklarına Karşı Sorumlulukları”, içinde *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, ed. Ahmet İshak Demir, (Rize: Ensar Neşriyat, 30 Eylül- 2 Ekim 2005).
- Canan, İbrahim. “İslâm’da Çocuk Hakları” *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1995).
- Canan, İbrahim. *Allah’ın Çocuklara Verdiği Haklar Haksız Değilim* (İzmir: Gül Yurdu Yayınları, 2010).
- Canan, İbrahim. *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye* (İstanbul: Cihan Yayınları, 1984).
- Canan, İbrahim. *Resullah’a Göre Aile ve Okulda Çocuk Terbiyesi*, (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1980).
- Celal Yıldırım, İlmîni Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri, (İstanbul: 1986).
- Celâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed es-Suyûtî, *El-İtkân fî Ulûmi’l Kur’ân*, çev. Sâkıp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987).
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü (İlmu Usûli’t-Tefsir)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971).
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*, 1. Baskı, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), “Hak”.
- Çağbayır, Yaşar. “Çocuk”. *Ötüken Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007).
- Çağrııcı, Mustafa. “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1988).
- Çakan, İsmail Lütî. “Bir Medeniyet Projesi ve Dünya Görüşü Olarak İslâm’ın Çocuğa Bakışı”, içinde *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, ed. Ahmet İshak Demir, (Rize: Ensar Neşriyat, 30 Eylül- 2 Ekim 2005).
- Çanakçı, Erdal. “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi Medeni Hak ve Özgürlükler Bölümünün İrdelenmesi”, *İstanbul Barosu Çocuk Hakları Günleri*, (İstanbul: 1995).
- Çelik, Cemil. “Çocuk Kavramı ve Medeni Hukuk Açısından Çocuk Haklarının Gelişimi”, *Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 36 (2005).
- Dağal, Asude Balaban. vd., *Çocuk Gelişimi Araştırmaları*, ed. Gülden Uyanık ve Burcu Özdemir Beceren, (İstanbul: İ.Ü.AUZEF, 2021).
- Demir, Osman. “Yakîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013).
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2014), 146 ; Mesut Okumuş, “Ulûmu-l-Kur’ân”.
- Doğan, İsmail. *Modern Toplumda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2001).

- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Birlik Yayınları, 1981).
- Dölek, Adem. “İnsanın Yaşama Hakkının Korunmasının Dinî Dayanağı”, içinde *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu*, (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2009).
- Duman, Zeki. *Beyânü'l-Hak* (Ankara: Fecr Yayınları, 2006).
- Ekşi, Ahmet. “İslâm Miras Hukukunun Çocukların Haklarını Korumadaki İşlevi”, içinde *XIV. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. Kadri Önemli (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2021).
- Elkatmış, Metin. “Çocuk Hakları ve Eğitimi Bağlamında Ahlaki Öznenin İnşası”, içinde *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Peygamberimiz ve Çocuk*, haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü (İzmir: Eser Yayın Kurulu, 2021).
- Emini, M. Emin. “Hak Kavramı” *Dergipark*, ths., (Erişim Tarihi 15.11.2022) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1722204>.
- Erdem, Ekrem. “Helal Kazanç, İnsan Onuru ve Erdemli Toplum İnşası: İlgili Hadisler Üzerinden İktisadi Bir Değerlendirme” *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi*, 30 Mayıs 2022.
- Eroğlu, Selman. “İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta Çocuk Hakları” (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- Fenârî, Muhammed b. Hamza. *Fusûlu'l-bedâi fî usûli's-şerâi'*, thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006).
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzü'l Furkan* (İstanbul: Server Yayınları, 2016).
- Gölükcü, Hilmi. “Müslümanların Birbirlerine Karşı Olan Hakları Hadisinin Tahkik, Tahric ve Değerlendirilmesi”(Yüksek Lisans Tezi, Erzican Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- Güler, Zekariya .“Tahnîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010).
- Güngör, Mevlüt .“Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Lokman” *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, ths.(17Şubat2023). https://isamveri.org/pdfdrq/D00001/1996_C35/1996_c35_GUNGORM.pdf
- Haçkalı, Abdurrahman. “Şer’î Hükümlerin Genel Amaçları”, içinde *İslâm Hukuku EL Kitabı*, ed. Talip Türcan, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015).
- Hançerlioğlu, Orhan. *İslâm İnançları Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984).
- Hökelekli, Hayati. “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993).
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer (ö. 774/1373), *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, ths).
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Kahire: Dar Al Maarif, 1119).
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Kahire: Dar al- Maarif, 1119).
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ths).
- İbn Nüceym, Zeynüddin (ö. 970/1563) , *El-Eşbâh Ve'n-Nezâiru'l- Fıkhiyye Alâ Mezhebi'l- Hanefiyye*, çev. Osman Bayder, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022).

- İbn-i Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsiri*, “İnternet Archive”, (Erişim Tarihi 20.03.2023), <https://archive.org/download/017Isra>
- İbnu Hamza el-Hüseyni, *Esbabu Vürü.di'l-Hadisi's Şerif*, (Haleb: 1329/1913).
- İnan, Ali Naim. *Çocuk Hukuku* (İstanbul: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, 1968).
- İpek, Yasin. “Yahudi ve Hristiyan Kutsal Metinlerinde Çocuk Algısı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2021).
- İsrafilova, Faima. “Kur’ân’ın Anlatımıyla Aile Hayatı” (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).
- İsrafilova, Faima. “Kur’ân-ı Kerîm ve Fen Bilimleri Bağlamında İnsan”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/ 2(2019).
- İsrafilova, Faima. “Olağan Dışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik” *Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları*, Aralık 2021.
- İsrafilova, Faima. İnsanın Ahlaki Yapısına Kur’an’i Yaklaşım (Konya: Türkiye İmam Hatipler Vakfı derneği, 22021).
- Kara, Ömer. “Râgıb el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007).
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İz Yayınları, 2006).
- Karaman, Hayrettin. *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015).
- Kaşıkcı, Osman. “Radâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007).
- Keleş, Engin. “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hadislerinde Çocuk Hakları”(Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021).
- Komasyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları).
- Köse, Saffet. *İslâm Hukuku’na Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012).
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân* (Kahire: Darü’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1432).
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân Cilt: XII*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2001).
- Mahmud Esad Efendi, *Tarih-i İlm-i Hukuk* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2012).
- Mâverdi, *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn*, çev. Halit Zavalı, (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2020).
- Mevdudi, Ebu’l A’lâ (ö. 935/1529), *Tefhimu’l Kur’an*, çev. Muhammed Han Kayani vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005).
- Mevlüt Sarı, *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat* (İstanbul: Bahar Yayınları).
- Muhammed b. Ahmet es-Sâlih, “İslâm Hukunda Çocuğun Hukukî Durumuna Genel Bir Bakış”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, çev. Ahmet Akgündüz, 7 Ekim 1984.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü’l-Hasen b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Daru İhya et-Turasi, 1423).
- Mukâtil bin Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr Cilt: III*, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006).

- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîrû'n-Nesefî (Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl)* (Beyrut: Darü'l Kelimit Tayyib, 1431).
- Okumuş, Ejder. “Çocuk Suçluluğunun Önlenmesi ve İslam”, içinde *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, ed. Ahmet İshak Demir, (Rize: Ensar Neşriyat, 30 Eylül- 2 Ekim 2005).
- Okumuş, Mesut. “Ulûmu'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri)”, içinde *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014).
- Okur, Kaşif Hamdi. “Çocuğun Korunması Açısından Âkile Kurumu”, içinde *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, ed. Ahmet İshak Demir, (Rize: Ensar Neşriyat, 30 Eylül- 2 Ekim 2005).
- Ortaç, Gülsüm. “İslam Hukukunda Anne-Baba Hakları ve Sorumlulukları” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).
- Özbek, Abdullah. “Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi”, içinde *İslâm'da Aile Ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu*, (İstanbul: 1996).
- Pala, Ali İhsan. “İslâm Hukuku Açısından Cenin Hakları”, içinde *Hayat Ne Zaman Başlar Ne Zaman Biter? Tıbbi Dini ve Etik Sorunlar*, ed. Hakan Ertin, Merve Özaykal, (İstanbul: İsar Yayınları, 2019).
- Püsküllüoğlu, Ali. *Türkçe Sözlük* (Ankara: Arkadaş Yayınları, 1994).
- Qayoomi, Abdulmanan. “Afganistan Medeni Hukuku'nda Çocuk Haklarının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”(Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).
- Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012).
- Râgıb el-İsfahani, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007).
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin et-Taberistânî (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb (et- Tefsîru'l-Kebîr)*(Beyrut: Daru İhya et-Turasi, 1431).
- Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, çev: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, (Ankara: 1988).
- Sabuni, M. Ali. *Safvetü't- Tefasir*, çev: S. Gümüş, N. Yılmaz, (İstanbul:1992).
- Savaş, Abdurrahman. *Çocuk Hakları ve Hukuku* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açıkta ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2020).
- Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Kahire: Darü'l-Fazile, 1413).
- Soysaldı, Mehmet. “Hz. Peygamber'in Öğretilerinde Çocukların Anne-Baba Üzerindeki Hakları”, içinde *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Peygamberimiz ve Çocuk*, haz. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü (İzmir: Eser Yayın Kurulu, 2021).
- Şeker, Suna. “Kur'an-ı Kerim'de Hakk Kavramı” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Mekke: Daru't-Terbiye ve't-Turas, 1431).
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri 1932,(Erişim Tarihi 03.11.2022), <https://sozluk.gov.tr/>.
- Tütün, Sevgi. “Kur'ân'ın Çocuk Haklarına Bakışı”, içinde *Kur'ân'da Aile Sempozyumu*, ed. Hüseyin Yaşar, (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2012).

- Wehr, Hans. *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. By J. Milton Cowan, (New York: Spoken Language Services, Inc, 1976).
- Yaşar, Ahmet. “Kaynaklara Göre Sünnet Olmak”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1987): 419.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ayne’l-Yakîn” *TDV* (İstanbul: TDV İSAM, 2000).
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Hakka’l-Yakîn” *TDV* (İstanbul: TDV İSAM, 2000).
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İlme’l-Yakîn”, *TDV* (İstanbul: TDV İSAM, 2000).
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kurân Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021).
- Yıldız, Mustafa. *Alternatif İnsan Hakları Kuramı* (İstanbul: Anka Yayınları, 2002).
- Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâga* (Beyrût: Dar al-Kutub al-İlmiye, 1998).
- Zorlu, Süleyman Emre. “Günümüz ve İslam Hukukunda Çocuk Hakları Karşılaştırmalı Bir İnceleme” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21/2 (2013).
- Zurkânî. *Menâhilü’l-İrfan* (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1995).

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Rümeysa ÇİMEN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Lisans	
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Fakülte	Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi
Bölümü	Çocuk Gelişimi
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	